

Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu

---

Demo, Željko

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2014**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:959787>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

Željko Demo

ZLATO I SREBRO SREDNJEG VIJEKA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

(s prilogom Maje Bunčić)

IZLOŽBA

ZLATO I SREBRO SREDNJEG VIJEKA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU
U ZAGREBU

Organizacija i trajanje izložbe

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
20. studeni 2014. godine do 22. veljače 2015. godine

Autor izložbe i teksta

Željko DEMO

Oblikovanje izložbe i likovni postav

Mario BEUSAN

Lektura

Božena BUNČIĆ

Konzervatorsko restauratorski radovi

Slađana LATINOVIĆ

Fotografije

Igor KRAJCAR

Crteži

Miljenka GALIĆ
Anita IVANKOVIĆ

Grafička priprema postera i legendi

Srećko ŠKRINJARIĆ

Tehnička realizacija postava

Ivan TROHA
Robert VAZDAR
Damir ZBUKVIĆ

KATALOG

Željko DEMO
ZLATO I SREBRO SREDNJEG VIJEKA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU
U ZAGREBU
(s prilogom Maje Bunčić)

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

Za nakladnika

Jacqueline BALEN

Lektura

Božena BUNČIĆ

Fotografija

Igor KRAJCAR

Crteži

Miljenka GALIĆ
Anita IVANKOVIĆ

Oblikovanje i priprema za tisak

Snježana Engelman Džafić, LASERplus d.o.o.

Tisak

Tiskara Zelina d.d.

Naklada

300 primjeraka

ISBN 978-953-6789-87-0

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 891497.

Izložba i katalog ostvareni su sredstvima Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba i Ministarstva kulture Republike Hrvatske

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

SPLITSKA
BANKA

SOCIETE GENERALE GROUP

triglav

TRIGLAV OSIGURANJE d.d.

ŽELJKO DEMO

ZLATO &
SREBRO SREDNJEG VIJEKA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

(s prilogom Maje Bunčić)

ZAGREB, 2014.

SADRŽAJ

Uvodna riječ ravnateljâ	7
Uz 70. obljetnicu Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu	9
Popis kratica	14
Katalog predmeta	15
1. Torkves (ogrlica)	16
2. Okovi korica noža ili mača (par)	18
3. Fibula s duom ravnom podvijanom nogom	20
4. Lučna fibula od iskucanog lima (par)	22
5. Fibule ukrašene rovašenjem (par)	24
6. Žlica	27
7. Prsni lanac s parom fibula u obliku ptice i privjescima	28
8. Prsten »arhitektonskog« tipa	32
9. Masivne neukrašene narukvice proširenih krajeva (par)	34
10. Germanske fibule nauobičajene na prdručju južne Panonije	36
11. Kloazonirana orlovska kopča – moderna krivotvorina!	40
12. Naušnice košarastog tipa	45
13. Fibula u obliku križa	48
14. Naušnica tipa obrnute (trostrane) piramide	50
15. Čađavica, skupni nalaz slučajno pronađenih predmeta (nakit) – pojedinačni grob, groblje ili skupni nalaz	52
16. Dvostrani remeni jezičac s prikazom životinja i procvalih vitica	60
17. Donji Petrovci, skupina slučajno pronađenih predmeta (nakit i novac) – grob, groblje ili skupni nalaz?	62
18. Naušnica s tri spojena prstenasta obuča (par)	65
19. Ukrasni komplet za glavu i prsa	67
20. Četverojagodna sljepoočničarka	69
21. S-karičice – sljepoočničarke s nastavkom u obliku slova »S«	71
22. Prsteni s kupolastom krunom	73
23. Prsteni izrađeni od žice	76
24. Naušnice s tri međusobno spojene jagode jednake veličine	78
25. Privjesci polumjesečastog oblika (lunulasti privjesci)	81
26. Lijevane grozdolike naušnice »volinjskog tipa«	84
27. Naušnice s tri razmaknute jagode	86
28. Mekiš-Zgruti, skupni nalaz nakita i novca	89
29. Slakovci, skupni nalaz nakita	96
30. Pečatni prsten Tripa Buće (autor: Maja Bunčić)	113
Bibliografija	115
A) Kratice časopisa i serija	117
B) Literatura	119

UVODNA RIJEČ RAVNATELJÂ

Izložbenim projektom *ZLATO I SREBRO SREDNJEG VIJEKA...* – izložba *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu* samo je jedan dio tog projekta – željelo se široj javnosti predstaviti, prikazati i protumačiti odabrane predmete hrvatske kulturno-povijesne baštine pohranjene u srednjovjekovnim zbirkama hrvatskih arheoloških muzeja. U središtu tog bogatog, često neobičnog ali ipak jasno stratificiranog kolopleta kulturne povijesti imali su se naći i na jednom mjestu biti prikupljeni raznovrsni arheološki predmeti izrađeni od plemenitih metala koji svojom zanimljivošću i kulturno povijesnom vrijednošću oslikavaju, govore i opisuju različita srednjovjekovna razdoblja koja započinju vremenom koje prethodi odlasku Hrvata iz njihove zakarpatske pradomovine, a završava doseljavanjem u njihove i naše nove srednjoeuropske i jadranske prostore. U toj novoj domovini Hrvati su zatekli i prihvatili štošta, što je u prostornoj i vremenskoj interakciji stvorilo novu, baštinski i kulturološki oplemenjenu vrijednost, ostavivši iza sebe neizbrisiv trag na spomenicima povijesti i stvaralaštva kojeg smo s vremenom imenovali hrvatskim. Arheološka baština, više nego ikoja druga baštinska skupina, oslikava svu tu dijelom vidljivu, dijelom prikrivenu a često i posve sakrivenu povijesnu i materijalnu stvarnost u kojoj je nastajao, razvijao se i u konačnici oblikovao hrvatski kulturni identitet.

Na tragu ovih spoznaja i saznanja nekolicina stručnjaka vodećih arheoloških muzeja Republike Hrvatske zamislila je i u Zadru krajem 2011. godine dogovorila zajednički izložbeni projekt koji je prema prvotnim razmišljanjima prisutnih trebalo oblikovati i pripremiti prema istom izložbenom obrascu te ga zainteresiranoj publici prikazati istovremeno tijekom 2014. godine u svakom od sjedišta hrvatskih matičnih arheoloških muzeja, u Zagrebu, Splitu, Zadru, Osijeku i Puli. Za ovako zamišljenu izložbenu smotru svaki je muzej trebao odabrati i predstaviti najvažnije, najznačajnije, najvrijednije ili najljepše eksponate svojih srednjovjekovnih zbirki – pojedinačne predmete, grobne nalaze i skupne nalaze ili ostave blaga nastale u vremenu od oko 400. godine do oko 1500. godine po Kr. Želja da ove izložbe budu jednoobrazno oblikovane i da ih prate izložbeni katalogi jednako ili slično oblikovni i stručno usuglašeni imalo je u planu povezivanje svih izložbenih aktivnosti u jedinstvenu i zajedničku izložbenu cjelinu koja bi u konačnici postala prisposodiva za izlaganje i prezentaciju u bilo kojem većem izložbenom prostoru u Republici Hrvatskoj. Nažalost, ovim zamislama vrijeme i okolnosti nisu išle u prilog jer je dogovorene projekcije i zamisli na planirani način danas, nažalost, moguće realizirati u samo tri matična arheološka muzeja, u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Arheološkom muzeju u Splitu i Arheološkom muzeju - Zadar. Ipak, ističemo, da se unatoč kojekavim problemima tijekom 2015. godine sličnim izložbama namjeravaju predstaviti još dva matična muzeja Muzej Slavonije u Osijeku i Arheološki muzej Istre u Puli.

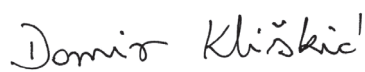
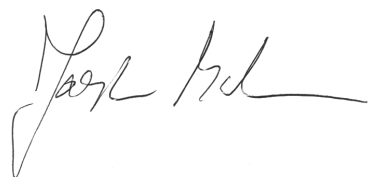
Organizatori izložbenog projekta *Zlato i srebro srednjeg vijeka...* i njegovog izložbenog dijela *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu* zahvaljuju Ministarstvu kulture Republike Hrvatske i Gradu Zagrebu na potpori projektu i njegovim izložbenim zamislama i održavanju.

Zahvaljujemo i svim suradnicima — institucijama i pojedincima na svakom obliku pomoći.

Ravnateljica
Arheološki muzej u Zagrebu
Jacqueline Balen

Ravnatelj
Arheološki muzej u Splitu
Damir Klišković

V.d. ravnatelja
Arheološki muzej – Zadar
Jakov Vučić

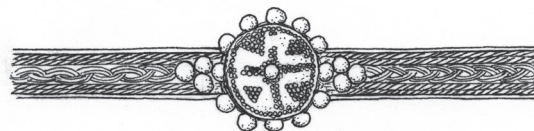
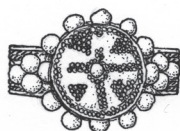

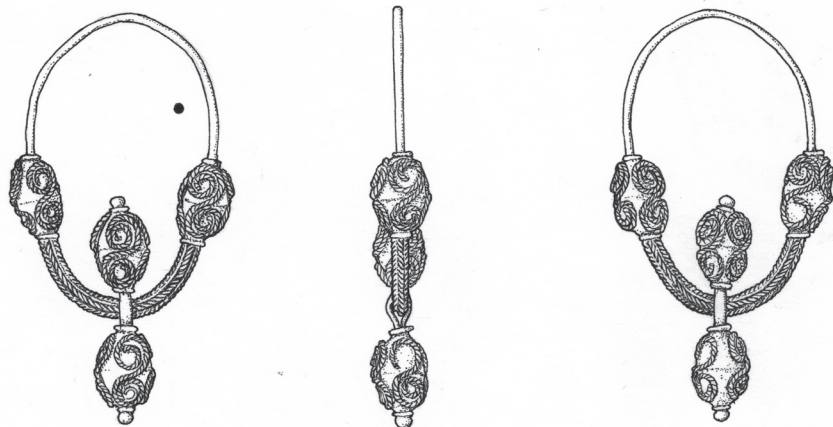

UZ 70. OBLJETNICU SREDNJOVJEKOVNOG ODJELA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Arheološka ostavština hrvatskog srednjovjekovlja počela je pristizati u zbirke nekdašnjeg Narodnog muzeja, kojem je Arheološki muzej u Zagrebu jedan od čak sedam sljednika, zacijelo već u vrijeme njegova utemeljenja i izrastanja u nacionalnu muzejsku instituciju tijekom trećeg i četvrtog desetljeća 19. stoljeća. U to vrijeme, a i narednih nekoliko desetljeća prikupljanje muzejske građe potaknuto domoljubljem i interesom za očuvanje starina oslanjalo se gotovo isključivo na darove Muzeju i muzealijama sklonih pojedinaca. Profesionalizacija rada kojoj se već tada težilo zaživjela je tek šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća, a u potpunosti tek po odlasku Muzeja s Gornjeg grada i njegovu smještanju pod krov novoizgrađene Akademije u donjogradskom Zagrebu krajem 1880. godine. Bila su to, čini se, i više nego poticajna događanja jer se baš uz ta dva desetljeća vezuje imenovanje prvih profesionalnih muzejskih djelatnika, tiskanje i objava prvih muzejskih publikacija i glasila, a dogodilo se nama posebno zanimljivo i važno prvo arheološko iskopavanje jednog ranosrednjovjekovnog nalazišta na tlu kontinentalne Hrvatske: na sjeverozapadu Hrvatske u Velikom Bukovcu nedaleko Ludbrega u listopadu 1871. godine obavljeno je iskopavanje s rezultatima koji se i dandanas nalaze i čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu [26.]. Istovremeno s novim muzejskim ustrojem obnovljen je i osvežen sustav muzejskih povjerenika koji je obuhvatio mjesne intelektualce, poduzetnike, državne službenike i svećenstvo gotovo svih hrvatskih krajeva. Na entuzijazam muzejskih povjerenika te njihovu posvećenost brizi za starine, profesionalna arheologija sjeverne Hrvatske oslanjala se s većim ili manjim uspjehom gotovo punih pola stoljeća. U tom razdoblju Muzej je otkupima, iskopavanjima i donacijama prikupio ogromnu građu, a među njom i znatan broj predmeta različitih srednjovjekovnih razdoblja. Neka od najznačajnijih srednjovjekovnih nalazišta istražena su baš u tom razdoblju: groblje vremena seobe naroda u Jakovu Kormadinu kod Beograda, ranoslavensko groblje u Velikoj Gorici kod Zagreba, groblja bjelobrdske kulturne pripadnosti u Kloštru Podravskom, u Bijelom Brdu kod Osijeka i Svinjarevcima nedaleko Vinkovaca. Tih ranih godina muzejskog postojanja pristigao je u zbirku kamenih spomenika i znameniti natpis s uklesanim imenom hrvatskog kneza Branimira i 888. godinom zbog čega je važan ne samo kao hrvatski nego i kao općeslavenski epigrafski spomenik. Unatoč svemu, zbog muzejskog ustrojstva koji je u to vrijeme bio uobičajeno i važeće srednjovjekovna arheološka građa nije u Muzeju egzistirala kao samostalna muzejska cjelina već je najvećim dijelom bila pridodana pretpovijesnoj, a manjim dijelom antičkoj, odnosno rimskodobnoj muzejskoj zbirci. Po završetku I. svjetskog rata Narodni muzej ušao je u razdoblje kontinuiranih strukovnih i organizacijskih preuređenja koja su 1940. godine rezultirala ustanovljavanjem samostalnog Hrvatskog narodnog arheološkog muzeja s arheološkim i prethistorijskim zbirkama kako ih se tada nazivalo. U tom međuratnom razdoblju za Muzej je otkupljen jedan od najzanimljivijih i naznačajnijih ranosrednjovjekovnih nalaza hrvatskog sjevera, predmeti iz groba, dvojnog groba ili skupnog nalaz iz Čađavice kod Podravske Slatine [15.1-9].

Po završetku II. svjetskog rata u Arheološkom muzeju ustanovljen je Srednjovjekovni odjel koji u drugoj polovini 2014. i prvoj polovini 2015. godine obilježava svoju 70. obljetnicu, jer kao samostalan odjel postoji i djeluje tek od 1945. godine, tj. od muzejskog preseljenja u sadašnju zgradu na Zrinjevcu 19 iz palače tadašnje Jugoslavenske, današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU). Nakon pre-

seljenja godinama je usporedo s reorganizacijom i sređivanjem golemog muzejskog fundusa sukcesivno izdvajana arheološka građa koja pripada različitim razdobljima srednjega vijeka, počam s razdobljem barbarizirane kasne antike i vremena seobe naroda do procvata feudalizma i razvijenog srednjeg vijeka, a potom posebno u novije vrijeme do kraja kasnog srednjeg vijeka i početka ranoga novog vijeka. Osim toga obogaćivanju zbirke pridonijela je u priličnoj mjeri terenska djelatnost muzejskih srednjovjekovaca. Pored brojnih rekognosciranja provodilo se dijelom u suradnji s drugim institucijama niz iskopavanja pojedinih oso-

bito velikih ili značajnih nalazišta npr. velikog groblja vremena seobe naroda u Kninu, avaroslavenskog groblja u Bijelom Brdu, ranoslavenskog groblja u Brodskom Drenovcu, ranoslavenskog groba ratnika s mačem posebnog tipa u Medvedički, velikih bjelobrdskih groblja u Vukovaru (Lijeva Bara) i Zagrebu (Stenjevec), groblja ranog i razvijenog srednjeg vijeka u Ličkom Lešću i Bošnjacima kod Županje, kasnosrednjovjekovnog groblja u Starigradu kod Koprivnice i na Opatovini u Zagrebu te ranonovovjekovnog groblja u Drinovcima kod Drniša, nizinske utvrde gradišnog tipa u Mrsunjskom Lugu, visinske utvrde Kamengrad u Starigradu kod Koprivnice itd. Tijekom osamdeseti i devedesetih godina 20. stoljeća, a u znatno manjem obimu i u godinama koje su slijedile, fundus Srednjovjekovnog odjela povremeno je dopunjavan vrijednim otkupima, a kadšto i darovima savjesnih pojedinaca.

Odjelna zbirka danas čuva više od 6000 predmeta i kamenih spomenika raznih srednjovjekovnih razdoblja po čemu nipošto nije najveća u usporedbi s nekim drugim arheološkim muzejima nacionalnog značaja. Ipak zbirka je, kako kvalitativno po specifičnosti građe tako i kronološki, najsvaeobuhvatnija i najraznovrsnija u smislu predstavljanja arheološke građe kontinentalne Hrvatske. Ona obuhvaća arheološku ostavštinu brojnih naroda, plemena i etničkih skupina koji su u razdoblju od 5. do 15/16. stoljeće nastanili ili su se samo nakratko zadržavali na hrvatskim prostorima (nomadski Huni, germanski Istočni Goti, Gepidi, Langobardi, Heruli i drugi, nomadski Avari, Mađari i Tatari). Najstariji predmeti pripadaju vremenu seobe naroda, te vremenu provala Avara i doseljenja južnih Slavena poglavito Hrvata, a sežu sve do duhovnom i materijalnom kulturom raznovrsnijih vremena razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te ranog novog vijeka. Među mnogobrojnim vrijednim spomenicima materijalne kulture, osim već spomenutih, ističu se primjerci germanskog nakita te ratnička oprema i oružje (5. i 6. stoljeće), predmeti iz groba germanskog ratnika otkrivenog u Batajnici kod Beograda, glasovita opeka iz Sirmija (ant. *Sirmium*) — svjedočanstvo avarskog osvajanja ovog važnog kasnoantičkog grada (582. god.), grobni nalazi oružja i vojne opreme iz Podsuseda i Medvedičke kod Đurđevca koji zajedno s nizom drugih pojedinačnih predmeta svjedoče o karolinškom razdoblju u prvim povijesnim slavenskim kneževinama u međuriječju Save i Drave (8.-9. st.). Brojni su i raznovrsni primjerci nakita i ukrasa bjelobrdske kulture (10. do 11/12. st.), a rijetkost je nalaz kamenog kalupa za lijevanje grozdolikih naušnica iz Siska (10/11. st.). Brojnošću i očuvanošću primjeraka ističe se zbirka keramičkih posuda ranog i razvijenog srednjeg vijeka (11.-13. st.), izuzetan je rijedak primjerak procesijskog križa iz Siska (12. st.), skupni nalaz kasnosrednjovjekovnog nakita i banskih denara iz podravskog mjesta Mekiš kod Podravske Sesveta (13.-14. st.), srebrnog nakita iz zapadnosrijemskih Slakovaca (14/15. st.), ali i mnogobrojni pojedinačni primjerci nakita kasnog srednjeg i ranog novog vijeka. Spomenuti primjeri ali i još mnogo toga ovdje nenabrojenog, svrstava arheološku građu i predmete Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu u rang jedne od najcjelovitijih ali i najpreglednijih muzejskih zbirki hrvatskoga srednjovjekovlja.

Odabrani dio ove bogate muzejske građe predstavlja se sada na izložbi »Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu« koja se u okviru suradnje matičnih arheoloških muzeja iz Zagreba, Splita i Zadra realizira 20. studenog 2014. i traje do 22. veljače 2015. godine kao dio zajedničkog izložbenog projekta »Zlato i srebro srednjega vijeka matičnih arheoloških muzeja Republike Hrvatske.« Za Arheološki muzej u Zagrebu to je također i prigoda za obilježavanje i proslavu 70. obljetnice ustrojavanja Srednjovjekovnog odjela ali i najava početka stručnog rada i aktivnosti kojima je cilj, u nekoliko narednih godina, realizirati novi stalni postav Srednjega vijeka. Izložci odabrani za ovu prigodu svojevrsna su tematska cjelina i pokazatelj kulturno-umjetničkog stvaralaštva iskazanog upotrebom plemenitih kovina, ponajprije zlata i srebra. Kriteriji za odabir podrazumijevali su kulturno-povijesni značaj, specifičnost izradbe i utilitarnost, umjetničku, estetsku ili materijalnu vrijednost, izvrsnost svake vrste čak i onda kada je u pitanju bila krivotvorina ili naprosto rijetkost nekog predmeta u sredini u kojoj se danas nalazi i čuva. Za prezentaciju odabrane građe na raspolaganju je bio jedino prostor na prvom katu Muzeja namijenjen prikazivanju povremenih izložbi. U pet za izlaganje predviđenih prostorija postavljeno je petnaest posebno za ovu izložbu izrađenih vitrina, u kojima se zainteresiranim posjetiteljima stavlja na uvid trideset izložbenih cjelina s ukupno 128 predmeta nekoliko povijesnih razdoblja: od vremena koje prethodi ili barem koincidira s propašću Rimskog Carstva te započinje izlošcima barbarizirane antike i vremena seobe naroda do vremena u kojem su izrađivani predmeti korišteni tijekom kasnog srednjeg vijeka u već pomalo uzburkanim vremenima završnog 14. ili ranijeg 15. stoljeća kada su se turska opasnost i ekspanzija mnogim njihovim suvremenicima, nažalost, tada još uvijek činile dovoljno udaljenima, ne isuviše opasnim, a zacijelo i lako savladivima. Izložbene cjeline obično čini jedan predmet, dva predmeta nošena u paru (npr. narukvice, naušnice ili sjepoočničarke), dva ili tri predmeta iste namjene, a veći broj predmeta prikazuje se kao ista cjelina jedino u slučaju da su zatečeni ili otkriveni zajedno kao nekakav slučajni i prepoznatljiv grobni ili skupni nalaz.

Izložbeni niz započinje torkvesima, punokovinskim ogrlicama izrađenima od jednog komada deblje srebrne žice: jedan potječe s nepoznatog nalazišta, a drugi iz Novih Banovaca na srijemskom dijelu dunavskog limesa. [1.1-2.] Ti naizgled jednostavni ukrasni predmeti zapravo su svojevrsna statusna oznaka barbarских pridošlica koje u posljednjoj trećini 4. i početkom 5. stoljeća u sve većem broju pristižu na tlo kasnoantičke Panonije nadajući se da će ovdje u službi kasnocarskog obrambenog sustava steći povlastice dostatne za goli opstanak ili pak, pruži li si prilika, preskočiti koju stepenicu i steći novi, viši i prosperitetniji društveni status. Antiteza tomu predmeti su vremena seobe naroda posebice hunske primjerci kloazoniranjem ukrašenih zlatnih okova za korice noža ili mača iz Zmajevca u Baranji koji potvrđuju neuspjeh kasnocarske politike da očuva i obrani dunavsku granicu te zaustavi prodore, a potom i doseljavanje nomadskih Huna čija se vlast tijekom prve polovine 5. stoljeća proširila na gotovo cijelu rimskodobnu Panoniju [2.a-b]. Pod vlašću Huna našlo se sve u Panoniji preostalo rimsko autohtono stanovništvo, a s njima brojne germanske pridošlice prispjele ovamo prije ili zajedno s Hunima. Poraz Huna na Katalaunskom polju 451. godine bio je uvertira u potpuni slom hunske vlasti do koje je došlo gotovo odmah nakon smrti Atila, njihovog legendarnog vođe. Germanska pobuna predvođena od istočnogermanskih Gepida u kratkom je roku promijenila odnose u Panoniji. U tom razdoblju u Srijemu su oko sredine i u trećoj četvrtini 5. stoljeća dominantnom snagom postali rimskoj carskoj vlasti izuzetno skloni istočnogermanski Istočni Goti kojima se pripisuju srebrna fibula s dugom podvijenom nogom iz Rakovca kod Beočina [3.], par velikih srebrnih lučnih fibula iz Iloka [4.a-b] te par ranijih rovašenjem ukrašenih lučnih fibula iz Zemuna [5.a-b]. Tridesetak godina kasnije, kada ti isti Istočni Goti postanu gospodari Italije njihovom će vlašću biti obuhvaćeni i jugozapadni dijelovi rimske Panonije, a Sisak (ant. *Siscia*) će, kako to pokazuju pojedini rijetki arheološki nalazi [6.], ponovno postati administrativnim središtem te vratiti barem nešto od svog ranijeg sjaja i važnosti.

Istočnogotska država održala se izvan Italije u Dalmaciji i južnoj Panoniji sve do 537/538. godinu. Iz vremena istočnogotske vlasti u spomenutim krajevima potječu dva izuzetna arheološka nalaza: zlatni, almandinima i zelenim staklom urešeni prsni lanac s privjescima i fibulama u obliku ptice na obama krajevima nađen u dječjem grobu otkrivenom u Potocima kod Mostara u Bosni i Hercegovini tridesetih godina 20.

stoljeća [7.] i zlatni prsten »arhitektonskog« stila iz Samobora [8.] koji je kao simbolični prikaz vladarske palače zacijelo bio poklonom istočnogotskog dvora nekom pripadniku statusno izdvojene društvene skupine.

Iz Dalmacije i južne Panonije istočnogotskog vremena i vremena vladavine bizantskog cara Justinijana prve polovine 6. stoljeća potječu predmeti čiji su oblik, ukrasi i način upotrebe više ili manje strani sredini u kojoj su zatečeni. Iz franačkih i alamanskih krajeva u Porajnju i južnoj Njemačkoj potječe par srebrnih narukvica nađenih u nekom grobu iskopanom u Solinu u drugoj polovini 19. stoljeća [9.a-b], iz Vinkovaca potječe jedna za južnapanonske krajeve neuobičajena mala srebrna S-fibula nastala u franačkim krajevima sjeverne Francuske [10.1.], a iz Siska mala srebrna lučna fibula s rijetkim rovašenim ukrasom izlomljene svastike na nozi kakav se danas može dovesti u vezu s jedva raspoznatljivom arheološkom ostavštinom istočnogermanskih Herula [10.2.]. Misterioznija od sviju je rukom vrhunskog majstora izrađena jedinstvena krivotvorina zlatne, almandinima urešene orlovske kopče za pojas kupljena za muzejsku zbirku 1915. godine [11.] nakon što je prvo kupljena, a potom kao »nepočudan« predmet izbačena iz zbirke slavnog njemačkog istraživača i kolekcionara baruna Johannesesa von Diergarta (1859-1934). Nakon izlaganja 1969. i 1996/1997. godinu ovo je njeno treće predstavljanje zagrebačkoj publici. Među vrlo popularne izrađevine bizantskog zlatarstva druge polovine 6. stoljeća svrstavaju se naušnice košarastog tipa, dvije iz Dalmacije [12.1-2.] i jedna iz Siska [12.3.], kojima se proizvodno središte zasigurno nalazilo na sjeveru bizantske Italije. Iz Siska potječe srebrna fibula u obliku križa opremljena numerološkom simbolikom pretočenom u ukras sastavljen od niza koncentričnih krugova koji su kao i sama fibula svjedočili o vlasničinu pristajanju uz kršćansku vjeru i nauk ranog Bizanta druge polovine 6. stoljeća [13.] Bizantskog je porijekla i izvanredan primjerak naušnice obrnute piramide iz okolice Velike Kladuše. [14.] Nju suvremena arheologija pripisuje prvoj četvrtini 7. stoljeća i vezuje uz autohtono romansko stanovništvo koje je, bježeći od Avara i Slavena u kasnijem 6. stoljeću, počelo napuštati ravnice i urbana središta Panonije sklanjajući se u obližnje brdovite i manje pristupačne krajeve. Avarski slom pod Konstantinopolom 626. godine rezultirao je krizom avarskog kaganata i jačanjem Bizanta koje je u posljednjoj četvrtini 7. stoljeća u Panoniju usmjerio novi val doseljenika pristiglih s jugoistoka Europe. Iz tog vremena potječe reprezentativni nalaz luksuznog srebrnog nakita tzv. stila Martinovka otkriven kod Čađavice u slavonskoj Podravini. [15.1-9] Predmeti se vezuju uz Ante ili Slavene a misli se da su bili dijelom nekog njihovog slučajno otkrivenog grobnog ili skupnog nalaza. [15.1-9] O pojavi ili boravku Avara u zapadnom dijelu međuriječja Drave i Save ili čak južno od ove potonje malo je arheoloških svjedočanstava pa je dvostrani kasnoavarski lijevani pojasni jezičac od slaboga srebra nastao u prvoj četvrtini ili prvoj trećini 8. stoljeća otkriven u jednom ranosrednjovjekovnom grobu u Velikoj Gorici isuviše usamljen da doprinese rasvjetljavanju toga, još uvijek, neriješenog pitanja. [16.]

Slom drugog avarskog kaganata i avarske prevlasti u Panoniji dogodio se oko 800. godine zaslugom Karla Velikog. Pod njegovim patronatom nastaju ili postaju vidljivima prva slavenska središta iz kojih će ubrzo izrasti slavenske kneževine, jedna na hrvatskom jugu poglavito srednje Dalmacije, a druga u međuriječju Drave i Save. Na nekadašnja avarska staništa u jugoistočnom dijelu međuriječja pretendirala je snažna bugarska kraljevina čiji je prodor prema Zapadu u vrijeme ili odmah nakon avarskog sloma obilježen nalazom zlatnog torkvesa i naušnice srednjobizantskih obilježja te skupine arapskih dirhema otkrivenima u Donjim Petrovacima kod Rume i datiranima na sam kraj 8. stoljeća. [17.1-2.] Srednjobizantski su i neki nešto kasniji ukrasni oblici srebrnih naušnica izrađivani u sjevernojadranskim radionicama karolinške Italije u drugoj polovini 9. stoljeća zbog čega ih ima već nekoliko registriranih u jugozapadnoj Sloveniji, na Kvarneru i u Istri. [18.a-b] Posve drugačijim okolnostima i vremenu pripadaju dijelovi srebrnog, dijelom pozlaćenog ukrasnog kompleta za glavu i prsa iz Surduka kod Stare Pazove u srbijanskoj Vojvodini koji ukazuju na uspješnost mađarskog širenja prema jugu i zaposjedanja istočnog Srijema tijekom druge trećine 10. stoljeća. [19.1-3.] Izradba i korištenje četverojagodnih sljepoočničarki karakteristična je za starohrvatske krajeve posljednje trećine 9. i prve polovine ili prvih dviju trećina 10. stoljeća, a njihova pojava u kontinentalnoj Hrvatskoj, arheološko je svjedočanstvo sjedinjenja panonsko-slovenske kneževine sa središtem u

Sisku s hrvatskom kraljevinom Trpimirovića. [20.] Takvi su nalazi utoliko zanimljiviji jer prethode (?) ili koincidiraju s pojavom nakita bjelobrdskog kulturnog kruga 10. i 11/12. stoljeće kojeg karakteriziraju daleko jednostavniji oblici naušnica i sljepoočničarki među kojima su najuobičajniji isprva brončani, a kasnije srebrni i rijetko kada zlatni primjerci tzv. S-karičica ili karičica sa završetkom u obliku slova S. [21.1-2.] Pojava i upotreba filigrana, a zatim filigrana i granulacije, najuočljivija na prstenju, pristigla je u bjelobrdski kulturni krug oko 1000. godine kao utjecaj ili pak kao izvorni proizvod juga Europe, poglavito krajeva pod vlašću ili utjecajem Bizanta. [22.1-2]

Bjelobrdska kultura (prema eponimnom nalazištu Bijelo Brdo, istočno od Osijeka) stručni je naziv za multietničku ranosrednjovjekovnu arheološku građu sličnih obilježja prikupljenu ponajviše istraživanjima ranosrednjovjekovnih groblja 10. i 11/12. stoljeće na području južne i jugoistočne Slovačke, Mađarske, istočne Austrije, sjeverne Slovenije, Hrvatske i Srbije te zapadne Rumunjske. U Hrvatskoj veličinom, obiljem nalaza ili drugim značajkama, osim Bijelog Brda, izdvajaju se nalazišta u Vukovaru, Svinjarevcima, Josipovu, Zvonimirovu, Kloštru Podravskom, Stenjevcu u Zagrebu te prvom arheološki istraženom nalazištu bjelobrdske kulture u Velikom Bukovcu kod Ludbrega. Bjelobrdske nakitne tvorevine i ukrasi za glavu, vrat i ruke najbrojniji su i najraznolikiji oblicima i načinima ukrašavanja. Među njima prevladavaju dvije već na prvi pogled raspoznatljive nakitne skupine: nakit izrađen od različito oblikovane žice i nakit izrađen lijevanjem. Među nakitom od žice ističu se rijetki srebrni prsten od spiralno savijene žice s Lijeve Bara u Vukovaru [23.1], primjerak nešto češćeg bjelobrdskog srebnog prstenja od ispletene i uvijene žice iz Bijelog Brda kod Osijeka [23.2.], te rijetke naušnice ili sljepoočničarke od tanke uvijene, češće srebrne žice (Stenjevec) [24.2.], rijetko kada zlatne žice (Novi Banovci). [24.1.] Lijevani nakit češći je u ranijem razdoblju bjelobrdske kulture, a među izrađevinama najintragantiji su privjesci polumjesečastog oblika povezani s kultom plodnosti s nalazišta u hrvatskom Podunavlju (Vukovar, Bijelo Brdo) [25.1-2.] te u međuriječju Save i Drave nadasve omiljeni primjerci lijevanih grozdolikih naušnica volinjskog tipa iz Velikog Bukovaca kod Ludbrega. [26] Kraj razvijenog srednjeg vijeka i kasni srednji vijek razdoblja su sve većeg i bržeg privrednog rasta, razmjene i trgovine te mobilnosti ljudi i roba. Nakit od plemenitih kovina jedna je cjenjenijih roba, a trojagodne naušnice razmaknutih jagoda izrađene od srebra, kadšto pozlaćene, zacijelo su jedna od omiljenijih. Zbog toga im je upotreba bila dugotrajna te se njihovo postojanje može pratiti kroz cijeli kasni srednji vijek. Osobito su omiljene i brojne u Dalmaciji gdje prevladava uvjerenje da su ih izrađivali vješti majstori-zlatari u mnogim dalmatinskim gradovima. Zanimljivi su ali znatno rjeđi primjerci ustanovljeni daleko na sjeveroistoku: u Bošnjacima kod Županje par trojagodnih naušnica zatečen je u grobu ne mlađem od druge polovine 13. stoljeća, [27.1.] a jedan još istočniji vrlo malen primjerak slučajni je nalaz iz Novih Banovaca u istočnom Srijemu. [27.2.] Značajan kasnosrednjovjekovni skupni nalaz potječe iz Mekiša kod Podravske Sesveta (položaja Zgruti) koji je u Hrvatskoj poznatiji zbog velike količine banskih denara nego li zbog izuzetnih sljepoočničarki s lančanim privjescima čiji su ukrasi u obliku ptica okrenutih jedna prema drugoj i dandanas bez izravnih analogija u arheološkoj građi europskog srednjeg vijeka [28.1-4.]. Skupni nalaz blaga iz Slakovaca smještenih istočno od Vinkovaca zbog raznolikosti i brojnosti ukrasnih predmeta bez premca je među skupnim nalazima kasnog srednjeg vijeka pohranjenima u muzejskim zbirkama Hrvatske. [29.1-18] Iako je slakovačko blago sakriveno početkom druge trećine 15. stoljeća te je nešto mlađe od posljednje izložbene cjeline izložbu zaključuje još jedna muzejska osobitos — sjajni zlatni pečatni prsten Tripka Buće uglednog Dubrovčana (Kotorana rodod), jedini primjerak dragocjenosti Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja čijem vlasniku znamo i ime. [30.]

POPIS KRATICA

Abb.	Abbildung(en)	Obr/obr.	obraz (= sl.)
ábra	slika	opć.	općina
AMZ	Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb	opšt.	opština
Bd.	Band	P-AMZ	Inventar Arheološkog muzej u Zagrebu, pretpovijesni odjel
bilj.	bilješka	Pl.	Plate / Planche
br.	broj	po Kr.	poslije Krist
cm	centimetar	prov.	provincija
deb.	debljina	pr.	primjer
des.	desni	Publ.	publicirano
dim.	dimenzije	red.	redakcija
dj	dječji	rus.	ruski
duž.	dužina	S-AMZ	Inventar Arheološkog muzej u Zagrebu, srednjovjekovni odjel
ed.	editor/editors (= urednik/urednici)	Sl.	slika
engl.	engleski	slov.	slovenski
fasc.	fascikl	slovk.	slovački
Fig.	figure (= slika)	SPA	spätawarisch (= kasnoavarski)
franc.	francuski	st.	stoljeće
g	gram	suppl.	supplementum
Gl-inv. AMZ	Glavni inventar AMZ	šir.	širina
god.	godina	T./t.	tabla, tábla
gr.	grob	Tab	tabla, tabulka
Hrg.	Herausgegeben von	táb.	tábla
kép	kép (= slika)	Taf.	Tafel (= tabla)
knj.	knjiga	tal.	talijanski
kom.	komada	tež.	težina
lit.	literatura	ur.	urednik/urednici
mađ.	mađarski	v.	vidi
maks.	masimalno	vel.	veličina
n.	note	vis.	visina
No./no.	numero	Vol.	Volumen (= svezak)
Nr.	number	ž	ženski
npr.	na primjer	žup.	županija
njem.	njemački		
o.c.	opus citatum		

KATALOG PREDMETA

1. TORKVES (OGRLICA)

1.1. Torkves (ogrlica) s pločasto raskucanom ušicom

Rimsko Carstvo; barbarizirana antika/seoba naroda; kraj 4. i početak 5. stoljeća.

Srebro; izvlačenje, raskucavanje.

Pr. 11,50 × 11,31 cm; žica: pr. 0,42/0,17 cm, pr. prijeloma 0,21 cm; ušica: šir. 0,83 cm, deb. 0,11 cm; otvor ušice: vel. 0,48 × 10,65 cm; tež. 23,102 g.

Sisak, bez drugih podataka; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska.

Dobro. – Iskrivljen, nepotpun, nedostaje završetak žice s kukom (?) za zakapčanje na jednom od krajeva.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1917.

Jednodijelni torkves (ogrlica) od žice okruglog presjeka koja se od sredine prema krajevima stanjuje. Jedan kraj žice završava kapljičasto oblikovanom pločasto raskucanom ušicom s krugolikim otvorom za zakapčanje u sredini. Drugi kraj žice stanjuje se prema vrhu.

Publ.: SIMONI 1989, 108 no. 1, 120 br. 3, 127 Tab. 1:3.

1.2. Torkves (ogrlica) s krugolikom ušicom i kukom za zakapčanje

Rimsko Carstvo; barbarizirana antika/seoba naroda; druga polovina 4. stoljeća.

Srebro; izvlačenje, raskucavanje.

Pr. 11,51 × 10,94 cm; žica: pr. 0,30/0,18/0,17 cm; ušica: pr. 0,57 cm; tež. 18,813 g.

Novi Banovci, bez drugih podataka; opšt. Stara Pazova, Sremski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija.

Vrlo dobro. – Napuknuće žice u gornjem dijelu torkvesa.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1493.

Jednodijelni torkves (ogrlica) od žice okruglog presjeka koja se od sredine prema krajevima stanjuje. Jedan kraj žice na završetku oblikuje krugoliku ušicu povijajući se prema natrag, a drugi kraj žice prema vrhu stanjen prelazi u kuku provučenu kroz ušicu i povijenu prema natrag.

Publ.: neobjavljeno.

Srebrni torkves (ogrlica) s pločastom ušicom i krugolikim otvorom potječe iz Siska, rimskodobne Siscije, administrativnog središta kasnoantičke provincije Panonije Savije ali se na-

žalost ne zna ništa o tome kada je i u kakvim okolnostima bio pronađen ili kada je i kako nabavljen za Arheološki muzej u Zagrebu [1.1]. Slični torkvesi (ogrlice), ponajviše izrađivane od bronce, potječu iz muških i ženskih grobova druge polovine 4. i ranog 5. stoljeća u Porajnju i srednjem Podunavlju, u Njemačkoj istočno od Rajne i Srednjoj Europi (Češka, Poljska, Baltik) te na Baltiku,¹ gdje su češće izrađivani od plemenitih metala, posebice srebra, poneki s datacijama koje idu u rano 5. ili čak prvu četvrtinu 5. stoljeća.² Prostorno je najbliži sisačkom torkvesu jedan sličan, ali kronološki odrediviji brončani primjerak iz grobnog nalaza Ptuj-Grad/Turnirski prostor (gr. 5/1909) u Sloveniji koji je osim torkvesa sadržavao dvije brončane narukvice kasnoantičkih obilježja (jedna pozlaćena), te par ranih brončanih poliedarskih naušnica³ kakve se u Panoniji pojavljuju tek krajem 4. i početkom 5. stoljeća, a dovodi ih se u vezu s oko 380. godine ovamo pristiglim *foederatima*.⁴ S ovim događanjima izrazitije su povezani nalazi s podunavskog limesa [1.2], ali su i kroz Sisak (ant. *Siscia*), iako se nalazio u dubokoj pozadini limesa, u to kao i u nešto kasnije vrijeme zasigurno prošli, u njemu boravili, zadržavali se ili ostajali mnogi foederati cara Teodozija I i njegovih nasljednika te je i s tim povijesnim okolnostima ranog 5. stoljeća potrebno itekako računati. Štoviše, iako se misli da

u germanskom okruženju slični torkvesi izlaze iz upotrebe sredinom 5. stoljeća⁵ čini se da postoje primjeri koji tu tvrdnju zasigurno opovrgavaju.⁶

Bilješke:

¹ KELLER 1979, 27–32, Beilage 1, je iznio mišljenje da torkvesi s prstenom ili pločastom ušicom nisu raniji od 3. stoljeća ni kasniji od sredine 5. stoljeća (o.c. 30–31). Ovdje je, također, kartiran i u popis nalaza upisan i ovaj sisački torkves (metal nije naveden), te je u tipološkom smislu pripisan Grupi 1/var. 1 (o.c. 29, Beilage 1:29). Za jedan raniji uzgredni spomen sisačkog torkvesa, v. KELLER 1977, 67 Abb. 4:39, 72 bilj. 20 br. 39.

² Za izuzetan primjer iz Pavajuonys-Rėkuėiai u Litvi (tumul 11, gr. 1, ukop trogodišnjeg djeteta), v. BLIUJENĖ 2006, 129, 130 Fig. 4:8–9; BLIUJENĖ 2009, 112 Fig. 43:8–9.

³ KOROŠEC 1968, 287–292; KOROŠEC 1999, 14, 34–35, Tab. 1:1.

⁴ MÜLLER 2010, 195 (s lit.). – U tom kontekstu tumači se i pojava spomenutog (gr. 5/1909) ali i drugih kasnoantičkih ukopa na ptujskom Gradu koji bi s obzirom na pretežitu orijentaciju (S-J) i pripadajuće grobne priloge imali biti u vezi s vojnom posadom stacioniranom u utvrdi na tome za vojne potrebe vrlo prikladnom povišnom mjestu s kojeg se lako kontrolirao pristup mostu i cestama kasnoantičke *Poetovione*, v. CIGLENEČKI 1993, 511.

⁵ KELLER 1979, 30.

⁶ U tom smislu indikativan je brončani torkves iz grobnog nalaza u Bachri kojeg ostali predmeti zatečeni u grobu datiraju u drugu polovinu 5. stoljeća, BEMMANN 2008, 149–152. – Za torkvese kao barbarske insignije v. von RUMMEL 2007, 353–360.

2. OKOVI KORICA NOŽA ILI MAČA (PAR)

Panonija; seoba naroda, razdoblje prevlasti Huna; prva polovina 5. stoljeća.

Zlato, bronca, almandini; iskucavanje, ukucano pseudo-granuliranje; umetanje; lemljenje.

a) Duž. 4,70 cm; šir. 2,57/2,50 cm; trakast pločica za provlačenje: šir. 1,07 cm; vel. 1,38 × 1,24 cm; tež. 4,825 g.

b) Duž. 4,80 cm; šir. 2,48/2,38 cm; trakasta pločica za provlačenje: šir. 1,00 cm; vel. 1,38 × 1,24 cm; tež. 6,123 g.

Zmajevac, vinograd na brežuljku Várhegy (ant. *Ad Novas*); opć. Kneževi Vinogradi, Osječko-baranjska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz 1932. godine; kupljeno od Josipa Piliša iz Zmajevca 1954. godine.

Vrlo dobro. – Okovi nepotpuni i dijelomično oštećeni: jedna polukružna pločica napukla i djelomično odlomljenog ruba (**b**), nedostaju četiri zlatne (?) zakovice (**a,b**) i dio (**a**) ili veći dio stražnje brončane prekrivne pločice (**b**); trakaste pločice za provlačenje su iskrivljene (**a,b**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3373 (**a**), S-3374 (**b**).

Okove korice noža (ili mača) izrađene od jednog komada tankog lima sačinjavaju dvije polukružno oblikovane

nasuprotno postavljene plohe povezane kratkom i uskom trakastom plohom na koju je nalemljena uža, trakasta, pravokutno oblikovana ušica za provlačenje. Polukružne plohe okova ukrašene su izdignutim, simetrično raspoređenim razmaknutim ćelijama ispunjenima sa šest različito oblikovanih, blago zaobljenih ili plošno brušenih almandina, a trakasta ušica za provlačenje ukrašena je jednom izdignutom, uzdužno postavljenom ćelijom ispunjenom plošno brušenim almandinom/karneolom. Rubovi okova i trakaste ušice za provlačenje ukrašava pseudogranulacija. U svakom od kuteva polukružnih ploha okova izbušene su rupe za zakovice. Na limenoj poledini okova nalaze se, lošije (**a**) ili bolje (**b**) sačuvani ostaci brončane prekrivne pločice učvršćene uskom trakom presavijenog zlatnog lima.

Publ. WERNER 1956, 42–43, Taf. 22:2–3; VINSKI 1956, 20–21; VINSKI 1957, 38–41, 50–51, T. XXIV:92a–93b; *Zemun* 1962, 69–70 br. 70, T. I:1; *Nürnberg* 1987, 204 Taf. 20:V,13.a, 226 br. 13a (atrib. Gepidima!); BÓNA 1991, 53 Fig. 17:4; 242 no. 4; *Torino* 1993, 54 Sl. 254, 179 br. 254; *Zagreb* 1996 126 br. 173.

Okovi su pronađeni slučajno 1932. godine u vinogradu na brežuljku Várhegy u Zmajevcu na sjeveroistoku Baranje na položaju na kojem se u kasnoj antici nalazilo rimsko, a zatim

zapadnorimsko vojno pogranično utvrđenje *Ad Novas*. Shodno ovakvim podacima pretpostavljeno je da su okovi pripadali grobnom inventaru oštećenog ali neiskopanog groba¹ u kojem su, mišljenje je nekolicine istraživača, činili dio ovjesa dugog ili kratkog mača² ili pak noža, što se čini vjerojatnijim. Okovi slične namjene i oblika nikad kasnije nisu otkriveni, ali izradba i ukrasi ukazivali su, a i danas ukazuju na tipičan hunsodobni predmet. Stoga su u proizvodnom smislu pripisani ili pontskim ili podunavskim radionicama polikromnog nakita, njihovim nosiocima označeni su »*Huni ili Goti, a možda i Alani*«, a vremenom trajanja i upotrebe označeno je razdoblje od 400. do 453. godine.³ Upotreba zlata i srebra (rjeđe) za izradbu različitih predmeta i ukrašavanje vanjskih stijenki istih mnogobrojnim dragim kamenjem osnovno je obilježje hunsodobnog zlatarstva. Iako se regionalne i vremenske osobitosti njihova zlatarstva uglavnom samo naziru stilske osobitosti čine se uočljivijim i prepoznatljivijim. Stoga je okove iz Zmajevca moguće pripisati skupini jednostavnijih polikromnih hunsodobnih izrađevina koje karakteriziraju izdignute i razmaknute ćelije nepravilnog oblika, u rasporu ćelija sklonost linearnom i simetriji te uočljivo odsustvo granuliranja i pseudogranuliranja kojim se ukrašavaju rubovi ćelija ali i glatka površina prostora između ćelija. Kamenje je brušeno na razne načine (polukružno, bridoliko ili ravno), a uočljiva je i nemala sklonost uokviravanju predmeta jednorodnim, ponekad i dvorodnim pseudogranulama izvedenima iskucavanjem. Okovima iz Zmajevca izrad-

bom i ukrasima najbližijim se čini okov pojase kopče porijeklom navodno iz južne Rusije⁴ a u manjoj mjeri i neki drugi predmeti poput npr. ukrasa oštrice ili korica mača iz Pécs-Üszögpuszte⁵ i Bátaszéka-Iskolaudvár⁶ u južnoj Mađarskoj, te dijademe iz Kerč-Mithridates u Ukrajini⁷, Gherăseni-Lacul Frâncului i Buhăieni-Holm u jugoistočnoj Rumunjskoj⁸ – sve odreda predmeti ukrasnih obilježja 3. grupe polikromnog stila B.⁹

Bilješke:

¹ VINSKI 1957, 41.

² BÓNA 1991, 242 br. 4.

³ VINSKI 1957, 41. Za pogrešno atribuiranje okova Gepidima, v. *Nürnberg* 1987, 204 Taf. 20:V,13.a, 226 br. 13a.

⁴ ROSS 1961, 36–37 Fig. 4b. Ukrasom više negoli oblikom ovome bi svakako vrlo sličio i ulomak okova pojase kopče iz Novogrigorijevke u Ukrajini, v. BÓNA 1991, 129 no. 52, 259 no. 52.

⁵ ALFÖLDI 1932, 76, Taf. III:1; BÓNA 1991, 63 Taf. 43, 120 Abb. 47, 257–258 no. 47–8.

⁶ BÓNA 1991, 79 Taf. 53, 278.

⁷ ALFÖLDI 1932, 76, Taf. IX (sredina); FREMERSDORF 1953, 37 no. 11, Taf. 2; O.c. 62 Abb. 21:2, 243 no. 21:2

⁸ HARHOIU 2008, 66, 87 Fig. 14:15 (Gherăseni); HARHOIU-SPĂNA-GĂLL 2011, 89 no. 43, 102 no. 107, fig. 20:40, 21:5–6.

⁹ ZASECKAJA 1994, Ris. 14 (B/3); c.f. ŠČUKIN-KAZANSKI-SHAROV 2006, 126, 392 Taf. 107.

3. FIBULA S DUGOM RAVNOM PODVIJENOM NOGOM

Panonija; seoba naroda; Germani, Istočni Goti; druga trećina 5. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, brušenje, izvlačenje; žlijebljenje.

Duž. 8,96 cm; luk: vis. 2,40 cm, šir. 0,74 cm; igla: duž. 6,80 cm, pr. 0,25 cm; tež. 19,314 g.

Rakovac-vinograd brdo Stručica; opšt. Beočin, Južnobački okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Okolnosti nalaza nepoznate; kupljeno 1909. godine od Ludwiga Szedlacsaka, trgovca u Novom Sadu.

Vrlo dobro. – Odlomljen vrh igle.

Arheološki muzej u Zagrebu; S-3267.

Jednodijelna fibula izrađena od srebrne šipke čiji su dijelovi prije oblikovanja fibule obrađeni iskucavanjem, brušenjem, izvlačenjem i žljebljenjem. Luk i gornji dio izdužene noge trakasti, s unutarnje strane glatki, a s vanjske strane koso brušenih bridova. Donji dio noge konkavan, na završetku podrezan prelazi u tanku žicu okruglog presjeka s dva navoja na spoju luka i noge fibule. S druge strane luk prelazi u spiralni mehanizam s gore ležećom tetivom i četiri namotaja iz kojih izrasta duga, prema vrhu sužena igla.

Publ.: VINSKI 1978, 35, Tab. V:4; *Torino* 1993, 179 br. 255.

Srebrna fibula iz Rakovca pripada skupini velikih jednodijelnih fibula s podvijenom nogom i gore ležećom tetivom kojima je dužina noge veća od dužine luka.¹ Zbog takvog odno-

sa noga-luk fibula je srodna primjercima sličnih obilježja izrađenima od plemenitih metala (češće srebra, rjeđe zlata), zatečenima u kontekstu zbog kojeg ih datiraju u 5. stoljeće, u rasponu od ranog 5. stoljeća i njegove prve trećine do pred sam kraj 5. stoljeća. Kao srodne primjerke moguće je izdvojiti nevelik broj fibula: zasad vjerojatno najduži primjerak ove skupine, srebrnu, 12,4 cm dugu, punciranjem i urezivanjem ukrašenu fibulu iz Smolína u Češkoj datiranu oko sredine 5. stoljeća,² dvije srebrne fibule iz Crimoloisa i Alésia u istočnoj Galiji,³ te od njih zasigurno nešto stariju zlatnu fibulu iz čuvenog grobnog nalaza u Wolfsheimu na rajnskom limesu.⁴ Druga, podjednako malobrojna skupina srebrnih fibula s podvijenom nogom sličnih obilježja registrirana je u srpskom Podunavlju, a barem dvije od tih fibula, ako ne i sve tri, potjecale su s nalazišta u istočnom Srijemu. Među njima najzanimljivija je, zbog jasnog arheološkog konteksta, 11,1 cm duga fibula ukrašena punciranjem s nalazišta Beograd-Ostružnica/Jašića pesak datirana na kraj 5. stoljeća⁵, zatim jedna 7,5 cm duga fibula otkupljena u Beogradu za bečki Kunsthistorisches Museum 1911. godine i publicirana kao dio grobnog nalaza ranijeg 5. stoljeća s nepoznatog nalazišta u Beogradu ili okolici,⁶ te na kraju gotovo 9 cm duga, urezivanjem ukrašena fibula s podvijenom nogom iz Rakovca otkupljena za Arheološki muzej u Zagrebu samo dvije godine ranije od spomenute navodno beogradske fibule od koje se razlikuje jer bi imala biti atribuirana istočnim Gotima i vremenu vladavine njihova kralja Valamira (447-468/469).⁷ Na germanskoj nošnji 5. stoljeća fibule s podvijenom nogom su kao manje fibule, u paru ili pojedinačno, služile za zakapčanje ogrtača ili plašta,⁸ a reprezentativniji primjerci svrstavaju se u kategoriju insignija onovremene barbarske elite.⁹

Bilješke:

¹ Neki ih povezuju s grupom Almgren VI/158 (npr. von RUMMEL 2007, 357) koje karakterizira dužina noge kraća od dužine luka. Ove su znatno češći nalaz, a krajem 4. i u 5. stoljeću u srednjoj Europi povezane su s područjem nastanjenima germanskim Svebima i Vandalima (zapadna Češka, Slovačka, istočna Mađarska).

² TEJRAL 1973, 30–31, 82 Abb. 4:4 (gr. 32); Taf. I:5; TEJRAL 1982, 83, 86 Obr. 27:4. – Nalaz pripada horizontu D2/D3, tj. vremenu oko sredine 5. stoljeća ili nešto kasnije (BIERBRAUER 1992, 172) ili pak vremenu od 430./440. do 470./480. godine (TEJRAL 1997, 351).

³ KAZANSKI 1998, 382, 383 Fig. 6:5–6; KAZANSKI 2009, 429, 447 Fig. 3:4–5 (Crimolois), 448 Fig. 4:11 (Alésia).

⁴ WERNER 1956, 17, 94, Taf. 4:4, 58:2, s datacijom groba u vrijeme između 430. i 451. godine (atribuiran Burgundima). Za drugo i treće desetljeće 5. stoljeća v. BÖHME 1974, 167; QUAST 2005, 250. Za neke novije, još ranije datacije, KAZANSKI 2009,

428–430, prvo ili drugo desetljeće 5. stoljeća (atribuiran Vandalima ili Svebima).

⁵ TATIĆ-ĐURIĆ 1957, 1957, 161–162, 164 Sl. 3 (dolje), 183, 185; BIERBRAUER 1992, Abb. 4, stavlja nalaze iz ovog groba na kraj stupnja D3 i faze Domolospuszt/Bácsordas datirane u raspon od 450./460. do najkasnije 480./490. godine. – Puncirani motiv sličan onom na fibuli iz Beograd-Ostružnice ukrašava luk i nogu srebrne 8,8 cm duge fibule s podvijenom nogom s nalazišta Csongrád-Kettóshalom u mađarskom donjem Potisju kojim su u drugoj polovini 5. stoljeća vladali Gepidi, CSALLÁNY 1961, 225 br. 2, Taf. CCXI:2.

⁶ Za prvu objavu ove fibule i ostalih predmeta nabavljenih zajedno s njom, v. BENINGER 1931, 48–57 (fibula: 50–52, Abb. 21:3); KOVAČEVIĆ 1960, 21, Tab.VI:23 (dolje), koji je prvi upozorio da mjesto otkupa i mjesto nalaza najvjerojatnije nisu identični; ZEMMUN 1962, 117 Sl. 4.

⁷ VINSKI 1978, 35, Tab. V:4.

⁸ STEUER 2000, 134, 135 Taf. 25:2–3.

⁹ von RUMMEL 2007, 357–360.

4. LUČNE FIBULE OD ISKUCANOG LIMA (PAR)

Panonija; seoba naroda; Germani, Istočni Goti; sredina 5. stoljeća.

Srebro; iskucavanje, lemljenje.

a) Duž. 21,9 (+ 0,56) cm; glava: duž. 5,41 cm*, šir. 7,59 cm**;
luk: duž. 4,74 cm, šir. 1,05 cm, vis. 0,85 cm; noga: duž.
12,65 cm, šir. 2,59/3,16 cm; tež. 227,35 g (ravnija noga).

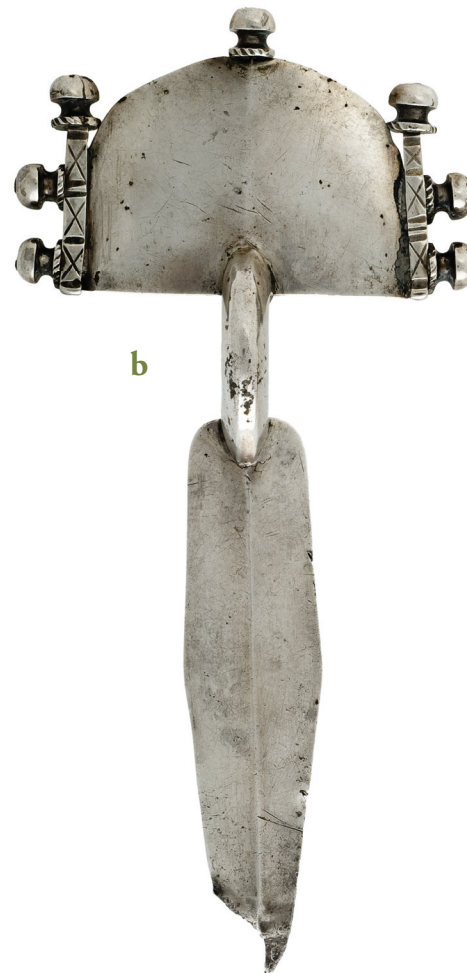
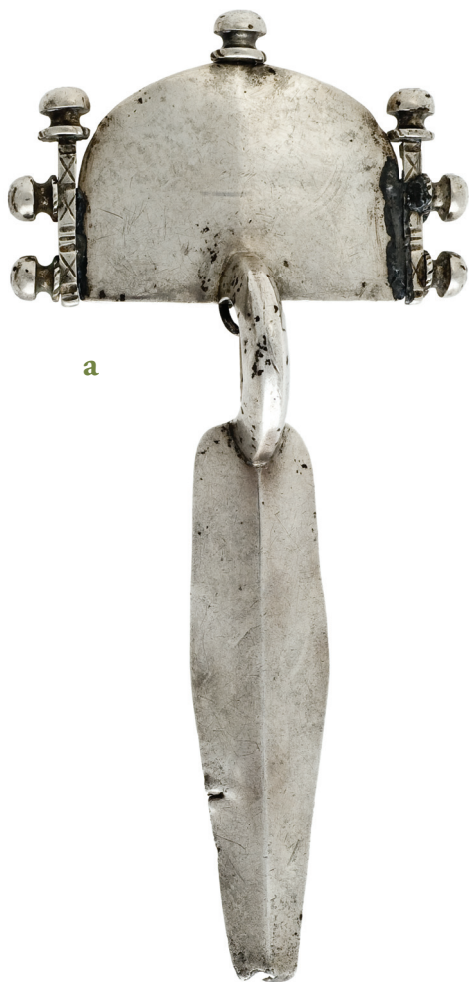
b) Duž. 21,8 cm; glava: duž. 5,38 cm*, šir. 7,61 cm**; luk:
duž. 4,85 cm, šir. 1,05 cm, vis. 0,90 cm; noga: duž. 12,67
cm, šir. 2,62/3,13 cm; tež. 228,82 g.

* s pupoljkom: 6,63 cm (a); 6,49 cm (b).

** s letvicama i pupoljcima: 10,42 (a); 10,22 cm (b).

Ilok; Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalazi; darovao Josip Kindl 1883. godine (posredovanjem Martina Biščana, sudbenog pristava u Iloku i povjerenika tadašnjeg Narodnog muzeja u Zagrebu).

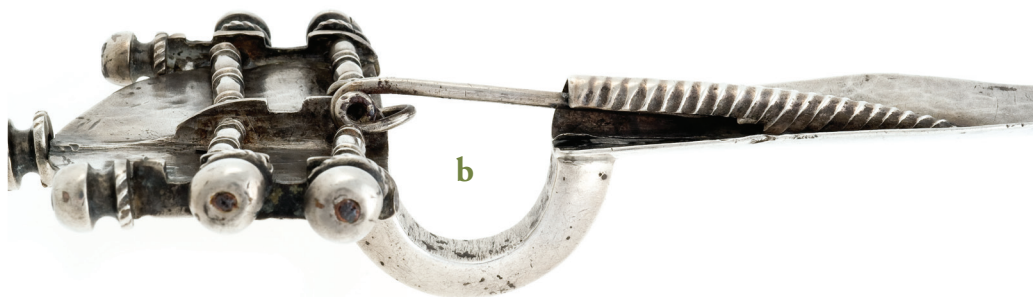
Vrlo dobro. – Oštećeni vrhovi nogu obje fibule: jedan vrh savinut i odomljen s jedne strane (a), drugi vrh nepotpun i odlomljen (b).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-920 (a), S-921 (b).

Velike lučne fibule od uglačanog srebrnog lima, »jednodjelne« konstrukcije i sa spiralnim zatvaračem. Pločica glave polukružno/ravnih strana blago izdignutim središnjim, okomito postavljenim rebrom; na ravnim stranama glave letvice s parom punih, profiliranih dugmadi na bočnoj plohi i s jednim punim, profiliranim dugmetom na vrhu (dugmad i letvice nasadeni na os spirale); na polukružnoj strani glave središnje puno profilirano dugme. Gornja ploha letvice ukrašena trima okomito raspoređenim metopama odvojenima užljebljenjima; u svakoj metopi urezan ukrasni X-motiv. Luk fibule, izdignut, kratak, izjednačne širine i polukružno/zaravnjenog presjeka. Noga fibule izduženo/rombična oblika, zaobljenih završetaka, s blago izdignutim središnjim okomito postavljenim rebrom i najvećim rasponom u gornjoj polovini noge. Držać igle izdužen, tuljast, narebren i prema vrhu sužen prelazi u šiljak.

Publ.: HAMPEL 1894, 13, Táb. VIII; BRUNŠMID 1905, 210–212 (Sl. 31); HAMPEL 1905, 6–7, Taf. 8; *Zemun* 1962, 76–77 Sl. 1, Tab. II:2 (s lit.); *Nürnberg* 1988, 223–224 Nr. V,10; *Torino* 1993, 54–55 Sl. 258, 180 no. 258; *Zagreb* 1996 126 br. 175.

Velike srebrne lučne fibule otkrivene su na nekoj ledini pored ceste u Iloku (ant. *Cuccium*) prigodom kopanja zemlje za navažanje na dubini od »samo 2 stope«, navodno bez drugih nalaza.¹ Unatoč tomu, s pravom je pretpostavljeno da su fibule pripadale uništenom grobu² te su kasnije kao vjerojatni grobni nalazi iz istočnogotskog ženskog groba svrstane u skupinu podunavskih nalaza iz kasnoantičkih vojnih utvrda u hrvatskom i srbijanskom Podunavlju datiranih u drugu polovinu 5. stoljeća.³ Velike fibule od srebrnog lima izravni su sljednici manjih, oblikom i izradbom srodnih srebrnih i brončanih fibula koje su u srednje Podunavlje u kasnom 4. stoljeću donijele i proširile poglavito germanske izbjeglice i doseljenici iz dominantno gotske Černjahov-Sîntana Mureş kulture pontskih i susjednih istočnoeuropskih krajeva (Ukrajina, Moldavija, Rumunjska). Smatra se, također, da se u kasnoantičkoj Panoniji ali i u okolnim zemljama od tog vremena, tijekom razdoblja hunske prevlasti i sve do njenoga konačnog sloma 454. godine u ženskoj nošnji ustalio običaj nošenja fibula u paru na ramenima i velike kopče s okovom o pojasu. Kao svojevrсна »podunavska moda« taj se običaj seobama (istočnih) Germana tijekom 5. stoljeća proširio na zapad gdje je u većoj ili manjoj mjeri prisutan u arheološkim nalazima u Italiji, Francuskoj i Španjolskoj.⁴ Sredinom 5. stoljeće i kasnije fibule od srebrnog lima postaju sve masivnijima i sve većima, a ti veliki primerci osobito su brojni i rasprostranjeni diljem Karpatske kotline na staništima gotovo svih ovdje nastanjenih germanskih skupina (Istočni Goti, Skiri, Gepidi, Svebi), a moguće i kod drugih doseljenika s istoka (npr. Alana), te prevladava uvjerenje da su baš te lučne fibule neko vrijeme činile nezaobilazni dio ženske nošnje ovdašnjeg raznorodnog germanskog vodećeg sloja.⁵ U Iloku su sredinom druge polovine 5. stoljeća, kao uostalom i u većem dijelu kasnoantičke Srijemske Panonije (*Pannonia Sirmiensis*), svoja staništa već postavili Istočni Goti pa se iločke srebrne fibule – izradevine datirane u vrijeme oko sredine 5. stoljeća ili malo kasnije⁶ – dovode u svezu s Gotima okupljenima oko istočnogotskog kralja Valamira koji je u ovom dijelu panonskog prostora stolovao sve do svoje nenadane pogibije u već dobiovenoj bitci sa Skirima 468/469. godinu.

Bilješke:

¹ Arhiv AMZ, fasc. »Ilok«, ad 07.11.1883. godine i ad 08.11.1883.

² BRUNŠMID 1905, 210–211.

³ VINSKI 1966, 148–149, uključuje nalaze iz Koluta u Vojvodini (u blizini utvrda *Ad Militare*) i donjomezijske utvrde Beograd-Grocka (u blizini utvrda *Mutatio ad Sextum Miliare*). Za atribuciju fibula iz Koluta istočnogermanskim Skirima v. KISS 1980, 115; KISS 1983, 101 br. 6, 120 Abb. 13:2–3.

⁴ KAZANSKI 1990, 59–73.

⁵ KISS 1980, 115–117 (Fundliste 2; Abb. 3). – O nalazištima vezanima uz Alane v. KISS 1994, 167–204.

⁶ TEJRAL 1988, 292 Karte 3, datira fibule iz Iloka u horizont D2/D3 koji bi kao prelazni stupanj djelomično odgovarao spomenutom vremenu (prema: BIERBRAUER 1992, 264). O fibulama od srebrnog lima pa tako i o ovim iločkim fibulama u novije vrijeme, GAUSS 2009, 413 br. 42, 438, 454 br. 47. Svrstava ih u svoju II. grupu konstrukcijskih obilježja koja osim ukupne dužine (veća od 10 cm), te oblika glave i oblika noge upotpunjuju i drugi elementi, npr. oblik luka/tip R (o.c., 255), konstrukcija spirala/tip 12 (o.c., 298 Abb. 43b), bočne letvice/tip VII (o.c., 310) i dr. Spomenutu grupu konstrukcijskih obilježja datirao je u 5. stoljeće do prve polovine 6. stoljeća (o.c., 279) izazvavši oštru kritiku svojih razmišljanja (BIERBRAUER 2009, 449).

5. LUČNE FIBULE UKRAŠENE ROVAŠENJEM (PAR)

Panonija; seobe naroda; Germani, Istočni Goti; od sredine 5. stoljeća do 473. godine.

Srebro (slitina), pozlata, željezo; lijevanje, rovašenje, kovanje, izvlačenje.

a) Duž. 16,3 cm; glava (s pupoljkom/pupoljcima): duž. 4,73 cm, šir. 7,22 cm; noga: duž. 9,23 cm, šir. 2,51/2,68 cm; tež. 49,842 g.

b) Duž. 16,2 cm; glava (s pupoljkom/pupoljcima): duž. 4,73 cm, šir. 7,30 cm; noga: duž. 9,10 cm, šir. 2,39/2,63 cm; tež. 46,912 g.

Beograd-Zemun/Gradski park; opć. Zemun, Grad Beograd, Republika Srbija. – Slučajni nalaz iz uništenog groba, 1868.

godina; dar gradonačelnika Zemuna majora Gjure Bacha 1868. godine (posredovanjem Mijata Stojanovića, ravnatelja škole u Zemunu i povjerenika tadašnjeg Narodnog muzeja u Zemunu).

Vrlo dobra. – Jednoj fibuli držač igle pojačan metalnom pločicom (**a**). Prelomljena noga druge fibule lemljenjem ponovno spojena; na prelomu sa stražnje strane ojačana metalnom pločicom (**b**). Djelomično su sačuvani dijelovi željeznog šarnira (**a i b**) te ulomak željezne igle u jednom od držača (**a**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3012 (**a**), S-3013 (**b**).

Fibule su izrađene tehnikom lijevanja s rovašenjem. Glava fibule je polukružna s profiliranim pupoljkastim ispupčenjem na sredini luka i trolisnim ispupčenjem na svakom od njegovih završetaka. Luk fibule je kratak i

a

izdignut, na gornjoj strani je trokutast, a na donjoj strani polukružno zaobljen. Noga fibule je šesterokut sastavljen od trapeza s malim bradavičastim ispupčenjima na kutovima i izduženog trapezastog nastavka sa stiliziranim životinjskom glavom na vrhu. Pločica glave ukrašena je lepezastom palmetom, a pločica noge geometrijskim ukrasom sastavljenim od sedam spojenih nepravilnih pravokutnika svaki sa četiri upisana trokuta; krajevi ove vertikalno postavljene sedmodjelne kompozicije završavaju trokutima s dvama upisanim trokutima. Na glatkoj stražnjoj strani glave tri polukružna držača željeznog šarnira, a na glatkoj stražnjoj strani noge kratki polukružni držač za prihvat željezne igle.

Publ.: BRUNŠMID 1905, 213–216 (Sl. 33–34); *Zemun* 1962, 103 br. 93:1, Tab. IV:1 (s literaturom); BIERBRAUER 1975, 66, 105, 132, Taf. LXXVI:1–5; *Torino* 1993,

56 Sl. 259, 180 no. 259a; BIERBRAUER 1995, 449 Abb. 7:1–2; *Zagreb* 1996 126 br. 177.

U Gradskom parku u Zemunu 1868. godine prigodom kopanja temelja za tamošnju realnu gimnaziju otkriven je grob s parom srebrnih pozlaćenih lučnih fibula. Osim fibula istome grobu pripadala je i ogrlica s bačvastim perlama od zlatnoga lima (2 kom.) te srebrna pojasna kopča s četvrtastim okovom,¹ a s obzirom na to da nalazi potječu iz Srijema grob i predmeti pripisani su Istočnim Gotima.² Petnaest godina kasnije dio zlatnih perli koje 1868. godine nisu prikupljene ni poslane u AMZ, jer su od radnika bile razgrabljene već na terenu, ponuđene su i potom otkupljene za Magyar Nemzeti múzeum u Budimpešti (6 kom.).³ Zemunske lučne fibule, danas poznate kako nalaz Beograd-Zemun/Gradski park, izrađene su sredinom 5. stoljeća novom, u to vrijeme sve učestalijom i popularnijom tehnikom lijevanog rovašenja. U to

b

5b

rano vrijeme njenog postojanja lijevane fibule još uvijek koriste i nose pojedine dobro poznate starije ukrasne elemente kombinirajući ih s novim tek u to vrijeme promoviranima. Tako se i na zemunskim fibulama stara i nasljeđena pupoljkasta dugmad na glavi fibule pojavljuju u kombinaciji s novom stiliziranom životinjskom glavom na nozi iste, a stara i dobro poznata lepezasta palmeta na glavi fibule i geometrijski motiv na nozi fibule prerađeni su i prilagođeni izvedbi karakterističnoj za lijevano rovašenje. Zbog toga se te fibule u tipološkom smislu stavljaju na sam početak tog novog tehnološkog razdoblja⁴ čiji su počeci u kronološkom smislu jednim dijelom podudarni sa slomom hunske prevlasti 454/455. godinu i naznaka su novog razdoblja u životu kasnoantičke južne Panonije karakteriziranog uspostavljanjem samostalnih teritorijalnih zajednica pod kontrolom niza krajem 4. i tijekom prve polovine 5. stoljeća ovamo doseljenih pretežno germanskih skupina. Na potezu između Blatnog jezera, Dunava i Save smjestili su se Istočni Goti i na tom prostoru organizirali tri naseobinske zone čije su povijesne naznake (Iordanes, *Get.* 268)⁵ potvrdili i definirali brojni arheološki nalazi.⁶ Dvije od ovih zona nalazile su se sjeverno od rijeke Drave, a treća zona u Srijemu na prostoru koji se u nekoj mjeri najvjerojatnije podudarao s područjem kasnoantičke provincije Sirmijske Panonije. U ovoj potonjoj kojoj je isprva upravljao istočnogotski kralj Valamir (447–468/469), a potom njegov brat Tiudimer (468/469–474), istočnogotski boravak potvrđen je značajnim grobnim nalazima raspoređenim u trokutu kojeg čine Beograd-Zemun/Gradski Park [5], Ilok [4] i Sremska Mitrovica-Puškinova ul.⁷ Pod Tiudimerom Istočni Goti napuštaju Panoniju 473. godine i samo će se za kratko ovdje ponovno pojaviti 488. godine predvođeni Tiudimerovim sinom Teodorikom na putu prema Italiji. Zbog

ovakvih političkih okolnosti kao i zbog ranije spomenutih tipološko-kronoloških osobitosti fibule iz Zemuna nije moguće datirati kasnije od 473. godine već naprotiv u vremenski raspon od oko 450/460. godinu kada su te fibule mogle nastati do pred kraj treće četvrtine 5. stoljeća kada su najkasnije još uvijek mogle trajati i biti u upotrebi.

Bilješke:

¹ BRUNŠMID 1905, 213–216.

² BRUNŠMID 1905, 210; VINSKI 1952, 28, ih je atribuirao Istočnim Gotima, ne isključujući mogućnost da nalaz može pripadati i Gepidima.

³ Tom su prigodom za Magyar Nemzeti múzeum od istog ponuđača (draguljar I. Peciković) nabavljeni 1883. godine i neki drugi predmeti vremena seobe naroda, tj. zlatna naušnica s poliedarskim privjeskom i srebrna kopča s četvrtastim okovom. O toj akviziciji i podacima s tim u svezi, PROHASZKA 2007, 179–191.

⁴ BIERBRAUER 1992, 276 (br. 41), stavlja fibule iz Zemuna na početak svoje faze Domolospuszt/Bácsordas, tj. na početak stupnje D3 kojeg je datirao u 450/460. godinu do najkasnije 480/490. godinu; BIERBRAUER 1995, 577.

⁵ MIRKOVIĆ 1968, 119–128.

⁶ KISS 1979, 332. Za reviziju popisa nalazišta druge polovine 5. st., v. KISS 1996a, 67 Liste 4.

⁷ KISS 1996b, 89, 90 Abb. 1. – Oko atribucije i datacije nalaza Sremska Mitrovica-Puškinova ul. mišljenja se razilaze, v. *Zemun* 1962, 93–94, Tab. V:3 (istočnogotski ili gepidski, kasno 5. st.); VINSKI 1962, 76, 77 Sl. 3 (gepidski ili istočnogotski; u zemlji najkasnije oko 500. godine); VINSKI 1966 151 (gepidski, druga pol 5. st. do poslije 500. godine), BIERBRAUER 1971, 147 Anm. 68 (istočnogotski ili gepidski, druga pol. 5. st. do oko 500. godine); MRKOBRAĐ 1980, 27–28, Tab. XII:3–4 (istočnogotski).

6. ŽLICA

Italija (istočnogotska država); Germani, Istočni Goti; prva polovina 6. stoljeća.

Srebro; lemljenje, žljebljenje, urezivanje.

Duž. 22,9 cm; zdjelica i disk: duž. 8,43 cm; zdjelica: šir. 3,56 cm; disk. deb. 0,47 cm; drška: duž. 15,67 cm, šir. na vrhu 0,56/054 cm; tež. 40,391 g.

Sisak, bez drugih podataka; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska.

Vrlo dobro.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1925.

Žlica sa zdjelicom u obliku izduženog ovala, s diskom pojačanim rebrom na spoju sa stražnjom stranom zdjelice i s drškom nalemljenom na gornju plohu diska. Drška osmerokutnog presjeka se sužava prema vrhu u glatku šipku okruglog presjeka i šiljatog vrha. Donja strana zdjelice ukrašena s pet blago naznačenih rebara koja se od baze zdjelice radijalno šire prema njenom proširenom i zaobljenom vrhu. Na lijevoj strani diska urezan je istokračni križ.

Publ.: SIMONI 1988, 79–86; SIMONI 1989, 119 No. 72, 127 br. 72, 134 Tab. 8:2–2b; HAUSER 1992, 28, 90, 109 no. 82, Taf. 11c; *Torino* 1993, 181 no. 261, *Zagreb* 1994a, 91 br. 75; *Zagreb* 1996, 127 br. 178.

Srebrne žlice među kojima je ova iz Siska tek jedna od mnogih,¹ tipične su za kasnoantički i ranobizantski svijet i njihovo barbarsko okruženje u vremenu od 5. do u kasno 6. i rano 7. stoljeće. Karakterizira ih ovalna ili kruškolika zdjelica, diskoidni element na spoju zdjelice i drške, a brojni su primjerci koji na zdjelici, disku ili dršci nose monogram, križ, natpis ili kakav likovni prikaz. U germanskom svijetu sjeverno od Alpa ovakvi i njima slični oblici srebrnih žlica obično se pojavljuju u grobovima i smatraju se mediteranskim importom pristiglim ponajprije iz Italije istočnogotskog vremena,² iako su u samoj Italiji ali i na područjima pod kontrolom Bizanta obično nalazene u naseobinama kao pojedinačni nalazi ili kao dio skupnih nalaza crkvenog ili profanog blaga. Stoga se mislilo da su se mogle koristiti pri euharistiji i krštenju³ ali je kasnije prevladalo uvjerenje da im je upotreba bila, ako ne isklju-

čivo onda barem poglavito profanog karaktera (npr. pribor za jelo).⁴ Primjerak iz Siska uobičajenih je dimenzija (22–27 cm), spada među lakše primjerke (manje od 55 g), te pripada tipu ili grupi srebrnih žlica tipa Desana – ime prema znamenitom skupnom (?) nalazu blaga iz Desana na sjeverozapadu Italije – i to 2. podgrupi grupe Desana kojoj se nastanak i upotreba stavljaju u vrijeme od prve trećine 5. do kraja prve trećine 6. stoljeća.⁵

Bilješke:

¹ U opsežnoj studiji o ostrogotskim i tirinškim nalazima na području bivše Jugoslavije na postojanje ove žice prvi je upozorio VINSKI 1973, 186 bilj. 49.

² BIERBRAUER 1971, 159 n. 156; BIERBRAUER 1975, 183.

³ MILOJČIĆ 1970, 112–113, 128–133, Taf. 19–21, je svoju tvrdnju temeljio na primjerima uočenima na prikazima iz srednjovjekovnih razdoblja kršćanstva, ali i na činjenici da su na srebrnim žlicama česti znakovlje ili prikazi vezani uz simboliku ranog kršćanstva.

⁴ BIERBRAUER 1975, 185–188. Za ambivalentnost u upotrebi pojedinih primjeraka, v. LEADER-NEWBY 2004, 80–82.

⁵ Među srebrne žlice tipa Desana svrstao ju je BIERBRAUER 1975, 249 no. 24, a svojoj 2. podgrupi grupe Desana pripisuje je HAUSER 1994, 28–29 (datacija), 109 no. 82.

7. PRSNI LANAC S PAROM FIBULA U OBLIKU PTICE I PRIVJESCIMA

Panonija ili Dalmacija (istočnogotska država); Germani, Istočni Goti; prva polovina 6. stoljeća.

Zlato, almadini, zeleno staklo; izvlačenje, iskucavanje, lemljenje, kloazoniranje.

Duž. 21 cm; duž. fibule 2,6/2,6 cm; duž. srednjeg privjeska 2,8 cm; duž. bočnih privjesaka (maks.) 3,7 cm; tež. 22,181 g.

Potoci-Vrba, opć. Mostar, Federacija Bosna i Hercegovina. – Slučajni grobni nalaz.

Vrlo dobro. – Na desnoj fibuli nedostaje plosnato brušeni almandin krila ptice, na dvama vanjskim bočnim privjescima nedostaju oba oblo brušena almandina, a na središnjem privjesku donje plošno (zeleno?) staklo. Narebrene limene perle su izluzane, a dvije od njih su nepotpune. Na objema fibulama nedostaju brončane (?) igle od kojih su preostali zeleni tragovi korozije. Zeleni trag korozije vidljiv je i na po-

pravku stražnje strane gornjeg dijela jedne fibula u obliku ptice koji je izveden dodavanjem srebrnog lima s novim srebrnim držačem igle.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3371.

Pektoral sačinjava par fibula u obliku ptice grabljivice povezanih lancem o koji je na pravilnim razmacima ovješeno pet privjesaka. Ptice grabljivice zatvorenih krila s naglašenim, prema dolje svinutim kljunom izrađene su u desnom profilu, ukrašene su plosnato brušenim almandinima i staklom umetnutim u gusto raspoređene ćelije (12), koje oblikuju glavu s okom (3) i kljunom (1) te vrat (1), desno krilo (1), prsa (4) i rep ptice (2). Lanac je sastavljen od 35 (+2) karike. Na stražnjoj glatkoj plohi fibula nalemljeni su zlatni nosači igle i mehanizam za zakapčanje. Središnji privjesak sačinjava limena, bačvasto oblikovana i narebrena perla kroz koju je provučena žica okruglog presjeka na krajevima savijena u krugoliku kuku za ovjes i privjesak štitastog oblika s uzdužno postavljenom, trakastom i narebrenom ušicom ukrašen plosnato brušenim almandinima raspoređenima u tri ćelije (dvije gore, jedna dolje). Sa svake strane središnjeg privjeska u pravilnim razmacima ovješena su dva bočna privjeska sastavljena od limene, bačvasto oblikovane i narebrene perle kroz koju je provučena žica okruglog presjeka na krajevima savijena u krugoliku kuku za ovjes i dvodijelni privjesak s poprečno postavljenom ušicom za ovjes sastavljen od gornje manje okrugle ćelije i donje veće ovalne ćelije, obje s po jednim umetnutim oblo brušenim almandinom. Stražnje strane dvodijelnih privjeska ukrašene su tanko urezanim motivom borovih grana. Stražnja strana središnjeg privjeska je glatka.

Publ.: VINSKI 1954, 307–313; VINSKI 1956, 21 Sl. 8; Torino 1993, 58 Sl. 260, 181 no. 260; Zagreb 1996 126 br. 177; Zagreb 2013, 34 br. 52.

U Potocima, mjestu u Bjelopoljskoj kotlini, smještenom desetak kilometara sjeverno od Mostara – u stručnoj literaturi uvriježio se jedan stariji danas nepostojeći naziv Han-Potoci – ustanovljeni su u barem tri navrata grobovi sa zlatnim predmetima te se u tom smislu spominju godine 1882. kada su nalazi iz velikog kamenog sarkofaga nakon otkrića razneseni i nestali, 1892. kada je dio nalaza iz malog kamenog sarkofaga spašen, publiciran i u posjedu je Zemaljskog muzeju u Sarajevu¹ i navodno 1936. godina kada se prigodom gradnje puta naišlo na »grob ograđen pločama od žučkastog lapora, sa zlatnim lančićem kao prilogom« koji je, nažalost, bio prodan »nepoznatom zlataru u Mostaru odmah nakon otkrića.«² Slučajnost ili ne, tri godine ranije (!), 1933. godine Arheološki

muzej otkupio je od nekog Grge Smoljana iz Mostara »zlatni nakit, tj. dvije fibule u obliku ptice grabilice povezane lančićem, na kojem se nalazi pet privjesaka...«.³ Shodno ovim podacima pretpostavljeno je da lanac s fibulama u obliku ptice i privjescima potječe s istog nalazišta u Potocima te je zahvaljujući tipološkim obilježjima i tehnici kloazoniranja korištenoj pri njegovoj izradbi pripisan Istočnim Gotima čija uprava i vlast u Dalmaciji nisu ranijima od 493. godine. Zbog toga je prsni lanac – uzimajući u obzir malobrojnu usporednu građu s nekoliko europskih nalazišta – isprva bio datiran u prvu četvrtinu 6. stoljeća, a potom u vrijeme oko i poslije 500. godine.⁴ Motiv ptice grabljivice kojim je lanac obilježen vrlo je star, poznaju ga mnogi narodi na prostorima Euroazije, a u 5. i 6. stoljeću po Kr. bio je osobito obiljubljen u krugu istočnogermanskih naroda posebice Istočnih i Zapadnih Gota i Gepida te njihovih sunarodnjaka zaostalih na Krimu i južnoj Ukrajini

(do sredine 7. st.) koji su prema njemu oblikovali ili njegovim prikazom ukrašavali nakit i dijelove pojasa pridajući im zasiurno i određeno simboličko značenje.⁵ Kloazonirane fibule u obliku ptice grabljivice, krupniji primjerci ovih obično se nazivaju orlovskim fibulama, sačinjene su od različito oblikovanih zlatnih ćelija ispunjenih almandina koji u kombinaciji sa zlatom djeluju osobito efektno. U upotrebi su bili različiti oblici ćelija ali su od svijtu posebno rijetke S-oblikovne ćelije zastupljene na fibulama iz Potoka.⁶ U istočnogermanskom okruženju u većem broju imade ih još jedino na raznovrsnim predmetima iz dvaju gepidskih kraljevskih grobova u Apahidi u rumunjskoj Transilvaniji,⁷ a u Italiji jedino na zaglavnim pločicama dviju velikih kloazoniranih lučnih fibula iz skupnog nalaza Desana-Vercelli koje, treba naglasiti, ne pripadaju nijednoj od dviju u Italiji zasad prevladavajućih stilističkih skupina kloazoniranog nakita⁸ iako se i ove smatra italiskim proizvodima nastalima krajem 5. ili početkom 6. stoljeća.⁹ Zbog upotrebe bačvastih perli od zlatnog narebrenog lima kojima se porijeklo najvjerojatnije nalazi u nekom od radioničkih centara pod kontrolom Germana nastanjenih Panoniji tijekom 5. stoljeća¹⁰ ali i zbog motiva borove grančice urezanog na stražnoj strani dvodijelnih privjeska koji podsjeća na motiv iskucane palmine grane na stražnoj strani pojedinih primjerkak nakita s crnomorskih nalazišta 5. i 6. stoljeća¹¹ moguće je pretpostaviti da je lanac iz Potoka kod Mostara nastao spajanjem ukrasnih sastavnica različite provenijencije u nekom od kasnoantičkih dalmatinskih radioničkih centara ili je već zgotovljen iz Panonije donesen u Dalmaciju, čemu bi u prilog govorio vjerojatno tada obavljen popravak gornjeg dijela stražnje plohe i na nju nalemljenog nosača igle na jednoj od ptičjih fibula. U grobu iz kojeg je izvađen pektoral se zacijelo nalazio na gornjem dijelu prsa povezujući prednje krajeve plašta prebačenog preko ramena njegove zacijelo (vrlo) mlade vlasnice.¹²

Bilješke:

¹ RADIMSKÝ 1890, 337–342; RADIMSKÝ 1893, 307–313.

² MILETIĆ 1962, 154; MILETIĆ 1988, 308.

³ *Gl. inv. AMZ*, str. 22 br. 84 (ad 26.05.1933.), predmet je otkupljen za 2000 dinara. VINSKI 1954, 307–313.

⁴ VINSKI 1954, 312–313. Za dataciju u 500. godinu ili nakon 500. godine, v. VINSKI 1956, 21 Sl. 8; VINSKI 1970, 54; VINSKI 1978, 41, Taf. XVIII:2. – Srodna usporedna građa uglavnom poznaje ptice grabljivice prikazane *en face*, raširenih ili skupljenih krila i s glavom češće okrenutom na lijevo (npr. AIMONE 2011, 470 Fig. 10:a-e; GASPARRI-CAMMAROSANO 1990, 304; HANSEN 2010, 94–95) pa u tom smislu treba upozoriti na jednu malu jednostav-

nu brončanu fibulu u obliku ptice grabljivice zatvorenih krila u desnom profilu nabavljenu za Muzej Slavonije u Osijeku s nedavno otkrivenog nalazišta Popovac-Šumarine u hrvatskoj Baranji, v. BOJČIĆ 2009, 14 Sl. 11.

⁵ O simboličkim aspektima prikaza orla u germanskom, rimskom i istočnogotskom okruženju, von RUMMEL 2012, 51–66 (s lit.).

⁶ BIERBRAUER 1975, 116–117.

⁷ *Apahida I*: trn pojasne kopče, HAMPEL 1905 (3), Taf. 36, FETTICH 1953, Pl. XXIII-8. *Apahida II*: obložna ploča pojasne torbice i trn njoj pripadajuće kopče, HOREDIT-PROTASE 1972, Taf. 32:b, Taf. 33:2a, 2c; aplikacije (12), o.c., Taf. 36:1a-4a; trn pojasne kopče, o.c., Taf. 39:3a,c; ukrasne aplikacije s prikazom triju ptičjih glava (2), o.c., Taf. 46:1-2; ukrasne rozete sedla (3) i prsnog remenja (4), o.c., Taf. 51-52.

⁸ BIERBRAUER 1975, 265 Abb. 24, Taf. VI:1-2; AIMONE 2011, 466 fig. 4, 476 fig. 15 i 480 fig. 18, gdje je uz već ranije definiranu shemu kloazoniranih ukrasa grupe »Domagnano-Ravenna-Testona« (BIERBRAUER 1973, 522; BIERBRAUER 1995a, 43 Fig. 21) definirana i druga grupa kloazoniranih ukrasa nazvana »Acquasanta-Köln Severinstor«. – Izvan istočnogermanskog okruženja S-oblikovane ćelije nosi npr. kloazonirana fibula u obliku ribe s merovinškog nalazišta Straubing-Bajuwarenstrasse u Bavarskoj (gr. 668: 1992, 494, 503 Abb. 6:4, 504; prva trećina 6. st.), kaloazonirani ukrasi drške franačkog mača iz Flonheima u središnjoj Njemačkoj (gr. 5: *Mannheim* 1996, 892 br. V.4.2a;

posljednja trećina 5. st.), te više kloazoniranih okova pojasnih torbica iz franačkih grobnih nalaza iz Lezeux u središnjoj Francuskoj (gr. F 35: *Mannheim* 1996, 235 Abb. 167, 888 Kat. V.2.10e; druga četvrtina 6. st.), Planiga u njemačkom srednjem Porajnju (gr. 1: *Mannheim* 1996, 398–399 Abb. 317; 894 Kat. V.4.4a; oko 500. god.), Nettersheima na zapadu Njemačke (gr. 3: *Mannheim* 1996, 627 Abb. 491, 987 Kat. VII.5.38; kasno 5. do prva pol. 6. st.) i s alamanskog groblja u Elgg-Ettenbühlu u sjeveroistočnoj Švicarskoj (gr. 193: AMREIN-BINDER 1997, 367 Abb. 413/gore) te jedan ovom sličan primjerak u zbirci Metropolitan Museuma u New Yorku datiran u kasno 5. do rano 6. stoljeće (ARRHENIUS 2000, 217, 218 Fig. 19:4).

⁹ AIMONE 2011, 494–495. Za novije mišljenje o Teodorikovim diplomatskim naporima u zemlji Gepida, italском/ravenskom porijeklu predmeta iz gr. 1 u Apahidi te njegovoj dataciji na početak 6. stoljeća, OPREANU 2009, 126–127.

¹⁰ KISS 1995, 314–316.

¹¹ ROSS 1965, 15 br. 10 Pl. XVII:10 (nalazište nepoznato); 117–118, Pl. LXXX:166A (Olbia); MINCHEV 2011, 89 Fig. 5a-b (Varna/Odessos, 3. skupni nalaz). – Za eventualno pontsko ili pontsko-podunavsko porijeklo pektorala iz Potoka u Bosni i Hercegovini zalagao se je svojevremno UGLEŠIĆ 1990, 220–221, T. 1:2.

¹² Za jedan od mogućih načina nošenja i upotrebe lanca s ptičjim fibulamana na primjeru nalaza ptičjih fibula iz Domagnana u Italiji, v. NAWROTH 2000, 98 Abb. 10:c.

8. PRSTEN »ARHITEKTONSKOG« TIPA

Italija (istočnogotska država), Ravenna?; Germani, Istočni Goti; prva polovica do sredina 6. stoljeća.

Zlato; lijevanje, cizeliranje.

Vis. 3,08 cm, šir. 2,40 cm; obruč: šir. dna 0,43 cm, deb. dna 0,13 cm; šir. baze 1,30 cm; kruna: dim. 1,30/1,25 cm, vis. (s bazom) 0,90 cm, pr. vrha 0,83 cm; tež. 12,516 g.

Samobor; Zagrebačka žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz 1913. godina.

Vrlo dobro. – Prsten djelomično prignječen.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3370.

Prsten ima obruč trokutastog presjeka, u donjem dijelu uzak, na ramenima proširen u glatku, rombično oblikovanu bazu krune prstena. Na bazu nalemljena glatka šesterostrana pločica u čijim se kutovima nalaze stupovi za arkade na koje naliježu konstrukcijski dijelovi kupolasto oblikovane krune. Stupovi su izrađeni od dviju spljoštenih granula iz kojih izrastaju lukovi od polukružno savijene žice okruglog presjeka; lukove povezuje žica okruglog presjeka na koju su u pravilnim razmacima postavljeni trokuti izrađeni od triju manjih

granula; na trokutima su nalemljene jedna na drugu dvije okrugle pločice različitih promjera ali zaobljenih bridova; donja je pločica šireg a gornja pločica nešto užeg promjera. Površina završne pločice vrha krune je glatka, ravna i bez ukrasa.

Publ.: VINSKI 1955, 31 Sl. 1a-d, 38-40, 42-43; VINSKI 1960, 50, 57, 64, Tab. 11:1; *Nürnberg* 1987, 191 Taf. 16:IV/8.a, 196 no. 8a (IV. Ostgermanische Frauengräber); *Torino* 1993, 183 no. 267; *Zagreb* 1996 128 br. 184.

Prsten je otkriven 1913. godine prigodom kopanja bunara u dvorištu jedne kuće u Samoboru, gradu zapadno od Zagreba. Prema podacima o dubini na kojoj je prsten pronađen moglo bi se pomisliti da je pripadao nekom tada ondje uništenom grobu. Od otkrića i otkupa prstena pa do prve stručne objave proteklo je više od četrdeset godina, a kada je prsten napokon opisan, opširnije analiziran i svrstan među primjerke tzv. »arhitektonskog« tipa, uspoređen je s nizom sličnih primjeraka s arheološkim kontekstom ili slučajnim nalazima iz većeg broja europskih muzejskih zbirki te je tom prigodom datiran »u 6. do 7. stoljeće« i označen rijetkim primjerkom »langobardskog nakita«. ¹ Kasnije se od ovakvog ali i od bilo kojeg drugog etničkog opredijeljenja odustalo te je samoborski prsten kronološki preimenovan u nalaz »iz druge polovice 6. stoljeća«. ² Danas, više od pola stoljeća kasnije, o njemu se razmišlja i piše

drukčije kao uostalom i o dosta brojnoj zapadnoj skupini prstena »arhitektonskog« tipa kojoj samoborski primjerak zasigurno pripada. Naime, drži se da su prsteni ovog tipa svoje ishodište imali u Konstantinopolu ranobizantskog vremena ali i da su tek na gotskom zapadu postigli stvarnu popularnost i punu elaboraciju ukrasnih oblika.³ Na tu mogućnost izravno je prije svih upozorio alamanski ženski grob iz Bülacha u Švicarskoj opremljen predmetima italske provenijencije datiranim prije sredine i druge polovine 6. stoljeća, vremena u koje je datiran spomenuti ukop.⁴ Doda li se tomu da kupolaste strukture stupova i arkada ne moraju biti samo puko podsjećanje na ciborij, baziliku ili kakvo drugo slično uređeno sveto mjesto ranog kršćanstva⁵ već je ta ista kupolasta struktura mogla predstavljati i jedan minijaturizirani preslik ravenske palače tamošnjeg vladara. Ovako oblikovano prstenje »*predvsem statusnega pomena*«⁶ s obzirom na ikonografiju, vrijednost i izradbu imalo je u određenoj prigodi potvrditi već iskazanu i učvrstiti buduću lojalnost i vjernost vladaru pojedinca samog ili kao pripadnika statusno izdvojene društvene skupine. U tom kontekstu nije bez razloga ni pitanje izradbe pojedinih primjeraka ovog prstenja u istom radioničkom centru postavljeno još prigodom prve objave prstena iz Samobora.⁷ Već tad je, naime, zapažena stilska sličnosti među nekima od prstena »arhitektonskog« stila koje je stoga moguće razvrstati u dvije inačice: 1. prsteni s ravnim krovom na kupolastoj kruni – Samobor, Kranj,⁸ i nepoznato nalazište⁹; 2. prsteni s umetnutim dragim ili poludragim kamenom na vrhu kupolaste krune – Cividale-Cella¹⁰ i Bülach.¹¹

Bilješke:

- ¹ VINSKI 1955, 39–40. O tome je u djelu hrvatske i srbijanske stručne literature, bez obzira na neke tada nove nalaze isto takvo činjenično stanje stvorena određena suglasnost, v. SIMONI 1981, 156, 167; MRKOBRAĐ 1980, 64.
- ² VINSKI 1980, 22, 95.
- ³ SPIER 2010, 17; SPIER 2012, 162, spominje ugravirani monogram no nečeg takvog nema na prstenu iz Samobora.
- ⁴ WERNER 1953, 12, 67, 86, Taf. I:6. Od značajnijih nalaza iz ženskom groba 14, osim prstena »arhitektonskog« tipa stilski srodnog prstenu iz Cividalea istaknuti je par jedinstvenih kloazoniranih fibula u obliku ribe (Taf. 1:3–4) te prugastu tauširanu predicu (Taf. 1:5) – sve predmeti prve polovine 6. stoljeća,
- ⁵ VINSKI 1955, 36.
- ⁶ SLABE 1990, 460.
- ⁷ VINSKI 1955, 39.
- ⁸ RIEGL 1903, 246 Abb. 217; VINSKI 1955, 32 br. 1:2.2a; VINSKI 1980, 22, 95, barvna tab. 1:8; STARE 1980, 77, Tab. 114:5; BITENC-KNIFIC 2001, 64 br. 193.
- ⁹ NOLL 1958, 44 br. C 26, Abb. 28 (gore, desno). Prsten ne raspolaže provenijencijom, a čuva se u Antičkoj zbirci Kunsthistorisches Museum u Beču, gdje je označen langobardskim i datiran u 6/7. stoljeće.
- ¹⁰ FOGOLARI 1906, 29; VINSKI 1955, 32 br. 2:33.
- ¹¹ VINSKI 1955, 32 br. 4:5; WERNER 1953, 12, Taf. I:6. Zbog neadekvatnog opisa nije jasno pripada li ovamo i jedan nalaz prstena arhitektonskog stila s nalazišta Keszthely-Fenékpuszta/Horreum (gr. 6), BARKÓCZI 1968, 279, 302, Tab. LVII:4.

9. MASIVNE NEUKRAŠENE NARUKVICE PROŠIRENIH KRAJEVA (PAR)

Zapadno Rimsko carstvo/istočnogotska država/rani Bizant; Germani; druga polovina 5. stoljeća do sredine 6. stoljeća.

Srebro; lijevanje, izvlačenje.

a) Dim. vanjske 6,88 × 5,85 cm; dim. unutarnje 6,03 × 4,74/4,63 cm; pr. žice (sredina): 0,45 cm, krajevi 0,84/0,85 cm; tež. 38,131 g.

b) Dim vanjske 6,73 × 5,73 cm; dim. unutarnje 5,89 × 4,54/4,47 cm; pr. žice (sredina): 0,44 cm, krajevi 0,84/0,84 cm; tež. 36,366 g.

Solin, zemljište Ante Grgića; Splitsko-dalamtinska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz iz uništenog groba; kupljeno od Fr. Pelinghia, gostioničara u Splitu, 1878. godine.

Očuvanost vrlo dobra.

Arheološki muzej u Zagrebu, a) S-3266 (=P-10850), b) S-3265 (=P-10849).

Par masivnih otvorenih narukvica od glatke žice okruglog presjeka koja se od sredine prema krajevima proširuj. Krajevi žice zadebljali, razmaknuti, krugoliko oblikovani i glatko izbrušeni.

Publ.: Neobjavljeno.

O porijeklu ovog para masivnih srebrnih narukvica proširenih krajeva poznato je tek to da potječu iz nekog groba otkrivenog u Solinu, mjestu nedaleko Splita, u kojem se u antičko doba nalazila *Salona*, rimskodobno i ranobizantsko upravno,

proizvodno i trgovačko središte provincije Dalmacije. Smatra se da su ovakve narukvice ukrašenih ili neukrašenih krajeva, izrađene od zlata ili srebra i zatečene u bogatim grobovima ranijih razdoblja vremena seobe naroda¹ izravne sljednice kasnorimskih narukvica poznatih kao *armillae*, *dona militaria* ili *trustis dominica*² te su kao svojevrsni statusni simboli prihvaćene i proširene među elitom mnogih, ponajviše germanskih naroda nastanjenih u zapadnoj i srednjoj, a manjim dijelom u sjevernoj i istočnoj Europi. Neukrašeni primjerci krugolikih krajeva izrađeni od srebra (Wühler, tip 2.1.) čest su nalaz u srednjem Porajnju, nešto su rjeđe u krajevima zapadno i jugozapadno od Rajne, dok se nalazi južno od Dunava smatraju rijetkima.³ Među tim rijetkim ali zanimljivim nalazima ističe se par masivnih srebrnih neukrašenih narukvica iz Kapolcsa⁴ te narukvice iz uništenih grobova iz Sopynya⁵ i Simontornya⁶ u mađarskom srednjem Podunavlju pripisane panonskim Svebima i Istočnim Gotima, a osim ovih još i par narukvica iz gepidskog groba iz Tiszalöka u mađarskom gornjem Potisju⁷ – svi odreda nalazi datirani u drugu polovinu 5. ili kraj 5. stoljeća i početak 6. stoljeća. Južnije od ovih s bizantskog područja potječu slično datirani primjerci iz Dubravica (ant. *Margum*) na srbijanskom dijelu dunavsko limesa i iz Jagodne Male u Nišu te jedan nešto kasniji u sredinu 6. stoljeća datirani nalaz dvije (ili tri?) srebrne neukrašene narukvice proširenih krajeva otkriven u bogatom germanskom ženskom grobu iz Gračanice (*Ulpiana*) na Kosovu.⁸ Od spomenutih primjeraka zasigurno je nešto starija zasad jedina srebrna neukrašena narukvica proširenih krajeva iz Ficarola u sjevernoj Italiji otkrivena u istočnogermanskom ženskom grobu datiranom u prvo desetljeće 6. stoljeća.⁹ Datacija ovih nalaza podudarna je s razdobljem najveće upotrebe

ove vrste narukvice na franačkom i alamanskom području¹⁰ pa će se masivne srebrne narukvice proširenih krajeva iz Solina u Dalmaciji, s obzirom na to da je njihov grobni kontekst nepoznat, morati datirati slično, tj. okvirno u vrijeme od kasnog 5. do sredine 6. stoljeća te vezati uz neku od tamo prisutnih germanskih skupina. Ujedno vrijeme je to koje nastupa smrću zapadnorimskog cara Nepota († 480. godine), obuhvaća razdoblje istočnogotske vlasti u Dalmaciji (493–538) i desetljeće Justinijanovih uglavnom bezuspješnih napora da pokori i pacificira istočne Gote predvođene Totilom (541–550), a okončava se bizantskim pripremama za konačni obračun s Istočnim Gotima u kojima Salona, kao okupljalište Narzesove bizantske vojske 550.–552. godine, nakratko postaje vojnom i logističkom bazom cijelog tog poduhvata.

Bilješke:

¹ RAU 1972, 151–152 (npr. Apahida, Mezöbereny, Blučina, Fürst, Wolfshiem, Großörner i dr.), s osvrtom na značajnije radove i stariju literaturu (KLEEMANN 1951, RADDATZ 1957, WERNER 1960). – WÜHRER 2000, 17, upozorava na sličnosti i razlike između zlatnih (Wührer, tip A.1.1) i srebrnih neukrašenih narukvica proširenih krajeva dodajući da se ove potonje (Wührer, tip A.2.1) nešto kasnije pojavljuju ali i da kasnije izlaze iz upotrebe (oko 600. godine). Za masivne zlatne narukvice 5. stoljeća i neka novija opažanja vezana uz temu v. DROBERJAR 2001, 517–527

² WERNER 1980, 38; STEUER 1987, 226.

³ KOCH 1968, 47–52, 249–251 (Liste 11), Taf. 96:11; WÜHRER 2000, 16–17. WAMERS 1986, 58 upozorava da su u bogatim franačkim i alamanskim ženskim grobovima kasnijeg 5. i prve polovine 6. stoljeća ove narukvice najčešće zatečene na lijevoj podlaktici pokojnice. U alamanskim krajevima zadebljali krajevi su ukrašavani (Wühler, tip A.2.3) a na franačkom području završeci su glatki i neukrašeni (Wühler, tip A.2.1).

⁴ DAX 1980, 98, 101 ábra 6:33–34, 104 ábra 11:1–2, 106, grob i bogate nalaze označava istočnogermanskim datirajući ih u posljednju trećinu 5. stoljeća. Za atribuciju ovog nalaza panonskim Svebima, v. VIDA 2006 463; MÜLLER 2003, 293.

⁵ BÓNA 1971, 269, 278, 293 kép 9, nalaze atribuiru Svebima i datira ih u kasno 5. stoljeće; WÜHRER 2000, 193 br. 621.

⁶ KISS 1996a, 64, 66, 83 Abb. 13, 86 Abb. 16:7, gdje je nalaz atribuiran Istočnim Gotima i vremenu između 454. i 473. godine; KISS 1996b, 90 Abb. 1.

⁷ KOVRIG 1951, Taf. 44:7–8.

⁸ *Srbija* 1994, 337 br. 294 (Niš-Jagodna Mala; 1 kom.), 337–338 br. 295–296 (Dubravice; 2 kom), svi primjerci datirani u 5. stoljeće; WÜHRER 2000, 194 Nr. 627, 633. – Za nalaze iz Gračanice na Kosovu, v.: KOVAČEVIĆ 1960, 19–20; KOVAČEVIĆ 1964, 191, Fig. 4 (gore, lijevo); VINSKI 1968, 106, 133–135, 152, 157, Tab. III; MILINKOVIĆ 2003, 148 («treća narukvica od srebra...istog

tipa kao i druge dve...»; ovdje i popisom važnijih objava i tumačenja nalaza), 149 Sl. 3, 163, 165 Sl. 4:4–5; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1983, 110–111 br. 91/8; MILINKOVIĆ 2011, 131 Abb. 2. – Srebrne neukrašene narukvice proširenih krajeva s nalazišta u Ukrajini i na Krimu ovdje nisu uzimane u razmatranje.

⁹ BIERBRAUAEER-BÜSING-BÜSING-KOLBE 1993, 309 Fig. 2:3; BIERBRAUAEER 1994, 186–187; BÜSING-BÜSING 1998, 261 Abb. 6, 262, 263 Abb. 7:2, 265–266; WÜHRER 2000, 188 br. 549.

¹⁰ WÜHRER 2000, 22.

10. GERMANSKE FIBULE NEUOBIČAJENE ZA PODRUČJE JUŽNE PANONIJE

10.1. S-fibula s diagonalnom volutom u središnjem polju

Franačka Galija (ili Germanija); Seoba naroda; Germani, Franci ili Alamani?; prva polovina 6. stoljeća.

Srebro, pozlata, željezo; lijevanje, rovašenje, niello.

Duž. 2,58 cm, šir. 1,39 cm; deb. s okom 0,34 cm; tijelo: šir. 1,05 cm, deb. 0,23/0,26 cm; tež. 4,410 g.

Vinkovci ili okolica; Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Kupljeno od nekog zlatara u Vinkovcima oko 1885. godine; poklonio Josip Brunšmid.¹

Vrlo dobro. – Držac igle nepotpun; igla nedostaje, niello nesačuvano.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2337.

Desno okrenuta S-fibula širokog trakasto oblikovanog tijela savijenog u obliku uskog slova S i s krajevima koji završavaju glavom ptice grabljivice, naglašeno okruglih očiju i kratkog kljuna oštro savijenog prema tijelu. Središnje polje fibule pravokutnog je oblika i s dijagonalno položenom volutom u obliku obrnutog slova S. Između središnjeg polja i ptičjih glava užljebljeno trokutasto polje bazom okrenuto prema glavi ptice. Svi ukrasi jasno su istaknuti i izrađeni dubokim rovašenjem, a ptičje oči izvedne su urezivanjem kružnice s točkom u sredini i ispunjene niellom (?). Na stražnjoj glatkoj strani nalemljeni nosač i ostaci držača igle.

Publ.: BRUNŠMID 1905, 219 Fig. 37 (dolje); FUCHS-WERNER 1950, 51 No. XXVII, Taf. 54:XXVII (Siscia!); KSN 1962, 97 br. 90:2, Tab. X:3; WERNER 1962, 44, 76, 159 br. 72, Taf. 36:33, 70:2; *Torino* 1993, 182 br. 266; *Zagreb* 2013, 35 br. 55.

10.2. Lučna fibula s rombičnom nogom

Sjeverozapadna Panonija; seoba naroda; Germani, Heruli ?; prva trećina 6. stoljeća.

Srebro, pozlata, niello; lijevanje, rovašenje, savijanje, stanjivanje.

Duž. 5,43 cm; šir. 3,41 cm; vis. luka 0,84 cm; tež. 14,233 g.

Sisak, bez drugih podataka; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska. – Zbirka Ljudevita Ivkanca; darovano 1892. godine.

Vrlo dobro. – Tragovi istrošenosti na desnom pupoljkastom ispupčenju glave, na luku i jednoj njegovoj bočnoj strani te na pupoljkastom ispupčenju noge.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1920.

Lučna fibula izrađena tehnikom lijevanja s rovašenjem. Glava fibule je polukružna s tri dvodijelna pupoljkasta ispupčenja profilirana na unutarnjim stranama. Luk fibule je širok, kratak i blago izdignut, na gornjoj strani s glatkim trakastim središnjim rebrom a na donjoj glatkoj

strani s ravnim i uskim središnjim užljebljenjem. Noga fibule je rombična i završava ispupčenjem s prikazom životinjske (?) glave. Na stražnjoj strani glave nalazi se polukružni nosač osovine šarnira, a na stražnjoj strani noge nosač igle izliveni zajedno s tijelom u jednom komadu. Iгла je sačuvana. Glava fibule i bočne strane luka ukrašeni su spiralnim uzorkom, a na nozi fibule rovašena mendarski izlomljena, lijevo okrenuta i za 45° rotirana svastika. Rubovi noge ukrašeni su nieliranim trokutima.

Publ.: BRUNŠMID 1905, 213 Sl. 32:4, 216; WERNER 1962, 67, 159 No. 73; Taf. 26:4, *Zagreb* 1969, 13 Sl. 8; VINSKI 1973, 201 bilj. 126, 210, Tab. XII:68; VINSKI 1986, 12 Fig. 17, 23; *Nürnberg* 1988, 196 br. IV,7e (IV. Ostgermanische Frauengräber); SIMONI 1989, 113/122 No. 29, Taf. 4:1; *Torino* 1993, 56 br. 262, 181 br. 262; MIGOTTI 1997, 61 br. V.a.14.

Za fibule u obliku slova S ili S-fibule kako ih arheolozi najradije nazivaju dugo se vjerovalo, jer se činilo da su vezane uz područja zaposjednuta od Langobarda, da su izvorno lango-

bardski nakitni oblik kojeg su potom preuzeli, koristili i izrađivali njima susjedni Tirinžani i Alamani šireći ga dalje na zapad u krajeve pod kontrolom i upravom ranih Merovinga.² Izvjesno je također da su S-fibule u tim krajevima vrlo brzo postale, a kroz gotovo cijelo 6. stoljeće i ostale obljubljenim oblikom male fibule. U najranijoj fazi njihova postojanja i upotrebe izgleda da su češće nošene pojedinačno, ali se ubrzo, posebice u ranomerovinškom kulturnom krugu, ustalio običaj upotrebe i nošenja u paru te ih se kao uobičajeni dio ženske nošnje – uz par velikih u pravilu lučnih fibula – u grobovima nalazi jednu kod vrata, a drugu na prsima. S obzirom na široku rasprostranjenost i dugo trajanje tog nakitnog oblika ne iznenađuje postojanje velikog broja tipova i još većeg broj varijanti. U velikom broju tipova i varijanti S-fibula iz Vinkovaca ili okolice (?) nije jedna od mnogih ili pak nepoznata i anonimna, jer manja skupina sličnih S-fibula nosi baš njezino ime. Zbog toga je u arheološkim krugovima znana i afirmirana kao *tip Varpalota 34/Vinkovci* koju se kao i temeljnu grupu Varpalota-Vinkovci-Krainburg već prije pedesetak godina svrstavalo među izrađevine prve polovine 6. stoljeća [10.1].³ U novije vrijeme je detaljna analiza terenskih nalaza i arheološki prezentiranih situacija istakla potrebu za revizijom starih i definiranjem novih spoznaja i saznanja o S-fibulama s diagonalnom volutom tako da se ubrzo pokazalo kako su one značajnije rasprostranjene u sjevernoj Francuskoj i južnoj Njemačkoj, da su u Panoniji zapravo rijetke baš kao i u susjednoj Sloveniji (Várpalota, gr. 34 i Vinkovci ili okolica; Kranj-Lajh, gr. 104), da ih u Tiringiji, Češkoj i Italiji zasađada uopće niti nema te bi shodno tomu nastale i bile izrađivane na franačkom području sredinom prve polovine i u drugoj četvrtini 6. stoljeća.⁴ Kako je vinkovačka S-fibula iz franačkih krajeva dospjela jugoistočnu Panoniju, današnju istočnu Slavoniju, tko ju je donio i je li ju je baš ta osoba ili netko posve drugi drugi koristio u tom pretežito istočnogermanskim doseljenicima nastanjenom području vjerojatno se nikad neće moći sa sigurnošću ustvrditi. U svemu tome vinkovačka S-fibula, koja je više od jednog stoljeća bila jedinim primjerkom ovog nakitnog oblika otkrivenim na tlu konti-

nentalne Hrvatske,⁵ i dalje ostaje nijemim svjedokom kontakata istočnogermanskog svijeta jugoistočne Panonije sa stvaralaštvom i ljudima franačko-alamanskih krajeva zapadne Europe. Sličnu sudbinu da isprva bude, istina s oprezom a kasnije i izriječkom, pripisana germanskim Langobardima te datirana u sredinu 6. stoljeća⁶ imala je i jedna druga također mala, srebrna lučna fibula otkrivena u jugozapadnom dijelu Panonije, u Sisku (ant. *Siscia*), upravnom i proizvodnom središtu kasnorimske provincije Panonije Savije [10.2].⁷ Fibulu čini osobitom ne toliko polukružna glava s tri pupoljkasta ispupčenja ukrašena rijetkom inačicom spiralnog ukrasa⁸ već rombična noga ukrašena za fibule jednako rijetkim ali upadljivijim ukrasnim motivom – meandarski izlomljenom, lijevo okrenutom i za 45° rotiranom svastikom, koju se u ranokršćanskom okružju smatra samo još jednim oblikom križa (*crux gammata*), a u skandinavskoj mitologiji naprotiv znakom za čekić boga Tora. Slično koncipiran ukras meandarski izlomljene svastike pojavljuje se na malom broju fibula rombično oblikovane noge zbog čega su ove svojevremeno svrstane u istu tipološku skupinu (tip Gross-Harras) iako im obilježja i stil variraju, a i nalazišta su im međusobno vrlo udaljena. Čini se da je vremenski raspon također dosta širok jer se za najranije primjerke iz Gross-Harrasa na sjeveru u Donjoj Austriji (par fibula) utvrdilo da pripadaju kraju 5. i početku 6. stoljeća,⁹ a fibulu iz Gračanice na Kosovu (ant. Ulpiana) datiranu solidom cara Justinijana I. (527–565) pripisalo se sredini ili vremenu oko sredine 6. stoljeća.¹⁰ Slučajno ili ne baš se ove dvije fibule povezuju s istočnogermanskim Herulima, prva već od ranije, a ona iz Gračanice tek u novi-

je vremene.¹¹ Heruli su nakon raspada hunske države gospodari područja na tlu Moravske i takvima su ostali sve do kobnog poraza u bici s Langobardima c. 508. godine. Nije nepoznanica da su nakon toga, neki od Herula pozivajući se na prijateljstvo svog kralja (Rodulf) i istočnogotskog kralja Teodorika Velikog sigurnost potražili upravo u njegovu italjskom kraljevstvu.¹² Stoga nije neočekivano da su pojedini Heruli na tom putu novu sigurnost potražili i pronašli u znatno bližoj istočnogotskoj Sisciji, gdje su im tamošnji *antiqui barbari* na adekvatan način upravo nju i mogli pružiti.

Bilješke:

¹ U stručnoj literaturi ova se S-fibula u pravilu spominje kao nalaz iz Vinkovaca iako prema riječima Josipa Brunšmida, koji ju je kupio dok je kao profesor službovao na vinkovačkoj gimnaziji (1882–1889), pa je kasnije poklonio Narodnom muzeju kao njegov ravnatelj te je 1905. godine i objavio u muzejskom glasilu stoji, da je ta S-fibula nabavljena »prije jedno 20 godina u Vinkovcima od jednog zlatara« od kojeg je sam »češće kupovao starine iz Vinkovaca i njegove okolice«, a koji mu o ovom predmetu »točniju provenijenciju...nije znao kazati.« (BRUNŠMID 1905, 219).

² WERNER 1962, 42; KOCH 1977, 65; WAMERS 1984, 40.

³ WERNER 1962, 44. Među starijim datacijama treba spomenuti i onu koja je srodni primjerak iz Várpalote (gr. 34) u Mađarskoj datirala u drugu trećinu 6. stoljeća, BÓNA 1956, 210–211, Taf. XXIX:5.

⁴ KOCH 2001, 217 Abb. 94, 217–218, 555 (Liste 12.2.5. Nr. 31, gdje se za Vinkovce kaže da se nalaze u Sloveniji (sic!); LOSERT-PLETERSKI 2003, 167–168, definira skupinu kao tip Kipfendorff/Várpalota te je dijeli na dvije varijante tako da fibulu iz Vinkovaca ili okolice (?) zbog prisustva trokutastog ukrasa svrstava u varijantu 2. Slično se o ovome problemu razmišlja i u susjednoj Sloveniji gdje je nedavno sustavno proučen i interpretiran značajan broj tamošnjih nalaza S-fibule (41 kom.). Prijedlog da se S-fibule tipa Várpalota 34/Vinkovci svrstaju među najkasnije langobardske primjerke kasne sjevernodunavske faze ili srednjopodunavske 5. faze iz 540.–560. godine (TEJRAL 2005, 148, 188 Abb. 13:B6) u Sloveniji nije naišao na odobravanje, MILAVEC 2007, 339, 341, 350–351. Za dataciju S-fibule iz Vinkovaca ili okolice (?) u spomenutu Tejralovu langobardsku fazu u Hrvatskoj se je zasad izjasnila jedino RAPAN-PAPEŠA 2012, 11, 16–17.

⁵ Odnedavna s nalazišta Popovac-Šumarine u Baranji na istoku kontinentalne Hrvatske potječe slučajni nalaz desno okrenute S-fibule (BOJČIĆ 2009, 16 Sl. 5), koja izravnu analogiju ima u S-fibuli iz gr. 349 groblja velike seobe naroda na Kranj-Lajhu u Sloveniji, STARE 1980, 75 br. 2, T. 105:13 (u paru s S-fibulom tipa Poysdorf). S Kranj-Lajha, osim spomenute, potječu još četiri tipološki srodne S-fibule pripisane Tejralovoj sjevernodunavsko-panonskoj prelaznoj fazi (540–560. god.), MILAVEC 2007, 338, 349–350, 354 T. 2:2–5. – Potrebno je, također, upozoriti

da iz unutrašnjosti Dalmacije s groblja Knin-Greblje potječe još jedan hrvatski primjerak srebrne, pozlaćene S-fibule otkriven u ondje istraženom dječjem grobu 14 šezdesetih godina prošlog stoljeća, VINSKI 1989, 27–28, 54 Tab. V:11; za opis groba v. SIMONI 1989a, 76. O njenim osobitostima nije pisano pa valja sada upozoriti da ta kninska S-fibula sadrži neuobičajene kombinaciju ukrasnih detalja (ljestvičasti i cik-cak uzorak) koji ju poprilično jasno vezuju uz tirinške uzore, a vjerojatno i tirinški prostor u vremenu od kraja prve trećine 6. stoljeća nadalje Zašto je, kako, kada, u kakvim okolnostima i na koji način stigla u kasnoantičku ili ranobizantsku Dalmaciju pitanje je na koje tek treba odgovoriti.

⁶ WERNER 1962, 159 Nr. 73; SIMONI 1989, 113/122 br. 29. Okvirnu dataciju u prvu polovinu 6. stoljeća već je prije tridesetak godine, istina s oprezom, predlagao VINSKI 1973, 210 bilj. 126.

⁷ Okolnosti nalaza nisu poznate jer je fibula pripadala zbirci vijećnika banskog stola Ljudevita Ivkanca (1837–1892) koja je nakon njegove smrti 1892. godine darovana tadašnjem Narodnom muzeju (Arheološki muzej u Zagrebu). Ivkanec je posjedovao zbirku rimskih starina te vrijednu numizmatičku zbirku (grčki, rimski, bizantski, istočnogotski, srednjovjekovni i novovijekovni novac te spomenice i medalje), DEMO 1994, 269.

⁸ Način oblikovanja vitica na glavi fibule podudaran je npr. bočno postavljenim viticama na nogi fibule iz Acquasanta u Italiji (BIERBRAUER 1975, Taf. III:1) i na glavi para lučnih fibula iz Herbrechtingena u južnoj Njemačkoj (grob datiran imitacijom tremise ravenske kovnice Justinijana I. u vrijeme iza 555. god.: WERNER 1935, 87 Nr. 20, Taf. 10:1–2).

⁹ WERNER 1962, 66–67, 148 Nr. 33; *Nürnberg* 1986, 346 Nr. 38, grob označen istočnogermanskim i datiran u drugu pol. 5. stoljeća (P. Stadler); TEJRAL 2005, 124, 180 Abb. 5:C2, svrstava nalaze iz Gross-Harrasa-Schwedenfriedhofa u 3. srednjopodunavsku fazu datiranu u rasponu od 470/480. do 510. godine. Za atribuciju groba Rugima ili Herulima i dataciju u poodmaklo 5. stoljeće, v. LINTNER-POTZ 2006, 97.

¹⁰ KOVAČEVIĆ 1964, 187–192; WERNER 1962, 67, koji je tipu Gross-Harras pridružio i jednu fibulu iz zbirke Diergardt (o.c. Taf. 26:6; FREMERSDORF 1953, Abb. 24:dolje, desno). Zbog ukrasa sastavljenog od čak sedam međusobno povezanih desno okrenutih svastika (!) zanimljive su i tri velike srebrne, pozlaćene fibule iz Ravenne ? (par) i Chiusia (1 kom.) u Italiji, koje ne samo da su izrađevine istog kalupa već se oblikom noge svrstavaju među predmete »tirinških« obilježja, a datirane su u prvu polovinu 6. stoljeća, FUCHS-WERNER 1950, 13 Nr. A1–2 i A3, 55, Taf. I:A 1/2 i A 3.

¹¹ TEJRAL 1973a, 334–336; *Nürnberg* 1986, 334. Za novu atribuciju fibule iz Gračanice, v. MILINKOVIĆ 2003, 171–177, 178. – Herulima je već odranije pripisan i skupni nalaz iz amfiteatra u Óbudi (ant. *Aquincum*) u Mađarskoj za koji je pretpostavljeno da je nastao nakon langobardske pobjede nad Herulima oko 508. godine, BÓNA 1956, 217–220, Taf. XLVIII-L (par lučnih fibula, aplikacije, metalna zdjela).

¹² STEINACHER 2010, 345–349.

11. KLOAZONIRANA ORLOVSKA KOPČA – MODERNA KRIVOTVORINA!

Njemačka?, Berlin?; rano 20. stoljeće.

Zlato, almandini; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, zakivanje, urezivanje; kloazoniranje, rezanje, brušenje, umetanje.

Duž.: 18,4 cm; pređica: duž. 7,74 cm; okov: dim. 6,62 × 6,55 cm; trn: duž. 5,41 cm, šir. 0,95/0,62 cm; tež. 240,30 g.

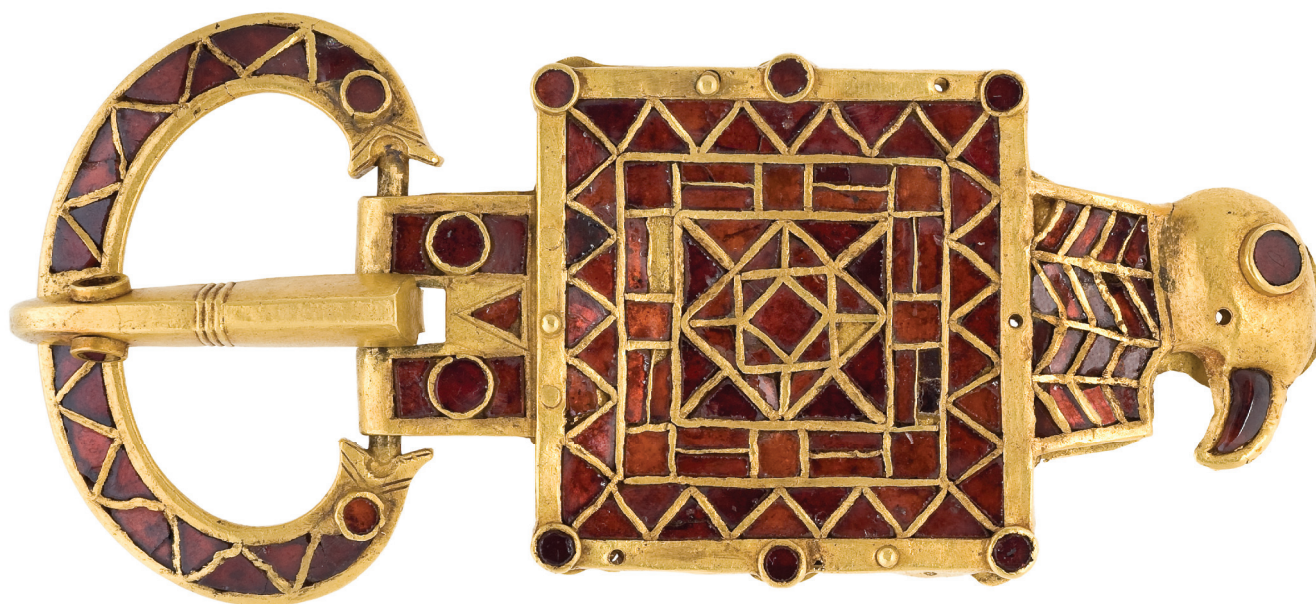
Kupljeno od zlatara Josipa Engelsratha iz Zagrebu 1915. godine.

Očuvanost vrlo dobra; od 123 almandina nedostajaju 2 na okovu kopče: almandin u jednoj pravokutnoj ćeliji i almandin u jednoj vrlo maloj trokutastoj ćeliji; oštećeni su almandini u jednoj pravokutnoj ćeliji okova kopče i u jednoj trokutastoj ćeliji vrata orlovske glave; od 6 zakovica nedodostaju 3.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3820.

Masivna višedjelna orlovska kopča sastavljena od pređice s okruglom prečkom za prihvat trna, izduženog nosača pređice s prekrivnom pločicom stražnje strane okova, četvrtastoga okova s vratom i glavom orla te sa zakovicama za učvršćivanje nosača pređice i povezivanje kopče i pojasa. Četvrtasti okov kopče s vratom i glavom orla izliven je u jednom komadu, od jednog komada izrađen je zadebljali i izduženi držač pređice koji ovijen oko osovine pređice prelazi u tanki prekrivni stražnji lim oblikovan prema tlocrtnom otisku okova s vratom i glavom

orla. Raskucani stražnji lim s okovom povezuje šest zakovica od kojih su tri sačuvane (po dvije na gornjem i donjem rubu okvira, po jedna na obama bočnim rubovima okvira); po jedna rupa za zakovicu izbušena je na vratu i glavi orla (obje zakovice nesačuvane). Zadebljali i izduženi držač pređice pričvršćen je za okov dvjema zakovicama. Pređica je D-oblika, donja ploha je zakošena i glatka, a gornja ploha pređice podijeljena na 18 udubljenih trokutastih ćelije ispunjenih glatko brušenim almandinima (9+9), dvjema nalemljenim izdignutim krugolikim ćelijama ispunjenima glatko brušenim almandinima i stiliziranim životinjskim glavama razjapljenih usta u koja je umetnuta i lemljenjem učvršćena okrugla prečka za ovjes trna. Trn je trapezoidnog presjeka, od baze prema vrhu stanjen, snižen i na vrhu blago savijen prema dolje; vrh trna je gladak i ravan, a glatka i ravna baza trna prelazi u suženu traku savijenu oko okrugle prečke ovjesa; vanjske stijenke sredine trna ukrašene su s tri poprečna narebrenja, a pri vrhu trna parom nalemljenih izdignutih krugolikih ćelija s umetnutim glatko brušenim almandinom. Držač pređice je četvrtast i ukrašen simetrično raspoređenim udubljenim i izdignutim ćelijama ispunjenima glatko brušenim almandinima (3+2). Četvrtasti okov kopče uokviruju glatke letvice s rupama za zakovice (6), a gornju i donju letvicu ukrašavaju nalemljene izdignute krugolike ćelije s umetnutim glatko brušenim almandinima postavljene na uglovima i u sredini svake letvice. Prostor unutar zlatnih letvica ispunjen je udubljenim ćelijama ispunjenima glatko brušenim almandinima (81) raspoređenima u ge-

ometrijski uzorak sastavljen od trokuta, kvadrata i pravokutnika koji oblikuju redove koncentričnih kvadrata (4) s rombovima u sredini okova (2). Vrat orla ukrašavaju gusto poredane udubljene ćelije ispunjene glatko brušenim almandinima raspoređene u obliku riblje kosti (5+5+4+4). Na zaobljenoj glavi orla umetnutim almandinima naznačeni su oko i kljun (1+1): prvi okruglom izdignutom ćelijom s glatko brušenim almandinom, a drugi udubljenom ćelijom s oblo brušenim almandinom.

Publ.: Nepublicirano.¹

Oblik, veličina i atraktivnost ukrasa svrstava orlovske kopče – nazvane su tako zbog glave i kljuna ptice grabilice na stražnjem kraju njihova u pravilu četvrtastog okova – među značajnije predmete istočnogermanske ženske nošnje vremena velike seobe naroda druge polovine 5. do oko sredine 7. stoljeća. Rasprostranjene su u značajnom broju na golemom prostoru koji se proteže od Valentine-a na jugu Francuske do Krima u Ukrajni i od Kosewa na sjeveru Poljske do Knina u Dalmaciji na jugu Hrvatske. Isprva se smatralo da su zbog brojnih nalaza u crnomorskim krajevima proizvod tamošnjih zlatarskih radionica,² ali je s vremenom izgrađeno i danas prevladalo uvjerenje zasnovano na tipološko-kronološko-povijesnim opažanjima i analizi da orlovske kopče svoje ishodište imaju u mađarskom Potisju i rumunjskoj Transilvaniji, tj. među tamo u 5. i 6. stoljeću nastanjenim istočnogermanskim Gepidima.³ Na osnovi izgleda glave i vrata orla te različitih ukrasa na okovu danas se u stručnoj literaturi razlikuju tri tipa orlovskih kopči: potiski, podunavski i transilvanijski (sedmogradski), ovaj potonji zastupljen u Rumunjskoj i Francu-

skoj ali ponajviše na Krimu⁴ gdje su među tamošnjim nalazima izdvojene manje brojna bosporska skupina (I) i znatno brojnija južno-krimska skupina (II), te njihove brojne podskupine i varijante.⁵

Orlovske kopče su izrađivale su se lijevanjem u bronci ili srebru, neke su posrebrene ili pozlaćene, ukrašavale su se tehnikom rovašenja s motivom vitice koji je daleko najzastupljeniji, a pojedini primjerci punciranjem i niellom. Posve sporadično koristilo se kloazoniranje kao ukras pređice ili manjeg, obično središnjeg dijela okova⁶, ali je mnogo omiljenije i stoga učestalije umetanje dva ili četiri manja krugolika kamena na pređici, umetanje dva ili tri manja krugolika kamena pravilno raspoređena na gornjem i donjem rubu okova ili pak umetanje većeg kamena ili gema u samu sredinu okova.⁷ Suprotno ovom zagrebačka orlovska kopča je u cijelosti izrađena od zlata zbog čega je jedinstvena, a njena pređica i okov u cijelosti su prekriveni ćelijama ispunjenima almandinima što djeluje impresivno, atraktivno i lijepo ali zbog svoje neuobičajene izuzetnosti upozorava i upućuje na oprez. Neuobičajen je i jedinstven izrazito geometrijski oblik ćelija za glatko brušene almandine (trokuti, kvadrati, pravokutnici) koji oblikuju nizove koncentrično raspoređenih kvadrata i rombova smanjenih prema sredini okova. Neuobičajeno je i također jedinstveno kloazoniranje na nosaču pređice, karakterističnom elementu orlovskih kopči južno-krimske skupine, koji kao svrhovit dodatak na spoju pređice i okova nikad nije bio predmetom ikakvog ukrašavanja, a neuobičajeni su i jedinstveni još neki elementi i pojave kao npr. poprečni izrez otvora za bazu trna na nosaču pređice, pojava ćelije sa umetnutim zaobljenim almandinom na orlovskom

kljunu te postavljane zakovica na rubnim letvicama okova. Po svemu sudeći očevidno je da je zagrebačka zlatna pojasna kopča oblikovana prema predlošku čiji je uzor zasigurno bila jedna ili više južnokrimskih orlovskih kopči druge polovine 6. i prve polovine 7. stoljeća. Osnovnim elementima ovih pridodano je kloazoniranje čitave površine okova korištenjem ograničenog broja geometrijskih uzoraka – uobičajeno za zapadnogotske i franačke pojasne kopče druge polovine 5. i ranog 6. stoljeća – u čemu se, bez obzira na kombinatoriku, raspoznaju imaginacija, studioznost i vrline najmanje dvoje ljudi različitih znanja i profesija: domišljanja, želje i zahtijevi naručitelja te vještina, umijeće i discipliniranost majstora-zlatar.

Za Arheološki muzej u Zagrebu, tadašnji Narodni muzej, kopča je kupljena 22. studenog 1915. godine od uglednog zagrebačkog draguljara Josipa/Josepha Engelsratha (1840-1924) od kojeg je je Muzej prethodno već zaprimio poneku donaciju.⁸ Kupljena je po cijeni težine »250 grama dobrog zlata« (250 Gramen guten Goldes) što se i danas može smatrati vrlo povoljnom nabavom ali sam događaj izgleda da nije ni tada kao ni u godinama koje su slijedile pobudio zanimanje javnosti. Ipak zabilježeno je da je već zarana osječki kolekcionar Karlo Nubera (1872–1934) kopču nazvao krivotvorinom nastalom u Budimpešti i doveo je u vezu s osobom po imenu Roger. Slično je razmišljao 1937. godine i direktor kölnskog Wallraf-Richartz-Museuma Friz Fremersdorf (1894–1983) koji je zagrebačku pojasnu kopču imao prilike vidjeti u Zagrebu dvije godine ranije, smatrao je »novovijekom krivotvorinom« (für eine moderne Fälschung) te je riječima »jer je bila u posjedu baruna von Diergardta« (weil es in Besitz des Barons v. Diergardt gewesen ist) pojasnio razloge svog ponovnog zanimanja za istu. Johannes Freiherr von Diergardt (1859–1934) posjedovao je u svoje vrijeme ali i danas vrlo cijenjenu kolekciju predmeta ponajviše vremena velike seobe naroda koja je ubrzo nakon njegove smrti iz Berlina prenesena u spomenuti kölnski muzej. O predmetima nabavljanima za tu veliku Diergardtovu zbirku vodila se evidencija tako da njen inventar sadrži, zapisao je Viktor Hoffiller, tadašnji ravnatelj zagrebačkog arheološkog muzej, »opis jedne zlatne kopče koja posve odgovara našoj kopči« (die Beschreibung einer goldener Schnalle, die ganz auf unsere Schnalle passte), a koju je Diergardt shvativši da je krivotvorena ubrzo vratio onom istom već gore spomenutom Rogeru od koga ju je prethodno i kupio.⁹ Interes za zagrebačku zlatnu pojasnu kopču porastao je još i više narednih godina i početkom II. svjetskog rata koincidirao, zacijelo ne slučajno, s pojavom »proslavljene« orlovske fibule iz Königsberga i »uzbunom« koju je ta krivotvorina izazvala među njemačkim znanstvenicima ali i u najvišim

političkim krugovima tadašnje nacističke Njemačke.¹⁰ Kako se u to vrijeme nikakva prepoznatljiva povezanost među ovim dvama zanimljivim krivotvorenima zacijelo nije mogla dokazati zagrebačka pojasna kopča ponovno je pala u zaborav, za razliku od orlovske fibule iz Königsberga koja se s vremena na vrijeme nastavila pojavljivati u znanstvenim radovima i knjigama iako se tom predmetu po završetku Drugog svjetskog rata 1945. godine n a v o d n o zameo svaki trag.¹¹ Zbog čega su pak Johannes von Diergardt, Karlo Nuber, Friz Fremersdorf, Walter von Stocker i Hans Zeiss, a prema njima Viktor Hoffiller i Zdenko Vinski prosuđivali te zaključili da je zagrebačka zlatna pojasna kopča novovjeka krivotvorina nigdje i nikad nisu to opisali ili zabilježili.

Na eventualne sličnosti ali i moguće tragove koji bi pripomogli rasvjetljavanju nastanka i pojave zlatne pojasne kopče u Zagrebu ukazuje jedan drugi, arheološki neobičan i zasigurno krivotvoreni skup zlatnih predmeta seobe naroda nabavljen za muzej u Cluj-Napoci 1912. godine kao dio većeg zlatnog nalaza različitih vremenskih razdoblja otkrivenog

navodno u Moigradu (mađ. Mojgrád; ant. Porolissium) u rumunjskoj Transilvaniji.¹² Zbog neuobičajene arheološke raznolikosti taj je »nalaz« s vremenom postao sumnjiv, a da su tamošnji zlatni predmeti seobe naroda krivotvorine samo priključene tom imaginarnom skupu arheoloških predmeta – P-nosač mača, mala kopča s okruglim okovom polihromnog stila, kopča s predicom i četvrtastim okovom ukrašenim glatko brušenim almandinima, poliedarska perla s umetnutim ukrasom i prstenasti privjesak mača – saznalo se tridesetak godina nakon njegove muzejske akvizicije.¹³ Ponovljena stručna obrada i analiza spomenutih predmeta objavljena 1987. godine ukazala je na njihovu posvemašnu vremensku i prostornu nespojivost i nemogućnost da budu i ostanu dijelom iste vremenski i prostorno suvislo artikulirane arheološke cjeline vremena seobe naroda. Međutim, kao krivotvorine nisu pripisane, kako se isprva mislilo i pisalo, tada poznatom budimpeštanskom antikvaru Lászlu Mauthneru, osobi koja ih je donijela i prodala Muzeju 1912. godine, već je jasno iznesena tvrdnja da su »rad jednog izvan tadašnje Austroougarske, u Njemačkoj, vjerojatno u Berlinu djelatnog krivo-

tvoritelja« (*die Arbeiten eines Ausserhalb des damaligen Österreich-Ungarns, in Deutschland, wahrscheinlich in Berlin tätigen Verfälschers*).¹⁴ Tko bi bio taj neimenovani berlinski krivotvoritelj može se danas samo nagađati, a da najvjerojatnije nije radio sam i da je bio dio brojnijeg tima »stručnih suradnika« pokazuju okolnosti nabave i otkupa vezane ne samo uz dio »nalaza« iz Moigrada (1912. godina) već i uz zagrebačku zlatnu kopču (1915. godine). U slučaju zagrebačke kopče predratni Berlin je izrijekom naveden kao mjesto gdje se kopča pojavila i bila kupljena za privatnu zbirku baruna Johannesesa von Diergardta (1914. godine) i gdje je ubrzo prepoznata kao krivotvorina te vraćena osobi od koje je i nabavljena (Roger). Samo godinu dana kasnije kopča je već u Zagrebu gdje je lokalni donosilac prodaje ovdašnjem muzeju te ona postaje muzealijom kojoj je njezino neobično ali i neprimjereno porijeklo dosudilo da unatoč svojoj ekstravaganciji nastavi živjeti u muzejskom trezoru skrivena od očiju javnosti gotovo sve do današnjih dana.¹⁵

Bilješke:

¹ Kopča je u stručnoj literaturi spominjana nekoliko puta kao moguća krivotvorina no nikad nije opisana ni dokumentirana fotografijom ili crtežom, v. STOKAR-ZEISS 1940, 276; VINSKI 1959, 102; VINSKI 1968a, 323 n. 45, koji je nakon ispravka koji se odnosi na jedan pogrešan navod u stručnoj literaturi (RUSU 1959, 521 n. 103 – nalaz iz okolice Zagreba, sic!) i sam pogriješio tvrdeći da je zagrebačka kopča kupljena 1918. godine od nekog budimpeštanskog zlatara. Kao njenog krivotvoritelja tom je prigodom označio budimpeštanskog akvizitera Lászla Mauthnera imajući na pameti najvjerojatnije ono što se već tada pretpostavljalo i bilo napisano o pojedinim predmetima iz Moigrada u rumunjskoj Transilvaniji (npr. FETTICH 1953, 161–165).

² RUSU 1959, 513–514; VINSKI 1959, 102; VINSKI 1968a, 314–317; BONÁ 1976, 57–59.

³ CSALLÁNY 1941, 142–143; AMBROZ 1968, 10–23; KAZANSKI 2013, 125–127. Za možebitnu ranobizantsku produkciju orlovskih kopči na teritoriju Bugarske, v. VAGALINSKI-ATANASSOV-DIMITROV 2000, 84.

⁴ NAGY 2002, 365–368.

⁵ ZASECKAJA 2004, 81–109; FURASIEV 2010, 128–142.

⁶ Cipău-Girle, grobni nalaz (transilvanijski tip; na okovu): RUSU 1959, 487–488 Abb. 2–3; KAZANSKI 2013, 118 Fig. 3:1. Kerč-nepoznato nalazište, sluč. nalaz (podunavski tip; na predici i okovu): GÖTZE 1907, 17 Nr. 32, Taf. VIII.2; Rusu 1959, 510, fig. 8, 4; AMBROZ 1968, 12 Ris. 1:5; NAGY 2002, 371 Nr. 5, 383 Abb. 7:9; 391 Abb. 15:3; ZASECKAJA 2004, 85 Fig. 5:7, 134–135 Nr. 51; KAZANSKI 2013, 118 Fig. 3:10.

⁷ Za primjerak s nepoznatog nalazišta u »južnoj Rusiji« s umetnutom gemom s prikazom lava, danas u posjedu Römisch-Ger-

manisches Zentralmuseum u Mainzu, v. QUAUST 2009, 184 Fig. 1:1–3.

⁸ Arhiv AMZ, spis br. 95/1915 od 22.11.1915. – Joseph/Josip Engelsrath, doseljenik je iz Beča i vlasnik nekad poznate zagrebačke trgovine zlata, srebra, satova i antikviteta u Illici 5 utemeljene 1850. godine. Jednu brončanu aplikaciju iz Siska darovao je Engelsrath 1900. godine, v.: BRUNŠMID 1914, 253 br. 190; VINSKI 1974, 20, Taf. XII:9; SIMONI 1989, 117/124 br. 59, Tab. 6:13.

⁹ AMZ, spis br. 407/37 od 19.06.1937 i br. 85/40 od 21.02.1940. Neki od navedenih podataka sadržani su u dvama pismima Friza Fremersdorfa upućenima Viktoru Hoffileru, tadašnjem ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu (16.06.1937. i 24.06.1937. godine). – Za zagrebačku zlatnu pojasnu kopču zainteresirao se 1935. godine tada vrlo mladi njemački arheolog Joachim Werner (1909–1994), član Rimsko-germanske komisije Njemačkog arheološkog instituta u Frankfurtu koji je o postojanju ovog neobičnog predmeta saznao od Viktora Hoffilera direktora Narodnog muzeja u Zagrebu (br. 4589/35 od 27.09.1935.) za njihova susreta do kojeg je čini se došlo prigodom Wernerova studijskog putovanja Podunavljem godinu dana ranije. Za kopču se iste te godine interesirao i Wolfgang Krause (1895–1970), njemački lingvist i runolog, vjerujući da su urezi na stražnjoj plohi kopče ostaci germanskih runa (pismo od 13.11.1935.). Posljednji u nizu zaniteresiranih znanstvenika oglasili su se arheolozi Walter von Stokar (1901–1959) i Hans Zeiss (1895–1944) u vrijeme priprema ili tijekom rada na članku o orlovskoj fibuli iz Königsberga (pismo od 15.02.1940, vezano uz spis br. 85/40 od 21.02.1940.).

¹⁰ STOKAR-ZEISS 1940, 266–277; REINERTH 1941, 379–386; LILL 1950, 54–58, Taf. 5.

¹¹ RIETH 1970, 148; ALFORD 2011, 181.

¹² Prvu temeljitu obradu i dokumentaciju predmeta iz moigradskog »nalaza« objavio je FETTICH 1953, 161–170, Pl. XLI-LIX. Kasnije je ove nalaze ponovno pokušao prikazati izvornim i u neko posve nerazumljivo arheološko suglasje povezati, HOREDIT 1970, 7–20.

¹³ FETTICH 1953, 161, 165–167.

¹⁴ BÓNA 1987, 113.

¹⁵ Jedna berlinska krivotvoriteljska skupina djelatna pred kraj 19. stoljeća pa sve do početka Prvog svjetskog rata (ako ne i još neko vrijeme kasnije) odnedavno je poprilično uvjerljivo definirana kao skup osoba različitih društvenih slojeva i profesionalnih vještina koje je resila domišljatost voditelja i njegovo poznavanje arheološke problematike, majstorska kreativnost i sposobnost realizacije, trgovačka spretnost i pronicljivost te propagandna mistifikacija i umješnost da se prikrije svaki trag krenu li stvari u neželjenom pravcu. Smatra se da je ta skupina stvorila znamenitu tijaru skitskog kralja Saitaferna i prodala je pariškom Louvre 1896. godine za tada basnoslovnih 200.000 zlatnih franaka (<http://www.wilnitsky.com/scripts/redgallery1.dll/details?No=34495>). O tiari i nekim poznatim i manje poznatim detaljima vezanim uz njen nastanak i prodaju, SCHÜLLER 1960, 38–49, Fig. 11–12; RIETH 1970, 117–127.

12. NAUŠNICE KOŠARASTOG TIPa

12.1. Naušnica s košarastim privjeskom i s kuglicom na obruču

Italija; rani Bizant; druga polovina 6. stoljeća.

Zlato, biserna perla; izvlačenje, lemljenje.

Vis. 3,57 cm; šir. 2,36 cm; obruč: pr. žice 0,14 cm, pr. kuglice 0,29 cm; košarica: duž. s prstenom 1,56 cm, pr. baze 1,08 cm; tež. s perlom 4,507 g.

Dalmacija-nepoznato nalazište; Republika Hrvatska. – Poklon gđe. Rušnov.

Vrlo dobro.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3363.

Na donjem dijelu obruča od žice okruglog presjeka koja se prema otvorenim i podrezanim krajevima stanjuje nalemljeni su konusno oblikovana košarica bazom okrenuta prema naprijed i s njom spojen prsten od tanke žice okruglog presjeka; gornji završetak obruča podrezan, donji završava kuglicom s rupom za umetanje vrha gornjeg kraja obruča. Košarica sastavljena od dva reda ukrasnih elemenata na vrhu konusa započinje sa šest U-motiva od žice okruglog presjeka koji na kraju svake haste završavaju volutama okrenutima prema unutra. Baza košarice završava okruglom pločicom na koju je

12.1

12.1

nalemljen šestored izdignutih koncentričnih krugova od pseudo-granulirane žice. U sredini baze na poprečno postavljenu i lemljenjem pričvršćenu tanku žicu okruglog presjeka natakuta perla.

Publ.: VINSKI 1956b, 563–564 Abb. 3, 567–568; *Torino* 1993, 61 Sl. 275, 185 br. 275; *Zagreb* 1996 129–130 br. 190; POSSENTI 1994, 31 n. 26, 35 n. 8, 38 n. 23, 55 n. 115, 115 Lista 2:21.

12.2. Naušnica s košarastim privjeskom i s kuglicom na obruču

Italija; rani Bizant; druga polovina 6. stoljeća.

Zlato; izvlačenje, lemljenje, pseudo-granulacija.

Vis. 3,23 cm; 2,35 cm; pr. obruč: pr. žice 0,22–0,24 cm (najveći), pr. kuglice 0,30 cm; košarica: duž. s prstenom 1,40 cm, pr. baze 0,9 cm; tež. bez perle 4,373 g.

Umljanović-Balina Glavica (ant. *Magnum*); opć. Ružić, Šibensko-kninska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz, bez drugih podataka.

Vrlo dobro. – Košarica djelomično spljoštena, perla nedostaje.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3364.

12.2

Na donjem dijelu obruča od žice ovalnog presjeka koja se prema otvorenim i podrezanim krajevima stanjuje nalemljeni su konusno oblikovana košarica bazom okrenuta prema naprijed i s njom spojen prsten od tanke žice okruglog presjeka; gornji završetak obruča podrezan, donji završava kuglicom s rupom za umetanje vrha gornjeg kraja obruča. Košarica sastavljena od dva reda ukrasnih elemenata na vrhu konusa započinje sa četiri U-motiva od žice okruglog presjeka koji na kraju svake

haste završavaju volutama okrenutima prema unutra. Baza košarice završava četveroredom izdignutih koncentričnih krugova od pseudogranulirane žice. U sredini baze poprečno postavljena otvorena žica okruglog presjeka i podrezanih krajeva na košaricu nalamljena sa stražnje strane.

Publ.: VINSKI 1956b, 563–564 Abb. 2, 567–568 (import iz langobardske Italije); *Torino* 1993, 61 Sl. 274, 185 br. 274; *Zagreb* 1996 129–130 br. 189; POSSENTI 1994, 31 n. 26, 35 n. 8, 38 n. 23, 55 n. 115, 115 Lista 2:21.

12.3. Naušnica s košarastim privjeskom na obruču podreznih krajeva

Italija; rani Bizant; druga polovina 6. stoljeća.

Zlato; izvlačenje, lemljenje; biser

Vis. 3,64 cm; šir. 2,76 cm; pr. obruč: pr. žice 0,21 cm (najveći); košarica: duž. s prstenom 1,96 cm, pr. baze 1,06 cm; tež. s perlom 6,06 g.

Sisak-r. Kupa; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska. – Kupljeno 1912. godine.

Vrlo dobro.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3365.

12.3

12.3

Na donjem dijelu obruča od žice okruglog presjeka koja se prema otvorenim i podrezanim krajevima stanjuje nalemljeni su konusno oblikovana košarica bazom okrenuta prema naprijed i s njom spojen prsten od tanke žice okruglog presjeka. Na prednju plohu obruča nalemljen okomito raspoređen niz od pet granula okruženih tankom zarezanom žicom. Košarica sastavljena od tri reda ukrasnih elemenata na vrhu konusa započinje sa šest trakastih rebara na koje se nastavlja šest U-motiva od okrugle žica s volutama okrenutima prema unutra a na ove baza košarice od četveroreda izdignutih koncentričnih krugova od pseudo-granulirane žice. U sredini baze na poprečno postavljenu i lemljenjem pričvršćenu tanku žicu okruglog presjeka natakuta biserna perla.

Publ.: VINSKI 1956b, 563-564 Abb. 1, 567-568 (pripisao ju je radionici u Mogentiani); Vinski 1986, 17 Sl. 18; SIMONI 1989, 108 br. 2, 119-120 br. 2, Tab. I:2; *Torino* 1993, 61 Sl. 273, 185 br. 273; *Zagreb* 1996 129-130 br. 188; POSSENTI 1994, 31 n. 26 i n. 30, 115 Lista 2:20.

O naušnicama s košarastim privjeskom iz Arheološkog muzeja u Zagrebu postoje tek šturi podaci o mjestu nalaza i tvrdnja da su sve tri u Muzej dospjele još prije Prvog svjetskog rata.¹ Zna se jedino da dvije naušnice potječu iz primorske

Hrvatske, jedna s nepoznatog nalazišta u Dalmaciji [12.1], a druga s Baline glavice, antičkog *Magnuma*, kod Umljanovića mjesta nedaleko Drniša u zaleđu Šibenika u srednjoj Dalmaciji [12.2]. Treći primjerak otkriven je u kontinentalnoj Hrvatskoj u Sisku, antičkoj *Sisciji*, važnom proizvodnom i upravnom središtu kasnoantičke provincije Panonije Savije [12.3]. Nedostatak podataka o porijeklu i okolnostima nalaza nadoknađuje dobra očuvanost ovih naušnica koje se zbog njihovih općenito malih dimenzija te zbog konusnog oblika košarastog privjeska izrađenog od žice (i limenih traka) lemljenih u tehnici *à jour* svrstava među jednostavnije primjerke košarastih naušnica kakvih se u većem broju našlo u Italiji, posebice u tamošnjem priobalju.² Unatoč tipoloških sličnosti postoje i pojedine vrlo uočljive razlike posebice u oblikovanju konusa košarastog privjeska koji je kod naušnica iz Dalmacije kratak i izveden od četiri ili šest U-motiva [12.1-2] kojima je kod primjerka iz Siska pridodan još i niz od šest lučno savijenih limenih traka koje su košarasti privjeska dekorativno obogatile ali i učinile zamjetno duljim [12.3]. Naušnice iz Dalmacije svojevremeno su označene importom iz Italije langobardskog vremena,³ a usporedive su ponajprije s pojedinim slično izrađenim primjercima košarastih naušnica iz Avicenna kod Foggia u Apuliji datiranim u drugu polovinu 6. stoljeća.⁴ Suprotno ovima naušnica iz Siska je, iako pripada istoj tipološkoj skupini naušnica, zbog svog izduženijeg košarastog privjeska zasigurno ili nešto mlađa od prethodne dvije ili je pak izrađevina nekog drugog radioničkog centra za koji se pretpostavlja da se nalazio na sjeveru Italije pri čemu je Ravenna, središte bizantskog egzarhata, očekivan, vjerojatan i logičan odabir.⁵ Iz Ravenne ili iz nekog još istočnijeg proizvodnog središta slični primjerci naušnica dospjeli su u Sloveniju⁶ i dalje u Mađarsku gdje se poglavito u krajevima oko Blatnog jezera pojavljuju s novim, lokalnim (?) inačicama te se ondje nastavljaju razvijati i traju do oko sredine 8. stoljeća.⁷

Bilješke:

¹ VINSKI 1956b, 563.

² POSSENTI 1994, 37-39, 115 Lista 2:20 (tip 2b/grupa I).

³ VINSKI 1956b, 267-268.

⁴ POSSENTI 1994, 38, 55, 70-71 no. 36, Tav. XI:2-3.

⁵ O.c. 31. Osim mogućeg italiskog porijekla ovog primjerka pretpostavljeno je svojevremeno i mogućnost njegova nastanka u radionicama panonskih zlatara, poglavito onih iz Keszthelya (ant. *Mogentiana*), VINSKI 1956b, 267.

⁶ KASTELIC 1956, 120, 122-123, 126, 128 (tip B I).

⁷ ČILINSKÁ 1975, 74-75, 80 Abb. 6 (tip 6).

13. FIBULA U OBLIKU KRIŽA

Balkan; rani Bizant; starosjedilačko romansko stanovništvo; druga polovina 6. stoljeća.

Srebro, željezo; lijevanje, lemljenje izvlačenje, savijanje; utiskivanje.

Vel. 2,91 × 3,01 cm; deb. 0,125 cm; tež. 7,958 g (s korodiranim iglom).

Sisak, bez drugih podataka; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska. – Nepoznato vrijeme i okolnosti nabave.

Vrlo dobra. – Pojedini kutovi krakova napuknuti; na očuvanoj ali korodiranoj željeznoj igli vidljivi tragovi tkanine.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1926.

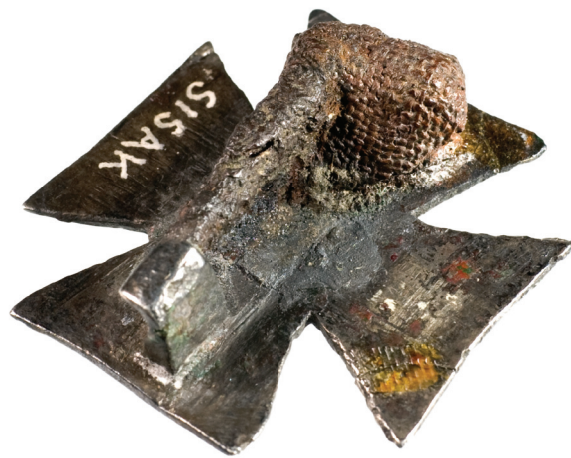
Fibula u obliku istokračnog križa proširenih završetaka s nalemljenim četvrtastim nosačem željezne igle. Gornja ploha fibule ukrašena je sa sedamnaest utisnutih kružnica istog ili sličnog promjera s točkom u sredini: po tri kružnice postavljene su uz vanjske završetke svakog od krakova (9), a pet kružnica raspoređenih u obliku istokračnog križa postavljeno je u središte fibule.

Publ.: VINSKI 1968, 107, 144, 152, 166, Tab. V:11; VINSKI 1974, 22, 62 bilj 197, Tab. XIII:11; SIMONI 1989, 113/122 Nr. 32, Tab. 4:4; MIGOTTI 1997, 57; MARTIN 2000, 162 Abb. 163:5.

Fibule u obliku križa pripadaju kulturnom naslijeđu autohtone romanske populacije i jedan su u nizu predmetnih oblika tzv. križolikog nakita naširoko rasprostranjenog u mediteranskom svijetu kasne antike i ranog Bizant 6., 7., a vjerojatno i 8. stoljeća. U to vrijeme bile su sastavnim dijelom ženske nošnje, a sudeći prema nalazima iz grobova nosile su su uglavnom pojedinačno i u predjelu vrata ili pak na ramenu, u tom slučaju, čini se, češće s desne strane. Fibula iz Siska i sama je najvjerojatnije nalaz iz nekog uništenog ženskog groba jer su na željeznoj igli još i danas vidljivi tragovi i otisci tkanine.¹ U Hrvatskoj je dosad registrano 17 fibula u obliku križa, od toga 15 primjerak s 11 nalazišta na području Istre, Kvarnera i Dalmacije, a u kontinentalnoj Hrvatskoj samo dvije: vrlo dobro sačuvana srebrna fibula iz Siska i nepotpuna, korodirana, brončana i posrebrena fibula iz Ozlja kod Karlovca.² Primjerak iz Siska jedinstven je među hrvatskim nalazima jer jedini pripada fibulama u obliku istokračnog križa čiji se krakovi prema završecima šire i poprimaju trapezasti oblik³ kakav se rado koristio i pri oblikovanju križolikih privjesaka istog vremenskog razdoblja.⁴ Naprotiv, ukras na prednjoj strani ove fibule izveden utiskivanjem jednostruke kružnice s točkom u sredini uobičajen je i obilježava različite oblike, tipove i ina-

čice fibula u obliku križa kakvih je mnogo već odavna uočeno među nalazima na sjeveru Italije.⁵ Više od izvedbe samog ukrasa ističe se gustoća utisnutih kružnica, u kojoj se jasno raspoznaje promišljen raspored kružnica i njihovo grupiranje te grupni i sveukupni zbroj: po rubovima svakog od četiriju krakova (4) utisnuta je grupa od tri kružnice (3), a u središtu fibule raspoređena u obliku križa utisnuta je grupa sastavljena od 5 kružnica. Na razini grupa uočavaju se brojevi 4, 3 i 5, na razini zbroja grupa brojevi 12 i 5, a kao sveukupni i zaključni iskazuje se broj 17. Kako se pojavu i nošenje fibule u obliku križa smatra ranobizantskim načinom javnog iskazivanja pristajanja uz kršćansku vjeru i nauk razumljivo je da

je i numerološka komponenteta, kad je postojala i bila vidljiva, morala sadržavati značenje i poruku istovjetnu vjeri uz koju je vlasnik fibule pristajao. U kršćanskoj simbolici ona je više nego jasna i čitljiva: broj 12 je umnožak broja 4 (zemlja i četiri strane svijeta, četiri evanđelja) i broja 3 (trojstvo božanske osobe) te je spoj zemaljskog i nebeskog, starozavjetnog i novozavjetnog; broj 5 predstavlja Božju milost i pet Kristovih rana, pa samim tim označava Krista, njegovu žrtvu, muku i raspeće; broj 17 je milost koja nadmašuje zakon i zbroj brojeva 9 i 8, tj. anđeoskog broja devet i broja osam koji označava besmrtnost, a zatim Novi zavjet, blaženstvo i Kristovo uskrsnuće.⁶ Uostalom, sam prikaz kružnice, kruga, koncentričnih krugova (ili prstena) simbol je vječnosti, neprekinutosti i Božje savršenosti pa njegova učestalost i gotovo dominirajuća uloga među ukrasnim motivima niza predmetnih oblika zasigurno nije nimalo slučajna. U svemu ovom sisačka fibula u obliku križa nije jedini primjerak ukrašen ovalikim brojem kružnica jer joj je u tome moguće pridružiti barem dvije fibule sa sjevera Italije, iz Zuglia u Friuliju i Volana u Trentu,⁷ zatim iz Sonvica kod Lugana u Švicarskoj,⁸ a može se pretpostaviti je da postoje još po neke.

Bilješke:

¹ VINSKI 1968, 107, 144, 152, s pretpostavkom da se kasnoantički dio siscijanskog groblja nalazio u dijelu oko Tomislavove ulice; VINSKI 1974, 62 bilj. 197.

² Za 15 fibula u obliku križa s 9 nalazišta u primorskoj Hrvatskoj (Istra: Mali Vrh-Sovinjsko brdo; *Kvarner*: otok sv. Marka kod Krka; *Dalmacija*: Privlaka, Solin, Dicmo, Bisko, Bajagić, Knin i Vid), v. JURIC 1998, 1091-1106, s pripadajućom literaturom. Za dodatke, novine, i precizniju kartu nalaza, v. JURIC 2005, 106, 116-118, gdje je ranijem popisu nalaza pridodao još dvije fibule s nalazišta u Dalmaciji, po jednu iz Podgrađa kod Benkovca (JURIC 2003, 213-223 Tab. I:1, II-III) i iz Vojnića kod Sinja (SARNADER 2000, 225-236).

³ *Kranj-Lajb*, gr. 104/1907 (Slovenija): VINSKI 1968, 107, 135-136, 152, 157-158, Tab. IV:9. *Gračanica*, gr. 6 (Kosovo): KOVAČEVIĆ 1964, 190, Fig 3 (foto u sredini); VINSKI 1968, 106, 152, 157, Tab. III (gore); MILINKOVIĆ 2003, 149 Sl. 149; 153 Sl. 4:3, 161-162, 167 Sl. 6:4.

⁴ *Mihaljevići-Varošite*, gr. 29 (Bosna i Hercegovina): MILETIĆ 1956, 13, Tab. II:2; VINSKI 1968, 108, 138, 153, 160, Tab. IV:19. *Niš* (Srbija): VINSKI 1968, 153, 161, VI:20 (gore). *Balajnac-Kuline* (Srbija): JEREMIĆ 1995, 201, 206 Fig. 27 (privjesak od kosti). – Za križolike privjeske ovisne o iglama s nalazišta Golemanovo Kale i Pernik u Bugarskoj, te Niš (a možda i Novi Banovci) u Srbiji, v. CURTA 2010, 185, 190 bilj. 48, Fig. 8.6:1-4, koji griješi kad ovaj oblik križa naziva malteškim.

⁵ FUCHS-WERNER 1950, Taf. 40:E 1-4, 6-10, 13, 17, Taf. 50:14-15.

⁶ HOPPER 2000, 71-88; DAVIS 1968, 114-115, 122.

⁷ *Zuglio*: BROZZI 1989, 39, 83 Tav. 12:3. *Volano*: FUCHS-WERNER 1950, 44 Nr. E 9, Taf. 49:E 9; BIERBRAUER 1990, 126-127 No. II.34.

⁸ KOCH-WENZEL 2002, 196 Abb. 4, 202 (brončana fibula sa šestnaest kružnica s točkom i velikom kružnicom u središtu fibule).

14. NAUŠNICA TIP A OBRNUTE (TROSTRANE) PIRAMIDE

Rani Bizant, Balkan; starosjedilačko romansko stanovništvo; oko 620/630. do 650. godine

Zlato; tiještenje, iskucavanje, lemljenje, granulacija.

Vis. naušnice 5,22 cm; pr. karičice 1,605/1,64 cm; vis. piramidalnog privjeska 3,88 cm (zajedno s izbojcima i kugom na dnu); tež. 12,805 g.

Velika Kladuša, okolica; Unsko-sanska žup., Federacija Bosne i Hercegovine. – Slučajni nalaz 1940. godine (u Kladuši je

naušnicu nabavio 1940. godine dr. Stanko Sielski, tada liječnik u Bihaću); kupljeno od Tajane Sielski 1950. godine.¹

Vrlo dobro. – Manja udubljenja na piramidalnom privjesku i kuglastom završetku.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3368.

Naušnicu sačinjavaju elementi ovjesa i raskošno izrađen piramidalni privjesak. Elementi ovjesa postavljeni su u sredinu glatke trokutaste baze obrnute piramide, a čine ih izduženi valjkasti izbojak glatkih stijenki oivičen jednorodom granuliranih zrna i na njegovu gornju plohu nalemljena otvorena karičica ovjesa okruglog presjeka i podrezanih krajeva. Kutevi trokutaste baze piramidalnog privjeska ukrašeni su kratkim, zaobljenim i narebrenim valjcima, svaki s kuglicom na vrhu. Stranice piramidalnog privjeska ukrašavaju uske rubne trake načinjene od dvoreda i troreda granuliranih zrna – dvored granuliranih zrna ukrašava jednu od traka bočnih stranica, a traka druge bočne stranice i traka baze ukrašene su troredom granuliranih zrna. Granuliranim zrnima ukrašene trake uokviruju plitke trokutaste limene ćelije glatkog dna i bočnih stijenki u koje je, pretpostavlja se, izvorno bio umetnut dragi ili poludragi kamen ili pak staklo iste ili različitih boja. Šiljati vrh piramidalnog privjeska okružuju tri manje glatke kugle sa spojevima ukrašenima granuliranim zrnima. Na manje kugle nalemljena je završna krupnija glatka kugla.

Publ.: VINSKI 1956a, 64–84, Tab. I:1a-b; VINSKI 1958, 27, 34, 64, Tab. XI:13 (rano 7. st.); *Torino* 1993, 61 Sl. 270, 184 no. 270.

Naušnice s privjeskom u obliku obrnute piramide nakitni su oblik poznat još u doba predklasične Grčke. Među rimskodobnim nakitom ovih oblika jedva da ima, u kasnoj antici pojavljuju se sporadično na pojedinim crnomorskim nalazištima, a zatim ponovno i učestalije među tamošnjim bizantskim nakitom od podmaklog 6. stoljeća nadalje. U Podunavlju, gdje su naušnice obrnute piramide pronađene u većem broju pojavljuju se kao slučajni ili grobni nalazi tijekom kasnog 6. i kroz čitavu prvu polovinu 7. stoljeća na nalazištima ranoavarskog i srednjoavarskog razdoblja u Mađarskoj i duž ranobizantskog limesa u sjevernoj Srbiji, te se s pravom smatraju izrađevinama bizantskog zlatarstva.² Spomenuti primjerci izrađivani su pretežno od zlata, premda ima i pozlaćenih primjeraka izrađenih od bronce ili ovoj srodnih slitina.

Zbog niza ukrasnih elementa izrađenih različitim zlatarskim tehnikama naušnice s privjeskom u obliku obrnute piramide smatraju se kićenijim ali i zahtijevnijim zlatarskim proizvodima. S obzirom na raznolikost ukrasnih sadržaja te veličinu

i težinu neki ih dijele na male i lakše primjerke istočnoeuropsko-krimsko-kavkaskog obilježja teške 3–4, 7–9 ili 12–13 g i na velike i teže primjerke navodno avarskih obilježja teške 13–15, 17–19 i 24–26 g te im se shodno reprezentativnim primjercima otkrivenim na dvama poznatim mađarskim arheološkim nalazištima uvriježio naziv, za prve *tip Szegvár*, a za druge *tip Szentendre*.³ Osim ova dva tipa izdvojena je u novije vrijeme i treća skupina naušnica s privjeskom u obliku obrnute piramide, nazvana *tip Deszk*, za koju se drži da bi mogla biti lokalnim proizvodom nastalim pod Avarima u

istočnom Potisju.⁴ Sva tri tipa naušnica obrnute piramide imala bi sredinom 7. stoljeća izaći iz uporabe.⁵

Naušnica iz okolice Velike Kladuše pripada *tipu Szegvár* čestom na tlu Mađarske na ranoavarskim nalazištima smještenima uz Dunav i Tisu.⁶ Iako je tamo pronađeno nekoliko vrlo sličnih primjerak istog piramidalnog tipa⁷ izrazitu radioničku sličnost naušnici iz okolice Velike Kladuše u koncepciji i modeliranju granuliranih rubnih traka koje okružuju plitku trokutastu limenu ćeliju i ukrasnih elemenata na kutevima baze privjeska pokazuju tek jedna, nažalost, dijelomično sačuvana naušnica iz Rama⁸ rimskodobne i ranobizantske utvrde *Lederate* u srbijanskom donjem Podunavlju.⁹

Naušnica iz okolice Velike Kladuše potječe s nekog neimenovanog položaja smještenog 3 km sjevernije od spomenutog naselja. Drugih podataka o nalazu nema tako da se isprva pretpostavljalo da je naušnica pripadala inventaru nekog ranoavarskog groba nastalog u vrijeme nadiranja Avara i Slavena prema Saloni i doseljavanja Slavena na Balkanski poluotok,¹⁰ tj. vremenu postojanja avarske države I. kaganata na području južno od rijeke Save.¹¹ U novije vrijeme za ovaj ali i druge slične pojedinačne nalaze bizantskih obilježja na širem području Balkana nastoji se pripisati starosjedilačkom romaniziranom stanovništvu za koje se smatra da je u nesigurna vremena kasnog 6. i ranog 7. stoljeća nastojalo preživjeti velik doseljenički val povlačenjem u zabit i općenito teže pristupačne krajeve.¹²

Bilješke:

¹ GI-inv. AMZ, str. 100 br. 327; AMZ, spis br. 409/1950 od 25.VIII.1950.

² VINSKI 1956, 65–67, 83; GARAM 2001, 28–29.

³ BÓNA 1980, 39–42; BÓNA 1990, 116–117, Fig. 5.1.

⁴ ORMÁNDY 1995, 153–154, 171 Abb. 1:4–6; SHWARCZ-VARGA 2010, 220.

⁵ ORMÁNDY 1995, 178 Abb. 8.

⁶ ORMÁNDY 1995, 154–155, 171 Abb. 1:7–10, 179 Abb. 9.

⁷ U tom smislu moguće je spomenuti dvije naušnice s nepoznatog mađarskog nalazišta, a potom i naušnice iz Dávoda, Fadda (?) i Rácalmása, također u Mađarskoj; GARAM 1993, 127 Taf. 2:6–7 i 196 Taf. 71:1; 128 Taf. 3:7, 156 Taf. 31:8; 196 Taf. 71:7.

⁸ VINSKI 1956a, 64, 71–72, naušnici iz Rama nedostaje kuglasti završetak.

⁹ MADGEARU 2003, 296–297, 304, 309 (s literaturom).

¹⁰ VINSKI 1956a, 76.

¹¹ KOVAČEVIĆ 1966, 57, 66–67.

¹² BUGARSKI 2012, 239.

15. ČAĐAVICA, SKUPINA SLUČAJNO PRONAĐENIH PREDMETA (NAKIT) – POJEDINAČNI GROB, GROBLJE ILI SKUPNI NALAZ?

Čađavica, okolica; opć. Čađavica; Virovitičko-podravska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz 1929. godine.

15.1. Sljepoočnicarke sa zvjezdolikim privjeskom (par)

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, granulacija; lemljenje.

a) Vis. 5,90 cm; obruč: šir. 3,50 × 3,36 cm, deb. žice 0,20–0,32–0,43 cm; koljenca na obruču: vis. 0,94 cm, pr. 0,85 cm/1,05 cm, 0,80 cm; privjesak: vis. 2,82 cm, šir. 2,91 cm, deb. 0,96 cm; tež. 14,692 g. (desna)

b) Vis. 6,05 cm; obruč: šir. 3,68 × 3,25 cm, deb. žice 0,17–0,33–0,34 cm; koljenca na obruču: 0,92 cm, pr. 0,94 cm/vis. 1,02 cm, pr. 0,83 cm; privjesak: vis. 2,72 cm, šir. 3,07 cm, deb. 0,99 cm ; tež. 14,896 g. (lijeva)

Odlično očuvane.

Arheološki muzej u Zagrebu, S–820 (a) i 821 (b).

Sljepoočnicarke zvjezdolikog tipa sastoje se od obruča okruglog presjeka i privjeska sličnog zvijezdi. Na središnjem dijelu obruča sa svake strane jedno bikončno koljenca obrubljeno granuliranim zrnima. Privjesak se sastoji od kružnog ispupčenog dijela obrubljenog naroskanom žicom a na njemu se izmjenjuje ukras većih i manjih trokuta od granuliranih zrna; i na sredini veće zrno obrubljeno naroskanom žicom. Na vanjskoj strani kruga nalaze se tri veća i dva manja trokuta od granuliranih zrna. Na poledini privjeska je srebrna glatka ploča s rupom u sredini.

Publ.: ALFÖLDI 1934, 299 Taf. III:13, 300; FETTICH 1942, 56, Tab. III:6–7; FETTICH 1951, 18, 116, Taf. X:6–7; VINSKI 1952, 32, 34–36, 40, Sl. 14–15; KO-ROŠEC 1954, 78 Sl. 1; VINSKI 1958, 17, Taf. XV; *Torino* 1993, 183–184 br. 269d–e; ŠČEGLOVA 1995, 379, 395 Fig. 9:1–2; GARAM 2001, 21, 23, 201, 256 Taf. 5:4; 385 Taf. 134.

15.1. a

15.2. Privjesak

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; tiještenje; utiskivanje.

Vis. 3,29 cm; pr. 2,945 cm; deb. lima 0,07 cm; tež. 0,976 g.

Dobro. – Nepotpun; nedostaje znatan dio privjeska i ušice ovjesa.

Arheološki muzej u Zagrebu, S–824.

Pločica od srebrnog lima okruglog oblika s izdignutom trakastom ušicom ovjesa. U središtu pločice raspoređeno u obliku križa pet ispupčenih kružnica s točkom; središnja kružnica s točkom veća je od preostalih četiri. Rubovi pločice ukrašeni pravilnim dvoredom točkastih ispupčenja. Ukrašan izveden utiskivanje odozdo prema gore.

Publ.: FETTICH 1942, 56, Taf. III:8; FETTICH 1951, 18, 116, Taf. X:8; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; *Torino* 1993, 184 br. 269h; ŠČEGLOVA 1995, 378, 395 Fig. 9:3; GARAM 2001, 38, 203, 266 Taf. 15:3; 385 Taf. 134.

15.1. b

15.3. Torkves (ogrlica)

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, izvlačenje, zakivanje; iskucavanje, brušenje, utiskivanje, urezivanje.

Vis. bez zakovice 20,8 cm (sa zakovicom 21,00 cm); šir. 22,00 cm; žica: pr. 0,79–1,45–0,81 cm; podložna pločica: duž. 7,88 cm; raskucana prednje trećina: šir. 2,62/1,96/2,44 cm; tež. 550 g.

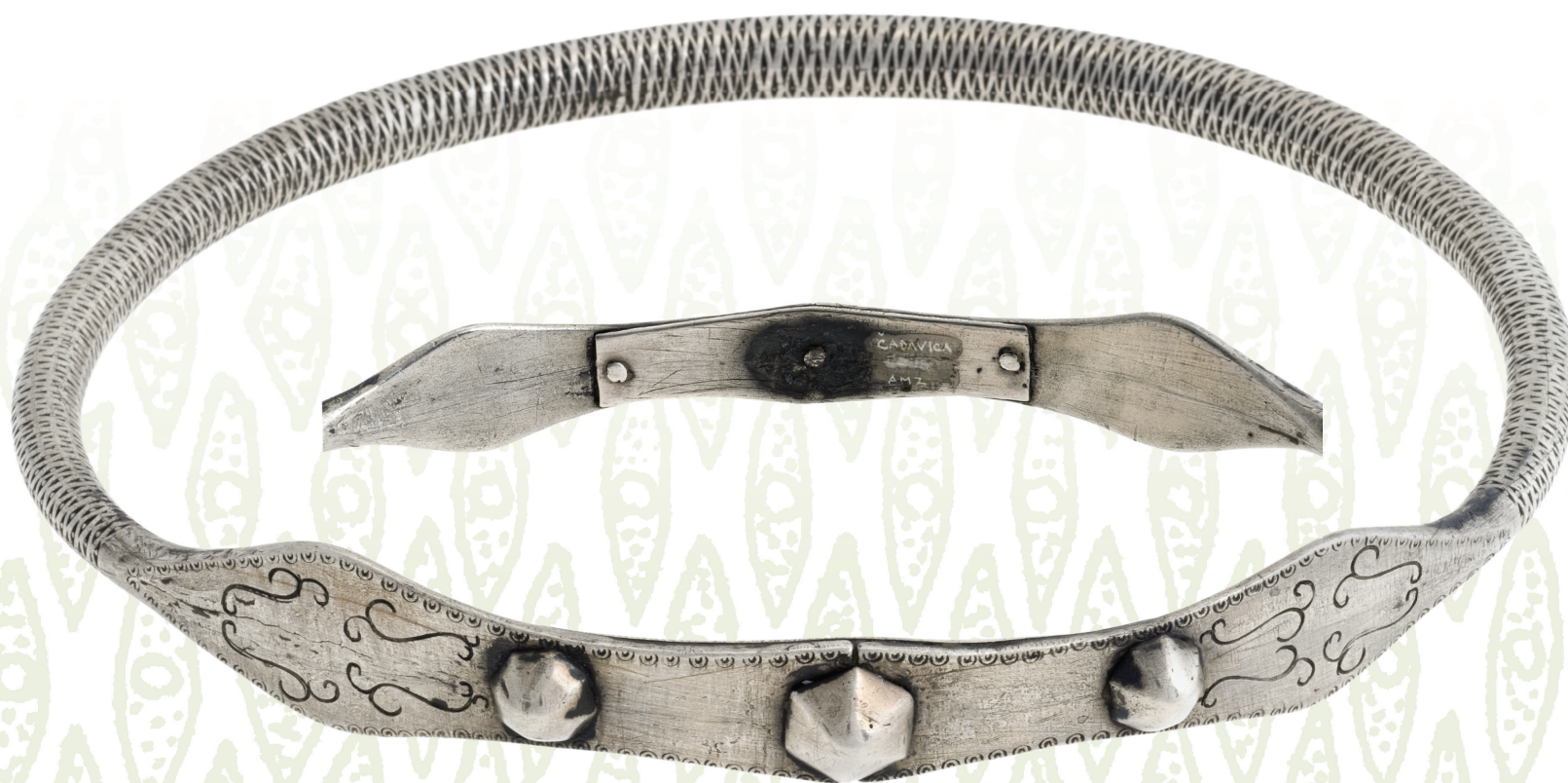
Odlično očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-817.

Zatvoreni torkves s obručom od masivne žice okruglog presjeka i s glatkim, pločasto raskovanim, valovito oblikovanim i ravno podrezanim završecima. Spoj završetaka osiguran dugom, glatkom podložnom pločicom i

učvršćen trima šesterokutnim, piramidalno oblikovnim, glatkim ukrasnim glavama zakovica; središnja zakovica viša i šira, a bočne dvije niže i uže. Dvije trećine žice obruča prekrivene ukrasom od utisnutih rombova s izdignutom točkom u sredini. Pločasto raskovana i valovito oblikovana prednja trećina obruča ukrašena s četiti para tanko urezanih vitica na koje se nastavlja središnja, duga glatka ploha s trima ukrasnim glavama zakovica. Rubovi pločasto raskovane prednje trećine obruča ukrašeni neprekinutim nizom prema van okrenutih polukružnica s točkom u sredini.

Publ.: FETTICH 1942, 56, 58–59, Taf. V:1; FETTICH 1951, 18–19, 117, Taf. XII:1; VINSKI 1958, 17, Taf. XV; KOVAČEVIĆ 1961, 3, 5 Sl. 8:3; *Torino* 1993, 183 br. 269a; ŠČEGLOVA 1995, 379, 395 Fig. 9:4; GARAM 2001, 48–49, 204; 278 Taf. 27:1, 385 Taf. 134.

15.4. Pojasna kopča

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, lemljenje; utiskivanje, urezivanje, brušenje.

Duž. 5,56 cm (bez trna 5,26 cm), šir. 2,30; vis. 0,63–0,47 cm (vis. s ušicom 1,12/1,02 cm); trn: duž. 2,90 cm; tež. 24,343 g.

Čađavica, okolica; opć. Čađavica, Virovitičko-podravska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz 1929. godine.

Odlično očuvana.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-822.

Pojasna kopča s jednodijelnim kitnjastim okvirom na proboj i utorom za dugi, trakasto profilirani trn. Vanjska ploha okvira krugolikog oblika s dva troreda poprečnih udubljenja s obje strane utora za trn; unutarnja ploha u obliku obrazine trokutasto sužene prema završetku. Na stražnju stranu kopče nalemljene dvije uzdužno razmještene, trakaste i kapljičasto savijene ušice za pričvršćivanje o remen.

Publ.: ALFÖLDI 1934, 299 Taf. III:12, 300; FETTICH 1942, 55–56, 59, Taf. III:4; FETTICH 1951, 17, 115–116, Taf. X:4; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; *Torino* 1993, 184 br. 269f; ŠČEGLOVA 1995, 395 Fig. 9:5; GARAM 2001, 93, 210, 310 Taf. 59:8; 385 Taf. 134.

15.5. Okov

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje; brušenje.

Duž. 4,02 cm; šir. 1,72 cm, vis. 0,35 cm (vis. s ušicom 0,88 cm); tež. 7,921 g.

Vrlo dobro očuvan. – Nedostaje veći dio dviju ušica za pričvršćivanje okova o remen.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-823.

Okov kitnjastog, izduženo ovalnog oblika izrađen na proboj. Jedan kraj okova zaobljen, drugi profiliran i s dugmetastim ispupčenjem na završetku. Na stražnju stranu okova nalemljene tri uzdužno razmještene, trakaste i kapljičasto savijene ušice za pričvršćivanje o remen.

Publ.: ALFÖLDI 1934, 299 Taf. III:11, 300; FETTICH 1942, 56, 59, Taf. III:5; FETTICH 1951, 17, 116, Taf. X:5; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; *Torino* 1993, 184 br. 269g; ŠČEGLOVA 1995, 395 Fig. 9:6; GARAM 2001, 127, 129, 216, 345 Taf. 94:6; 385 Taf. 134.

15.6. Jezičac pojasa

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje; brušenje, urezivanje.

Duž. 11,45 cm, šir. 2,06–2,03 cm, deb. 0,37–0,32 cm; deb. lima 0,06 cm; tež. 27,224 g.

Vrlo dobro očuvan. – Malo prignječeno pri vrhu jezičca.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-825.

Šuplji jezičac sastavljen od dviju širih limenih pločica prednje i stražnje strane i dviju uskih pločica bočnih stranica povezanih lemljenjem. Duguljastog je oblika, na gornjem kraju ravno odrezan, a na donjem kraju polukružno zaobljen. Prednja strana jezičca ukrašena nazubljenim urezivanjem okomito složenog troreda stiziranih, prema van okrenutih rogatih životinja antitetički postavljenih s obje strane jednoredne središnje osi u gornjem dijelu jezičca i dvoredne središnje osi u donjem dijelu jezičca. Uz gornji rub jezičca urezan nazubljeni trored uzdužno postavljenih crta s rupom za učvršćivanje na remena. Stražnja strana jezičca glatka i neukrašena.

Publ.: FETTICH 1942, 55, 58, Taf. III:3; FETTICH 1951, 17, 115, Taf. X:3; VINSKI 1958, Taf. XIV; KOVAČEVIĆ 1961, 5 Sl. 8:2; *Torino* 1993, 184 br. 269i; ŠČEGLOVA 1995, 395 Fig. 9:7 (desno); GARAM 2001, 126, 216, 344 Taf. 93:2 (desno); 385 Taf. 134 (desno).

15.7. Jezičac pojasa

Rani Bizant; Slaveni (Anti?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje; brušenje, urezivanje.

Duž. 11,6 cm, šir. 2,16–1,95 cm, deb. 3,57–0,30 cm; deb. lima 0,05 cm; tež. 22,981 g.

Dobro očuvan. – Cijelovit ali prignječeno i napuknuto na više mjesta; u gornjem dijelu djelomično razdvojen pločicama.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-826.

Šuplji jezičac sastavljen od dviju širih limenih pločica prednje i stražnje strane i dviju uskih pločica bočnih stranica povezanih lemljenjem. Duguljastog je oblika, na gornjem kraju ravno odrezan, a na donjem kraju polukružno zaobljen. Prednja strana jezičca ukrašena na-

15.6.

15.7.

zubljenim urezivanjem okomito složenog dvoreda anti-tetički postavljenih i prema van okrenutih ptičjih glava na vrhu piramidalne osi u gornjem dijelu jezičca i kapljičasto oblikovane osi u donjem dijelu jezičca. Uz gornji rub jezičca urezan nazubljeni tored uzdužno postavljenih crta s rupom za učvršćivanje na remena. Stražnja strana jezičca glatka i neukrašena.

Publ.: FETTICH 1942, 55, 58, Taf. III:1; FETTICH 1951, 17, 115, Taf. X:1; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; KOVAČEVIĆ 1961, 5 Sl. 8:1; *Torino* 1993, 184 br. 269j; ŠČEGLOVA 1995, 395 Fig. 9:7 (lijevo); GARAM 2001, 126, 216, 344 Taf. 93:2 (lijevo); 385 Taf. 134 (lijevo).

15.8. Jezičac pojasa

Rani Bizant; Slaveni (Anti ?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje lemljenje; brušenje, urezivanje.

Duž. 9,24 cm, šir. 1,92 cm; deb. lima 0,50 cm; tež. 6,167 g.

Slabo očuvan. – Necjelovit; izobličen; dva ulomka prednje limene pločice jezičca.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-827.

15.8.

Ulomaci prednje limene pločice dugoljastog jezičca. Gornji kraj ravno odrezan i s rupom za pričvršćivanje na remen. Površina ulomaka ukrašena urezanim crtama (?).

Publ.: FETTICH 1942, 55, 58, Taf. III:2; FETTICH 1951, 17, 115, Taf. X:2; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; ŠČEGLOVA 1995, 395 Fig. 9:7 (sredina); GARAM 2001, 385 Taf. 134 (sredina).

15.9. Narukvice s mehanizmom za zakapčanje (par)

Rani Bizant; Slaveni (Anti ?); seoba naroda, srednjoavarsko razdoblje; treća četvrtina 7. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, brušenje, narezivanje; rezanje, umetanje.

a) Vis. 7,60 cm, šir. 6,68 cm; kruna: 2,66, pr. 4,22 cm (s prihvatnicama šarnira 5,25 cm); obruč: šir. 1,75 cm, vis. 0,64 cm; šarnir: duž. 2,37/2,34 cm; tež. 95,85 g.

b) Vis. 7,12 cm, šir. 6,72 cm; kruna: 2,10 cm (bez ćelije i stakla), pr. 4,22 cm (s prihvatnicama šarnira 5,10 cm); obruč: šir. 1,80 cm, 0,60 cm; šarnir: duž. 2,40/2,10; tež. 94,264 g.

Vrlo dobra očuvanost (**a**), dobra očuvanost (**b**). – Nedostaje gornja ćelija sa staklo i jedna dugmetasta glava šarnira (**b**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-818 (**a**) i S-819 (**b**).

Narukvica sa širokim svodasto oblikovanim obručem i krugolikom kupolasto izdignutom krunom. Obruč sačinjavaju limene svodasto oblikovane trake na rubovima zalemljene prekrivenom naroskanom žicom; krajevi obruča na spoju s krunom prekriveni poprečno narebrenim limenim trakama (7 rebara) završavaju parovima narebrenih krugolikih prihvatnica. Kupolasta kruna sastavljena je od tri reda stepeničasto raspoređenih limenih ćelija obrubljenih jednim (donji red) ili s dva reda naroskane žice (srednji red i vrh krune): donji red čini trinaest (13) uspravnih, valjkasto oblikovanih okruglih ćelija s ostacima pozlate i s umetnutim plavim i žutim staklom (**a**/3; **b**/8), srednji red čini devet (9) svodastih ćelija s glatko brušenim svjetlim staklom (**a**/-; **b**/4), a na vrhu krune u veliku okruglu ćeliju umetnuto je oblo brušeno žuto staklo (**a**/1; **b**/-). Baza krune je glatka i s po jednom prihvatnicom šarnira na svakoj od nasuprotnih strana. Osovine šarnira završavaju dugmetastim glavama.

Publ.: FETTICH 1942, 56, 60, Taf. IV:1–2; FETTICH 1951, 17–18, 116, Taf. XI:1–2; SVOBODA 1953, 66 Obr. 15:1–2, 67; VINSKI 1958, 17, Taf. XIV; *Torino* 1993, 183 br. 269b-c; GARAM 2001, 74, 207, 299 Taf. 48:1 (jedna od narukvica), 385 Taf. 134.

Vijest »da se u Čadjavici iskopalo mnogo starina, jedno 2 kile srebra« priopćio je djelatnicima Arheološkog muzeja u Zagrebu student tehnike Zdenko Franjetić (sin inženjera Franjetića iz Osijeka) 24. rujna 1929. godine nakon čega se na teren odmah uputio osobno »razviditi stvar« muzejski ravnatelj Viktor Hoffiller.¹ Među dostupnim ali danas nažalost proriđenim arhivskim podacima kao vjerojatni nalaznik spominje se jedino Vlado Maurić (šumski radnik) koji je u veljači 1930. godine još uvijek potraživao novac od zagrebačkog muzeja »za stvari predate odavno toga ima pet i pol Mjeseci«. ² U svibnju Maurić je još uvijek iščekivao novčanu naknadu da bi mu u mjesec dana kasnije Muzej izdao priznanicu, a zatim »5/6 1930« isplatio tadašnjih 460 dinara za »dvije srebrne kopče i dva komada ornamentovanog srebrnog lima iz nalaza u Čadjavici.« ³ Prema bilješkama unesenima u inventar srednjovjekovnog odjela spomenuta četiri predmeta kao i drugih sedam predmeta – torkves, par naušnica, par narukvica, nepotpuni jezičac i oštećeni privjesak – »donio je u muzej s terena prof. Viktor Hoffiller 1929. g.« ⁴ Desetak godina kasnije iznesena je tvrdnja se da su svi spomenuti predmeti otkriveni slučajno prigodom zemljanih radova južno od sela Čadavice u blizini potoka Branjska i da su otkriveni na dubini od 180 cm, a pretpostavljeno je da su pripadali dvama ljudskim skeletima.⁵ Zbog potrebe da se sve ovo provjeri i da se se na samom terenu pokuša pronaći točno mjesto nalaza te otklone sve prisutnije nedoumice vezane uz postojanje pojedinačnog groba ili eventualno postojećeg cijelog groblja sredinom lipnja 1958. godine provedeno je reviziono istraživanje čiji su rezultati sumarno objavljeni još iste godine: repozicionirano je mjesto nalaza, ubicirana je grobna raka s ulomcima keramike, prema sjećanju (navodnih) očevidaca iz 1929. godine iznesena je tvrdnja o postojanju želznog mača sa zlatnim limom i ukrasima na balčaku kao i tvrdnja o funkcionalnom rasporedu svih predmeta tada zatečenih uz pokojnika. Temeljem iznesenog pretpostavljeno je da predmete nabavljene u Čadjavici, unatoč naušnicama koje »su gotovo uvijek ženski nakit«, treba smatrati grobnim nalazima koje je sadržavao »muški kneževski grob....nekog putujućeg kneza, možda još iz završnog 6. ili vjerojatnije ranog 7. stoljeća«⁶ – sve ovo temeljeno na tadašnjemu uvjerenju da su predmetima iz Čadavice najrodnije brojne izrađevine registrirane u pontskom ili pontsko-bizantskom krugu tzv. martinovske kulture, radioničkog stila Martinovka ili tipa Martinovka koje su s Ponta seobom ili migracijama nošene dospjele u slavonsku Podravinu u ranoavarsko vrijeme, po jednim kao ostavština ovamo dospjelih nomadskih Kutrigura,⁷ po drugima pak kao znakovit trag dolaska i naseljavanja Slavena, Anta ili plemena i naroda okupljenih u tzv. Antskom savezu među kojima bi se, uz Duljebe

15. 9. a

imali nalaziti i Hrvati.⁸ S vremenom su novi nalazi i sve brojnija usporedna građa kreirali uvjerenje o bizantskom porijeklu većine predmeta iz čadavičkog nalaza a već odavna poznate prosudbe da su nalazu iz Čadavice u srednjoj Europi sastavom najsličnija dva skupna nalaza srebrnih predmeta, jedan iz Zalesija u jugozapadnoj Ukrajini⁹ a drugi iz Zemianskog Vrbovoka u južnoj Slovačkoj¹⁰ i da je daleko veći broj srodnih skupnih nalaza (ca. 25) otkriven u istočnoj Ukrajini i južnoj Rusiji, potakle su razmišljanja da se i predmete iz Čadavice također počne nazivati skupnim nalazom blaga¹¹ te vremenski, kulturno i etnički još čvršće poveže sa Slavenima i Antima za koji se misli da su tijekom treće četvrtine 1. tisućljeća nastavali dobar dio spomenutog ukrajinsko-ruskog prostora¹². U ovako formuliranom kulturno-povijesnom kontekstu nalazi iz Čadavice, Zalesja i Zemianskog Vrbovoka datiranog srebrnim novcem bizantskih careva Konstantina II i Konstantina IV nastali bi približno istovremeno, tj. u posljednoj trećini 7. stoljeća.¹³ Sva tri nalaza u vremenu kojem pripadaju i u prostorima u kojima su otkriveni predstavljaju arheološku rijetkost, ali se nalaz iz Čadavice razlikuje i ističe prije svega po tomu jer je nastao na razmeđu avarskog i neavarskog, avarskog i bizantskog ili avarskog i slavenskog svijeta. Ona druga, povijesno i arheološki pouzdano nedefinirana strana jedna je od mogućih odrednica čadavičkog identiteta. Ponuđeno rješenje za čadavički ali i za druga dva srednjoevropska nalaza srebrnih predmeta nazire se u zapažanju, pre-

15. 9. b

ma kojima bi Bizant u 6. i 7. stoljeću svojim saveznicima Avarima tribut isplaćivao u zlatu ili zlatnim predmetima, a Slavenima u srebru ili srebrnim predmetima.¹⁴

Bilješke:

¹ Arhiv AMZ, fasc. »Čađavica«, spis br. 285/1929 od 24.09.1929. godine. Korišteni su arhivski podaci koji su mi u vrijeme pisanja ovog teksta stavljeni na raspolaganje. – Ukupna težina predmeta iz čađavičkog nalaza pohranjenih danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu iznosi 859,314 g.

² Pismo ovog sadržaja uputio je Vlado Maurić Viktoru Hoffilleru 23. veljače 1930. godine, a nakon toga pisao je ponovno 7. ožujka, 1. svibnja i 15. svibnja. Po primitku priznanice poslane iz Muzeja Vlado Maurić se 1. lipnja posljednji put javio pismom s viješću da u Čađavici ostaje do 10. lipnja. Kako je svu korespondenciju Vlado Maurić preuzimao izravno na pošti u Čađavici izvjesno je da je bio najamni radnik bez stalnog mjesta boravka u Čađavici ili bližoj okolici. Prezime Maurić tome također govori u prilog.

³ Gl-inv. AMZ, 1930. *i dalje*, str. 3 br. 13 (spis br. 132/1930). Spomenuti spis nisam dobio na uvid (nije sačuvan?) te ga nisam imao prilike konzultirati.

⁴ *Inventar – srednji vijek*, str. 68–70 br. 817–827. O samom nalazu, terenskim opažanjima i nabavi spomenutih predmeta vjerojatno su govorili pojedini danas nesačuvani (?) spisi, npr.: »Hoffiller Viktor dr., izvještaj o putu u Čađavicu« (spis br. 302 od 08.10.1929.), »Hoffiller Viktor dr., putni račun za Čađavicu« (spis

br. 307 od 14.10.1929.) te »Hoffiller Viktor, dr., nalog za put u Osijek i Čađavicu« (spis br. 119 od 19.05.1930. godine).

⁵ FETTICH 1942, 55. Isti podaci ponovljeni su i desetak godina kasnije, v. FETTICH 1951, 115.

⁶ VINSKI 1958, 27, 47 bilj. 123, 63–64, spomenuta revizionarska iskopavanja obogatila su muzejsku zbirku s tek tri ulomka dviju keramičkih posuda (*Inventar – srednji vijek*, str. 70 br. 828–829 = VINSKI 1958, Tab. XV:dolje). – Navedenu dataciju prvi je predložio, FETTICH 1942, 59–60; FETTICH 1951, 140, a u hrvatskoj literaturi prihvatio ju je, zastupao ju je i od nje uistinu nikad odstupio nije, VINSKI 1952, 47–48, 56; VINSKI 1971, 65–66 (oko 600. godine ili rano 7. stoljeće); VINSKI 1986, 25 (rano 7. stoljeće).

⁷ ALFÖLDI 1934, 294; FETTICH 1942, 60. Je li je u pitanju kutrigurski ili panonsko-protobugarski nalaz zdvojio je u jednom trenutku i VINSKI 1971, 65.

⁸ RIBAKOV 1939, 321; WERNER 1950, 169–172; ČILINSKÁ 1990, 19–25. Za Duljebe i Hrvate u okviru Antskog saveza, te pitanja i probleme s tim u svezi, v. VINSKI 1952, 46–48. U hrvatskoj literaturi u novije vrijeme uz tezu o antskom porijeklu čađavičkog nalaza pristaje JARAK 2006, 190–191.

⁹ FETTICH 1951, 109–114, Taf. I–IX; NOLL 1958, 69–70, Abb. 49.

¹⁰ SVOBODA 1953, 33–108. Nalaz je sadržavao srebrnu zdjelu, kalež, zvjezdoliku naušnicu, lunulaste privjeske, par narukvica trubljustih završetaka, dugmetaste prekrivke i neke manje ukrasne predmete te 19 (ne više 18 !) bizantskih srebrnjaka zaključno s novcem cara Konstanina IV. (668–685). Za numizmatičke nalaze iz nalaza u Zemianskog Vrbovoka, v. RADOMĚRSKÝ 1953, 109–127 [rus. 123–125; njem. 125–127]; SOMOGY 1997, 97–98, 139. Kritički osvrt na novije numizmatičke radove i saznanja o bizantskom novcu iz Zemianskog Vrbovoka donosi, SOMOGY 2008, 89 bilj. 25, 126–127 bilj. 147, 131.

¹¹ ŠČEGLOVA 1995, 379, 395. U okviru analize nalaza blaga 7. i 8. stoljeća u srednjem Podnjeprovlju (40 predmetnih vrsta iz 20 skupnih nalaza) autorica je izdvojila dvije skupine različite sastavom i vremenom nastanka (o.c., 376–377): kraj 6. do sredina 7. stoljeća (prva skupina) i sredina 7. do početak 8. stoljeća (druga skupina). Predmete iz Čađavice kao skupni nalaz spominju i drugi, npr. VIDA-VÖLLING 2000, 75, 91; GARAM 2001, 93, 124, 126, iako je kod autorice evidentna nedoumica zbog koje ona te isti predmete povremeno svrstava među grobne nalaze (o.c., 21, 48).

¹² PRICHODNJUK 1994, 172–173, sa starijom literaturom i mišljenjima.

¹³ BÓNA 1992, 135–137; VIDA-VÖLLING 2002, 75. – Za još uvijek postojeće uvjerenje da je čađavički nalaz raniji i da spada u prvu do drugu četvrtinu 7. stoljeća, v. SZENTPÉTERI (Hrg.) 2002, 87. Istom se priklanja i BUGARSKI 2012, 250, smatrajući nalaz grobnim s mogućnošću njegove datacije do u četvrto desetljeće 7. stoljeća.

¹⁴ SOMOGY 2008, 135 (i bilj. 164).

16. DVOSTRANI REMENI JEZIČAC S PRIKAZOM ŽIVOTINJA I PROCVALIH VITICA

Panonija; Avari; kasnoavarsko razdoblje; prva polovina ili druga četvrtina 8. stoljeća.

Srebro (slitina), bronca; lijevanje; rovašenje, bušenje, zakivanje.

Duž. 4,60 cm, šir. (gore/sredina/dolje) 1,63/1,44/1,54 cm, deb. (gore/sredina/dolje) 0,54/0,31/0,37 cm; vis. pričvrsnog polja 1,03 cm; tež. 15,305 g.

Velika Gorica-Visoki brijeg, gr. 18; Zagrebačka žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Arheološkog muzej u Zagrebu 1908. godine (voditelj: Viktor Hoffiller).

Dobra očuvanost; malo oštećenje u predjelu pričrsnog polja. Arheološki muzej u Zagrebu, S-2273.

Jednodjelni remeni jezičac konkavno oblikovanog tijela s kratkim i ravnim pričvrsnim poljem na gornjem kraju i zaobljenim završetkom s malim dugmetastim dodatkom u sredini na donjem kraju. Na prednjoj strani je-

zičca duboko rovašen životinjski uzorak s okomitim troredom životinja na bazama okrenutima prema dolje (1) ili gore (2), u profilu nadesno ili lijevo i s glavom širom otvorenih usta okrenutom prema natrag. Na stražnjoj strani jezičca plitko rovašeni biljni uzorak s prikazom triju stiliziranih procvalih vitica. Prednja strana pričvrsnog polja ukrašena ležećom spiralnom viticom s krugolikim dodacima u sredini; stražnja strana pričvrsnog polja glatka i neukrašena. Uz gornji rub pričvrsnog polja rupa sa ostacima brončane zakovice za učvršćivanje remena.

Publ.: HOFFILLER 1909, 128–129, 130 Sl. 17:1; VINSKI 1960, 51, 57, Tab. 11:4; KOVAČEVIĆ 1966, 59 Sl. 10; VINSKI 1974a, 69, 79, Tab. IV:8; SIMONI 1981, 160, 162 Sl. 7:5.

Jezičac od slabog srebra potječe s položaja Visoki brijeg u Velikog Gorici, smještenoj petnaestak km južno od Zagreba, gdje je 1908. godine otkriveno, a te i narednih godina u više navrata iskopavano groblje s brojnim paljevinskim ukopima kasnog brončanog i ranog željeznog doba, malobrojnim paljevinskim ukopima rimskodobnog ranocarskog razdoblja te s isto tako malobrojnim ranosrednjovjekovnim skeletnim

ukopima datiranima u 8. i u rano 9. stoljeće.¹ Ranosrednjovjekovnih grobova registrirano je šest, a istraženo pet. Zabilježeno je da su skeleti pokojnika pokopani u zemljane rake zatečeni na dubini od 120 do 230 cm, da su orijentirani u pravcu istok-zapad (glava-noge) i da su grobovi po svemu sudeći pokopani u redove na razmacima koji je iznosio oko 330 cm. Zanimljivo je da je pored groblja ustanovljeno postojanje 3 metra široke rimskodobne ceste koja je mogla biti u upotrebi i u ranom srednjem vijeku. U grobovima je uglavnom otkriveno oružje i predmeti svakodnevnog upotrebe, rijetko nakit ili neki drugi predmeti, a jezičac o kojemu je ovdje riječ zatečen je na skeletu u predjelu pojasa u nalazima bogatijem ranosrednjovjekovnom muškom grobu 18 (sjekira, četiri strelice, bojni nož, okov-propeler, keramička posuda).² Jezičac je izliven od slabog srebra, jednodjelan je i konkavo oblikovanih stijenki, ukrašen na objema stranama i s ležećom ukrasnom viticom na kratkom pričvrstnom polju prednje strane jezičca. Prednja strana jezičca ukrašena je kasnoavarskim životinjskim motivom, točnije jednom njegovom rijetkom inačicom koja životinje razjapljenih usta prikazuje u klečćem položaju s glavom okrenutom prema natrag – ne s prikazom grifona kako je to ponegdje napisano (!).³ Spomenutu inačicu, kada je o njoj primjeni na glavnim remenim jezičcima riječ, obilježavaju prikazi takvih triju životinja poredanih u horizontalnom nizu jedna iza druge za što se kao usporedbe obično navode dobro poznati brončani primjerci s nalazišta Zwölfaxing-Feldsiedlung (gr. 191) nedaleko Beča u Austriji, Bratislava-Čunovo (gr. 34), Holiare-Halomdomb (gr. 648) i Nové Zámky-Belohorského záhrada (gr. 428) u južnoj Slovačkoj te u Mađarskoj Dunaújváros-Öreghegyi szőlők D-i vege (grobni nalazi) i Bugyi-Ürbőpuszta (gr. A) kod Budimpešte.⁴ Za razliku od ovih – zbog toga je jezičac iz Velike Gorice poseban i jedinstven – životinje s glavom okrenutom prema natrag poredane su u okomitom nizu jedna ispod druge oblikujući polja slična trodijelnim metopama za koja se tvrdi da se na lijevanim kasnoavarskim jezičcima pojavljuju u drugoj fazi kasnoavarskog razdoblja,⁵ tj. u vremenu od oko 720.–750. godine. Istom tom vremenu, treba naglasiti, pripada i već spomenuti brončani propeler-okov za ovjes noža s kojim je velikogorički jezičac zatečen u istome grobu.⁶

Bilješke:

¹ HOFFILLER 1909, 120–134, s atribucijom skeletnih ukopa tzv. kesteljskoj kulturi (o.c., 133); KLEMENC 1938, 76–93, s datacijom ranosrednjovjekovnih grobova u 8. i 9. stoljeće (o.c., 77). Za dataciju istih u vrijeme oko 800. godine, v. KARAMAN 1940a, 29;

VINSKI 1960, 51; SIMONI 1981, 160; TOMIČIĆ 2000, 155. Za dataciju u 8 i rano 9. stoljeće, BELOŠEVIĆ 2002, 83; na početak 9. stoljeće, SIMONI 2000, 106–107. – Za osvrt na rimskodobne paljevinske ukope v. GREGL 1990, 67–73, T. 1–6 [njem. 73].

² HOFFILLER 1909, 128–130, 132. Skelet je zatečen na dubini od 130 cm s rukama položenima na trbuhu. Kraj lijevog rame na ležala je željezna sjekira (o.c., 128, 132, Sl. 21:3), kraj lijevog lakta četiri željezne strijelice od kojih su tri strijelice tipa lastinog repa s tuljcem za nasad, a jedna trobridna s trnom za nasad (o.c. 128, 129 Sl. 16:5–8); u desnoj ruci ili uz desnu ruku zatečen je dugi željezni bojni nož (o.c., 128, 129 Sl. 16:1); o pojasu se nalazila loše sačuvana željezna pređica (o.c., 128) i kraj nje srebrni jezičac remena (o.c. 128–129, 130 Sl. 17:1) te još dva brončana predmeta, jedan tipičan propeler-okov koji je zasigurno pripadao ovjesu željeznog noža, a drugi predmet nedefinirane namjene i s tragovima ukrašavanja (o.c. 129, 130 Sl. 17:2 i Sl. 18); između nogu skeleta zatečena je neukrašena keramička posuda (o.c. 128 Sl. 15:4, 129); KLEMENC 1938, 81; VINSKI 1960, 51, Tab. 11:4–6,8,12 (jezičac remena, nep. predmet, propeler-okov, ulomak pređice, nož), Tab. 12:17–21 (sjekira i strijelice), Tab. 13:23 (posuda).

³ VINSKI 1960, 51; SIMONI 1981, 160.

⁴ DEKAN 1972, 376–377, donosi prikaze tek dvaju jezičaca (Nové Zámky i Bratislava-Čunovo), a ostale spominje u tekstu i s literaturom u pripadajućim bilješkama (o.c., 449 bilj. 110–113). Od ovdje spomenutih primjeraka u popis kasnoavarskih brončanih i pozlatom ukrašenih jezičaca s prikazom životinje razjapljenih usta i glavom okrenutom prema natrag (prikaz tip 14) uvršten je jedino jezičac s groblja Bugyi-Ürbőpuszta, KISS 1995, 108, 121 Tab. I:14. Za jezičac s groblja Mindszent-Bozó-tanya (gr. 5) u srednjem Potisju, v. SZALONTAI 1995, 189, 207 Abb. 8:11. – S ponešto sjevernijeg potiskog groblja Tiszafüred-Majoros (gr. 125) potječe zanimljiv primjerak s trima životinjama razjapljenih usta poredanih u vodoravnom nizu od kojih dvije gledaju prema naprijed (životinje na krajevima), a samo jedna ima glavu okrenutu prema natrag (središnja životinja), GARAM 1995, 23, Abb. 93:8/125; Taf. 68:1/125, 202:8.

⁵ ZÁBOJNÍK 1991, 238 br. 585, 290 Taf. 11:1 (jezičac s prikazom grifona) koji je svrstan u II. fazu kasnoavarskog razdoblja (SS II) datiranu u vrijeme oko 720.–750. godine (o.c., 278). Nešto ranijim ukrasnim elementima na jezičcu iz Velike Gorice mogle bi se označiti ležeća spirala na kratkom pričvrstnom polju, te provala vitica na stražnjoj strani jezičca koje se smatraju karakterističnijima za najraniji fazu kasnoavarskog razdoblja (SS I/700.–720. godina), v. ZÁBOJNÍK 1991, 236 br. 536, 248, 302 Taf. 23:21. – Osim ovog za vremensko određenje pojedinih avarodobnih razdoblja, v. STADLER 1996, 461 (SPA II / 725.–760. godina): Za noviju revidiranu serijacijsko-radiokarbonsku dataciju, STADLER 2008, 59 (SPA II / 720.–760. godina).

⁶ Propeler-okov iz gr. 18 u Velikoj Gorici u tipološkom smislu usporediv je s okovima tipa 547, v. ZÁBOJNÍK 1991, 238 br. 547, 311 Taf. 32:9–10.

17. DONJI PETROVCI, SKUPINA SLUČAJNO PRONAĐENIH PREDMETA (NAKIT I NOVAC) – GROB, GROBLJE ILI SKUPNI NALAZ?

17.1. Torkves (ogrlica)

Bizant/Bugari/Avari; rani srednji vijek; kraj 8. stoljeća.

Zlato; lijevanje, izvlačenje, uvijananje, lemljenje, granulacija.

Pr. 11,00 cm, vis. 8,5 cm; žice: pr. 3,20 cm (svaka 0,16 cm);
vel. koljenca (bočno/srednje/bočno) 0,82 × 0,72/0,92 ×
0,80/ 0,85 × 0,74 cm; tež. 29,988 g.

Donji Petrovci-Gradina/kod mosta; opšt. Ruma, Srijemski
okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Slučajni nalaz
1891. godine.

Dobro. – Nepotpun, nedostaje gornja polovica obruča s mehanizmom za zakopčavanje (ili zatvaranje torkvesa).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3372.

Torkves (ogrlica) je izrađen od dviju uvijenih žica istog promjera na koje su u pravilnim razmacima nataknuta tri petodjelna koljenca, manja koljenca na bočnim stranama a veće koljenca u sredini donje polovice obruča. Koljenca sačinjavaju namotaji tanke naroskane žice na svakom od vanjskih krajeva na koje se pak sa svake od unutarnjih strana nastavlja krugoliko raspoređeni niz sastavljen od šest krupnijih granula. Između ovih u sredinu koljenca postavljene su tri kružnice od trakasto raskucanog lima nalemljene na obruč usporedno s njegovom osi u rasporedu svojstvenom obliku zvijezde s tri kraka.

Publ.: SEĆ 1892, 22–23; KISS 1986, 119 Abb. 8:1, 120; *Torino* 1993, 61 Sl. 281, 187 no. 281; *Zagreb* 1996, 130 br. 195; MIRNIK 1997, 194, 203 Sl. 51:gore, 206; BARTZAK 1998, 266–267, 268 Pl. 1:11.

17.2. Naušnica

Bizant / Bugari / Avari; rani srednji vijek; kraj 8. stoljeća.

Zlato, biseri; lijevanje, izvlačenje, lemljenje, granulacija.

Vis 2,88 cm; šir. 1,24 cm; žica: dim. gornja 0,15 cm, dim. donja 0,17 cm; privjesak donji (sa žicom): vis. 1,48 cm; privjesak gornji (sa žicom): vis. 0,73 cm; tež. 2,208 g.

Donji Petrovci-Gradina/kod mosta; opšt. Ruma, Srijemski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Slučajni nalaz 1891. godine.

Odlično.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3366.

Naušnica grozdolikog tipa s privjeskom na gornjem i donjem dijelu obruča, s parom bočnih koljenaca i s obručem šesterokutnog i pri kraju okruglog presjeka ne-jednakih dimenzija: manjih dimenzija u gornjoj polovici, a većih dimenzija u donjoj polovici obruča. Gornji privjesak je jednodijelan i sastavljen od žičane osi s krugolikom glavom na vrhu i bisernom perlom postavljeno između jednoreda vodoravno raspoređenih granula (5) i dvoreda vodoravno raspoređenih granula (5+5). Donji privjesak je dvodijelan: u njegovu gornjem dijelu nalazi se privjesak sastavljen je od žičane osi s krugolikom glavom i bisernom perlom postavljen između jednoreda vodoravno raspoređenih granula (4) i dvoreda vodoravno raspoređene granule (4+4), a u njegovu donjem dijelu sličan ali nešto veći privjesak sastavljen je od žičane osi s krugolikom glavom i bisernom perlom postavljen između jednoreda vodoravno raspoređenih granula (4) i četveroreda vodoravno raspoređenih granula koje se od perle prema obruču brojčano smanjuju (7+6+5+4). Koljenca na obruču naušnice sačinjena su od tri reda svaki s po šest uzdužno poredanih granula približno jednake veličini (18).

Publ.: SEĆ 1892, 22–23; VINSKI 1957, 30, 50, T. XX:68; *Zemun* 1962, 76 br. 74, Tab. XII:3; KISS 1986, 119 Abb. 8:2, 120, 137–138 br. 60; *Nürnberg* 1987, 205 Taf. 21:V,15; 229 no. 15 (atrib. Gepidima!); *Torino* 1993, 61 Sl. 282, 188 no. 282; *Zagreb* 1996, 131 br. 196; MIRNIK 1997, 194, 203 Sl. 51:gore, 206; BARTZAK 1998, 266, 268 Pl. 1:10.

Krajem studenog 1891. godine inženjer i muzejski povjerenik Franjo Seć kratkim dopisom izvjestio je tadašnjeg muzejskog ravnatelja Šimu Ljubića »o nadjenimi zlatnimi novci i zlatnim nakitom« koje su iskopali radnici prigodom gradnje pristupnih nasipa za most na putu koji je od crkve u Donjim Petrovcima vodio prema mjesnom groblju smještenom u samom sjeverozapadnom kutu obližnje petrovačke Gradine.

Nalazima je označeno »*devet komada zlatnih novca*«, a pronađeni zlatni nakit za koji je rečeno da se »*sastoji iz dva komada*« predstavljen je za to vrijeme neuobičajeno kvalitetnim i vrlo precizno izrađenim crtežom [17.1–2]. Eventualni arheološki kontekst nije u dopisu pojašnjen pa je mogući karakter nalaza postao i do danas ostao upitnim.¹ Punih šezdeset godina za zlatne predmete iz Donjih Petrovaca nije bilo nikakva interesa i tek je 1952. godine zlatna grozdolika naušnica uzgredno spomenuta u stručnoj literaturi kao izrađevina nastala u kasnoantičkom Sirmiju,² a nekoliko godina kasnije protumačena je kao pouzdani »*gradski zlatarski rad.....kasnoantiknih, odnosno ranobizantskih radionica.....koji je morao potjecati iz Sirmiuma*« te je pripisana razdoblju od prije Atilina zaposjedanja Sirmija 441. godine do avarskog osvajanja Sirmija 582. godine.³ Na sumarnu objavu zlatnih novaca trebalo je pak čekati gotovo punih devedeset godina i tek je 1981. godine priopćeno da svih devet zlatnika iz Donjih Petrovaca jesu arapski dirhemi trojice abasidskih vladar počevši s kalifom Abasom as Šafahom (1 kom.) i Muhamedom el Mehdi-jem (7 kom.) do zaključno s kalifom Harunom al-Rašidom (1 kom.) čija je vladavina obuhvaćala razdoblje od 786. do 809. godine [17.3].⁴ Nekoliko godina kasnije ovi podaci sa-

žeti su u tvrdnju da zlatni predmeti iz Donjih Petrovaca nisu samo jedinstveni skupni nalaz već su i jedini novcem datirani kasnoavarski skupni nalaz koji je preko svoje grozdolike naušnice s ovalnim obručom šesterokutnog presjeka povezan s tipološki srodnom grozdolikom naušnicom iz bogatog grobnog nalaza zlatnih predmeta otkrivenih u Brestovca kod Požege u zapadnoj Slavoniji 1820. godine, a preko nalaza iz Brestovca i tamošnjih ukrasa u obliku prutičaste vitice povezan i sa znamenitim, gotovo deset kilograma teškim skupnim nalazom zlatnog posuđa otkrivenim u Sânnicolau Mare/Nagyszenmiklós u zapadnoj Rumunjskoj 1799. godine.⁵ Iako o nalazima iz Brestovca i Sânnicolaul Mare/Nagyszenmiklósa postoje različita mišljenja o porijeklu i vremenu nastanka⁶ čini se da su za predmete iz Donjih Petrovaca još uvijek nezaobilazni i važni arapski zlatnici – prije gotovo dvadeset godina prikazani su prvi put i riječju i slikom⁷ – koji taj nalaz datiraju poslije 788/789. godine,⁸ ili pak u vrijeme oko ili malo poslije 800. godine.⁹ Datacije primjerene zlatnicima iz Donjih Petrovaca ne moraju biti prenosive i na druga dva zlatna predmeta jer za nepotpuni zlatni torkves izrađen od dviju uvijenih žica i njegova neobična ukrasna koljenca ne postoje izravne analogije, dok za grozdoliku naušnicu s ovalnim obručom šesterokutnog presjeka analogije ne pripadaju samo završnom kasnoavarskom razdoblju¹⁰ već sežu do u sredinu 9. stoljeća uzme li se za primjer jedan srebrnim novcem franačkog kralja Lotara (840–855.) datiran par zlatnih i njemu srodan par srebrnih pozlaćenih grozdolikih naušnica otkrivenih u Dalmaciji na starohrvatskom groblju Nin-Ždrijac.¹¹

Bilješke:

¹ SEĆ 1892, 22–23. Spomenuto je, također, da je osim ovih pronađena »jedna srebrna kašika (žličica)«, a po kazivanju žitelja »da je još nadjeno nešto zlatnog nakita«. Do ovih predmeta, za razliku od zlatnog novca, ulomka zlatnog torkvesa i zlatne grozdolike naušnice, očito se nije uspjelo doći te više nikad nisu spominjani jer za Muzej nikad nisu niti nabavljeni.

² VINSKI-GASPARINI 1952, 26.

³ VINSKI 1957, 30, T. XX:68; *Zemun* 1962, 76. Tab. XII:3 (datirana u 5–6. st.). Djelomično podudarno s ovim razmišljanjem jest i jedna tridesetak godina kasnija atribucija donjopetrovačke zlatne grozdolike naušnice istočnogermanskim Gepidima (!), v. *Nürnberg* 1987, 205 Taf. 21:V,15; 229 no. 15. No već i prije ove atribucije Gepidima datacija u 5–6. stoljeće doživjela je argumentiranu kritiku, v. GARAM 1984, 100.

⁴ MIRNIK 1981, 91 br. 360.

⁵ KISS 1986, 120. Petnaestak godina kasnije ovu tvrdnju podržala je i podkrijepila vlastitim opažanjima, GARAM 1992, 163. O tome ponovno, BREUER 2007, 11–12.

⁶ Nalaz iz Brestovca sačinjava ženski nakit i ukrasni dijelovi muškog pojasa, ukupno dvanaest predmeta, od kojih je jedanaest

zlatnih (HAMPEL 1905, 423–426, Taf. 320). Iako je tradicionalno svrstavan među skupne nalaze, zbog raznolikosti sadržaja neki su ga već ranije smatrali dijelom razorenog grobnog konteksta (KOVAČEVIĆ 1977, 139) što su potvrdile najnovije objave arhivskih podataka pokazavši da predmeti iz Brestovca potječu iz jednog ili više grobova otkrivenih kod mjesta Dolac (nedaleko Brestovca) 1820. godine, PROHÁSZKA 2014, 14–15.

Tipološko-kronološka analiza oslonjena na njihov dokazani grobni kontekst pokazala je da već ranije uočena kulturološka raznolikost prikupljenih predmeta (franačka, bugarska, slavenska) ukazuje i na nešto širi vremenski raspon trajanja tamošnjeg arheološki neistraženog groblja koje nije kasnije od posljednjeg desetljeća 8. stoljeća, a proteže se i nastavlja u prvu polovinu 9. stoljeća (BÜHLER 2014, 194–202), zbog čega pojedinačne datacije u treću trećinu 8. stoljeća (DAIM 2000, 162–166, Abb. 112, Karte 3), na kraj 8. stoljeća (KISS 1986, 137 br. 57) ili pak na početak 9. stoljeća (KISS 1999, 58) nemaju više nikakva opravdanja. – Znanstvena literatura o nalazu iz Sânnicolaul Mare/Nagyszenmiklósa je poprilična, ali osnovna je ostala i dalje uglavnom ista: HAMPEL 1905, 401–423, Taf. 288–319; MAVRODINOV 1943; LÁSZLÓ-RÁCZ 1977; za kratak pregled brojnih pojedinosti i problema vezanih uz taj kompleksan skupni nalaz, v. BÁLINT, 2002, 57–80. Suprotno ranijim datacijama koje su nalaz stavljale na kraj 8. do u prve godine 9. stoljeća ili u vrijeme kratko prije ili poslije 800. god. (npr. KISS 1999, 58, 62 br. 29; DAIM 2000, 92), odnosno u 10. ili 11. stoljeće (LÁSZLÓ-RÁCZ 1977, 47) nedavno je predloženo drukčije datiranje njegova nastanka za koji se tvrdi da taj nije ranijim od sredine 9. stoljeća, SCHULZE-DÖRR-LAMM 2011, 138.

⁷ BARTZAK 1998, 259–266, 268 Pl. 1:1–9. Osim skupine dirhema iz Donjih Petrovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se još i nekoliko probušenih pojedinačnih nalaza ovog novca atribuiranog kalifu Muhamedu el Mehdiju (775–785.) iz Opatovca kod Vukovara u hrvatskom Podunavlju te iz Sremske Mitrovice i Zemuna u srbijanskom Srijemu, a spominje se i jedna patvorina dirhema prispjela u Muzej iz Gradišta Bekteškog kod Požege u zapadnoj Slavoniji, v. MIRNIK 1997, 194, 198 br. 10–14, 204 Sl. 52 (gore), 206. – Iz okolice Novog Sada u srbijanskoj Vojvodini čuvaju su u Vojvodanskom muzeju u Novom Sadu dva dirhema kalifa al Mansura (754–775), ali o porijeklu ovih primjeraka nema spomena, STANOJEV 1987, 130–131 Sl. 14:1–2. Iz nedalekog Maglića (mađ. Bulkeszi) potječe podatak o nalazu dirhema kalifa Muhameda Muse al Hadija (785–786) za koji je pretpostavljeno, s pravom ili ne, da bi imao pripadati nalazu iz Donjih Petrovaca budući da vijest o njegovu postojanju datira baš u 1891. godinu, v. KOVÁCS 1989, 23, 120–121 bilj. 634a; MIRNIK 2005, 212, koji je ove podatke prenio u hrvatsku strukovnu literaturu.

⁸ KISS 1999, 58, 62 br. 33, 70.

⁹ STEUER 2010, 71.

¹⁰ GARAM 1992, 163.

¹¹ BELOŠEVIĆ 1984, 43, 53 T. I:2–3 (zlatne), 4–5 (srebrne, pozlaćene), 54 T. II:1–2, 3–4, sve četiri s ovalnim obručom od žice četvrtastog presjeka; BELOŠEVIĆ 2007, 70, 72, 147 Tab. LV:11–12 (zlatne), 13–14 (srebrne, pozlaćene).

18. NAUŠNICE S TRI SPOJENA PRSTENASTA OBRUČA (PAR)

Sjeverna Italija, Friuli, Cividale; rani srednji vijek; druga polovina 9. stoljeća.

Srebro; lijevanje, izvlačenje; filigran, granulacija.

a) Vis. 7,70 cm, šir. 5,54 cm; duž. privjeska 4,54 cm; tež. 10,978 g (desna).

b) Vis. 7,26 cm, šir. 5,94 cm; duž. privjeska 4,57 cm; tež. 11,319 g (lijeva).

Istra, bez drugih podataka; Istarska žup., Republika Hrvatska.

Vrlo dobro. – Na lijevoj naušnici prstenasti privjesak djelomično odvojen od obruča (**b**); na filigranim žicama obiju naušnicama vidljiv tragovi istrošenosti od intenzivne i dugotrajne upotrebe.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3272 (**a**), 3273 (**b**).

Naušnicu čine tri spojena prstenasta privjeska nalemljena na obruč izrađen od dviju zavarenih žica okruglog presjeka, nejednake debljine, prema krajevima stanjenih koje završavaju, gornja žica kukom a donja žica ušicom za zakapčanje; spoj gornje i donje žice u prednjem dijelu obruča nezamjetljiv, poliran ali zadebljao; prstenasti privjesci izrađeni od tankog trakastog obruča s jedno-

rednom filigranskom žicom na vanjskom i unutarnjem obodu; na spoju obruča naušnice i gornih dijelova prstenastih privjesaka po jedna granula sa svake strane (ukupno četiri), a na spoju donjih dijelova prstenastih privjeska rombično oblikovani skupovi sastavljeni od četiri zalemljene male granule (dva skupa); donji dio obruča na spoju s prstenastim privjeskom ukrašen usporednim dvoredom filigranske žice na bočnoj, vanjskoj strani obruča i jednoredom filigranske žice na gornjoj strani obruča; prednja strana donjeg dijela obruča naušnice završava valjkastim ukrasnim uzorkom sastavljenim od poprečnih dvorednih namotaja filigranske žice koji omeđuju polje ukrašeno valovitom uzdužno položenom filigranskom žicom; stražnja strana donjeg dijela obruča premotana gustim navojima filigranske žice.

Publ.: BIERBRAUER 1987, 154, 156 Abb. 25:1–2; SO-KOL 2006, 216–217, 218 br. 8:1–2.

Par velikih srebrnih filigranih naušnica s tri spojena prstenasta privjeska nalemljena na obruč rijedak je primjer luksuzno izrađene inačice nakita sličnih obilježja obično lijevanog u bronci i u velikom broju zastupljenog na mnogim ranosrednjovjekovnim nalazištima u Hrvatskoj i Italiji, posebno često u hrvatskoj Istri i talijanskoj Furlaniji.¹ Ako su ti jednostavniji primjerci lijevani u bronci učestaliji na talijanskom tlu, njihove srebrne, luksuzne, filigrane inačice s tri ili pet spoje-

18. a

18. b

nih prstenastih privjesaka potječu zasad pretežno iz hrvatskih krajeva, tj. iz Žminja u središnjoj Istri, nepoznatog nalazišta u Istri i iz Križišća na Kvarneru ukupno pet primjerka iz dva grobna i jednog slučajnog nalaza,² te iz Tolmina u jugozapadnoj Sloveniji, gdje je par ovakih luksuznih naušnica pripadao nekom od tamo razorenih ranosrednjovjekovnih grobova.³ S obzirom na tehniku izradbe već je prvi objavljeni primjerak ovih naušnica, grobni nalaz iz Križišća kod Vinodola označen izrađevinom »kasnoantičke mediteranske tradicije« te datiran u 8. stoljeće,⁴ a kad su se pojavila i bila objavljena i druga dva slična primjerka svi zajedno analizirani su i svrstani među »mediteransko-bizantske naušnice« s datacijom koja ih je stavila u 9. stoljeće, iako su naušnice iz Žminja u središnjoj Istri kao njihova mlađa inačica datirane u drugu polovinu do treću četvrtinu 9. stoljeća.⁵ Danas, četvrt stoljeća kasnije, čini se vrlo vjerojatnim da i dimenzije naušnica s tri ili više spojenih prstenastih privjesaka treba uzimati u obzir kao upotrebljiv i koristan element datacije pa kako ove očevitno pripadaju skupini nakita »hipertrofiranih dimenzija«, nemogu biti i nisu u upotrebi ranije od druge polovine 9. stoljeća.⁶ Osim tradicionalnih tumačenja koja skupocjenije primjerke nakita obično pripisuje uvozu – u ovom slučaju uvozu iz mediteranskog svijeta⁷ – vrlo ograničen areal rasprostranja nalaza srebrnih filigranih naušnica s tri ili više spojenih prstenastih privjesaka sugerira njihovo eventualno regionalno porijeklo te se pretpostavlja lokalna izradba na prostorima Istre i Kvarnera ili pak u nekom nešto širem arealu sjevernog Jadrana i njegova zaleđa čini mogućom, štoviše i vrlo vjerojatnom. U tom nešto širem arealu langobardski *Forum Iulii* ili franački *Civitas Austriae*, današnji Cividale najizglednije je i najbliže ranosrednjovjekovno upravno i proizvodno središte dodatno važno i ojačalo u vrijeme kada je postalo novim sijelom akvi-

lejski patrijarha (773–1031) pod čijom su se crkvenom jurisdikcijom i misionarskim djelovanjem u ranom srednjem vijeku nalazile Karantanija, Dalmacija i Istra, tj. dijelovi Slovenije i Hrvatske južno od rijeke Drave.

Bilješke:

¹ BIERBRAUER 1987, 155 Abb. 24, 430–431 (Liste 10). Od nalazišta susjednih dvjema spomenutim jadranskim i mediteranskim zemljama upozoriti je na zasad još uvijek sporadične, grobne i slučajne nalaze iz Slovenije (Kranj-župna crkva, gr. 107) i Albanije (Lezha-Qafa e Kalasë, gr. 31 i 33, te jedan slučajni nalaz).

² MARUŠIĆ 1987, 52 br. 8–9; Tab. XIV:1–2, XXVI:7–8 (Žminj-Staro sajmište, gr. 193–1), obje naušnice samo djelomično sačuvane pripadaju primjercima s pet prstenastih privjesaka, odnosno s četiri prstenasta privjeska na donjem dijelu obruča i jagodom na obruču prednje strane naušnice. Za preostale primjerke ovih naušnica, v. BIERBRAUER 1987, 154, 156 Abb. 25:1–2 (Istra, nepoznato nalazište); MATEJČIĆ 1971, 11–12, Tab. II:1 (Križišće-Veli Dol, gr. 11).

³ KNIFIC-ŽBONA-TRKMAN 1990, 508 Sl. 2, 511, 517 T. 2:1–2.

⁴ MATEJČIĆ 1971, 11, 15.

⁵ MARUŠIĆ 1987, 81, 83.

⁶ SOKOL 2006, 216–217.

⁷ BIERBRAUER 1987, 154.

19. UKRASNI KOMPLET ZA GLAVU I PRSA

Panonijska; Mađari; rani srednji vijek; druga trećina 10. stoljeća.
Srebro, pozlata; iskucavanje, izvlačenje, bušenje.

19.1. a-c – Duž. 30,02 cm; tež. 11,432 g.

19.2. a-d – Duž. lanca s karikama 8,7 cm; tež. lanca s karikama 7,002 g.

19.3. – Duž. 4,65 cm, šir. 3,56 cm, deb. 0,21 cm; tež. 2,999 g.
Surduk; opšt. Stara Pazova, Sremski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Vjerojatni grobni nalaz; nabavljeno između 1902. i 1913. godine.

Djelomično očuvan; nepotpun. – Odlomljen donji dio privjeska na sljepoočničarki s lijevanim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica; oba srcolika privjeska oštećena i bez ušice ovjesa, jedan od privjesaka probušen u gornjem dijelu; nedostaje druga polovina ukrasnog kompleta s najmanje jednim srcolikim privjeskom i s jednom sljepoočničarkom s lijevanim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-4102/1-3.

Ukrasni komplet za glavu i prsa sačinjavaju: sljepoočničarka s lijevanim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica (**19.1a**), nosač lanca (**19.1b**) s dužim ulomkom lanca (**19.1c**), te kraći ulomak lanca (**19.2a**) s dvjema razdjelnim karikama (**19.2b-c**) i dvjema srcolikim privjescima (**19.2d** i **19.3**). – Sljepoočničarka s lijevanim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica (**19.1a**) s otvorenom karikom od žice okruglog presjeka. Na vanjsku gornju stranu karike izdužena trokutastog oblika zaobljenih krajeva nalemljen lijevani krugoliki privjesak, a na donju stranu karike ovješeni privjesak od razmaknuto nanizanih kuglica. Vis. sljepoočničarke: 7,25 cm). – Nosač lanca (**19.1b**) od uvijenih žica sa zatvorenim kapljica-sto oblikovanim završecima za prihvat sljepoočničarke s jedne i lanca s druge strane. Duž. 5,8 cm, pr. žice 0,1 cm, pr. uvijene žice 0,2 cm. – Lanac (**19.1c**) od tankih, lemljenjem zatvorenih i presavijenih karika. Duž. ulomka 23,8 cm, pr. žice 0,08 cm. – Lanac (**19.2a**) od tankih, lemljenjem zatvorenih i presavijenih karika. Duž. 6,30 cm, tež. 1,526 g. – Razdjelne karike (**19.2b-c**) otvorenih završetaka, okruglog su oblika i izrađene od žice okruglog presjeka. Pr. 1,50 × 1,42 cm, pr. žice 0,15 cm, tež. 0,661 g. Pr. 1,50 cm; pr. žice 0,15 cm, 0,617 g. – Privjesak srcolikog oblika s bademastim ukrasnim ispupčenjem u sredini (**19.2d**) izrađen je od tiještenog lima. U gornjem

dijelu privjeska sekundarno izbušena je rupa za ovjes. Vis. 4,62 cm, šir. 3,83 cm, deb. 0,21 cm; deb. lima 0,03–0,065 cm; tež. 4,198 g. – Privjesak srcolikog oblika s bademastim ukrasnim ispupčenjem u sredini (**19.3**) izrađen je od tiještenog lima. U gornjem dijelu privjeska ostaci užice za ovjes. Duž. 4,65 cm, šir. 3,56 cm, deb. 0,21 cm, deb. lima 0,03–0,045 cm; tež. 2,999 g.

Publ.: DEMO 2012, 81–100.

Srcoliki (ili listoliki) privjesci od srebrnog lima s bademastim ili kakvim drugim udubljenjem u sredini, nakitni su element svojstven nošnji staromađarskih doseljenika u panonske krajeve od kraja 9. do iza sredine 10. stoljeća. Izrađivali su se da bi poslužili dvojako: primjerci zatečeni u ženskim grobovima uglavnom su se koristili kao ukrasi ili dijelovi ukrasnih kompleta za glavu i prsa, a oni zatečeni uz skelete konja služili su kao ukras (prsnog) djela konjske orme. Smatra se da su obje skupine bile povezane s kultom plodnosti.¹ U panonskim krajevima južno od Mure, Drave i Dunava primjerci ovakvih

ranosrednjovjekovnih ukrasnih oblika vrlo su rijetki te su stoga arheološki ali i povijesno dodatno zanimljivi. Jedan takav nedavno objavljen nalaz iz Surduka naselja u istočnom dijelu Srijema u Republici Srbiji sačinjavala su dva srcolika privjeska, sljepoočnicarke s lijevanim štapičastim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica, nosač lanca, ulomci lanca i dvije razdjelne karike² – sve odreda prepoznatljivi dijelovi ženskog višedjelnog ukrasnog kompleta za glavu i prsa srodnog dijelovima otkrivenima prije gotovo trideset godina u razorenom grobu ženske osobe na ranosrednjovjekovnom groblju Várpalota-Semmelweis u. 55 u zapadnoj Mađarskoj (žup. Veszprém).³ Za razliku od ukrasnog komplet iz Várpalote, sadržajno najbogatijeg od svih dosad otkrivenih primjerala (*skupina I/1*), nalaz iz Surduka ne sadrži ukrasne našivke o glavne trake ali unatoč tome pripada drugoj po broju sastavnica ukrasnog kompleta opremljenoj skupini (*skupina IIa/2-5*) zbog čega je usporediv samo s još tri slična ali manje cjelovito sačuvana nalaza otkrivena u južnoj Slovačkoj (Galanta-«pri Hodskej ceste», gr. 13)⁴ i sjeveroistočnoj Mađarskoj (Sóshartyán-Hosszútető, gr. 30; Kistokaj-Homokbánya, gr. 5).⁵ Slično, kao i sam surdučki ukrasni komplet isto su tako rijetke ili su pak manje uobičajene pojedine njegove sastavnice posebice sljepoočnicarka s lijevanim, štapičastim privjeskom od razmaknuto nanizanih kuglica [19.1a]⁶ te nosač lanca, zasad najdulji poznati primjerak, koji je cjelovit i sačuvan u funkcionalnom položaju, tj. čvrsto ovješeno o kariku sljepoočnicarke zbog čega mu je ovim namjena u potpunosti razjašnjena [19.1b].⁷ Ostali dijelovi poput lanca od zalemljenih i presavijenih karika poznatog kao lanac »španjolskog stila« [19.1c, 19.2a], dviju sačuvanih razdjelnih karika [19.2b-c]⁸ i privjesaka s bademasto oblikovanim središnjim ukrasnim dijelom [19.2d, 19.3] uobičajeni su i česti iako ne i arheološki nezanimljivi.⁹ Ipak svi su oni zanimljivi i stoga što kao dijelovi staromađarskog ukrasnog kompleta za glavu i prsa potječu iz Surduka te su najjužnijim dosad registriranim nalazom predmeta te vrste, a ujedno i jedinim takvim nalazom otkrivenim južno od Dunava u istočnom dijelu međurječja Dunava i Save. Najzapadnijim nalazom smatra se onaj s nalazišta Ptuj-Grad/Turnirski prostor u sjeverozapadnoj Sloveniji koji je ujedno i jedini nalaz ove vrste nakita otkriven južno od Mure i u međuriječju Mure i Drave.¹⁰ Za razliku od ptujskog lanca, razdjelnih karika i srcolikih privjeska koji pokazuju prepoznatljive značajke sekundarno upotrebene skupine ukrasnih predmeta položene u grob ne stariji od početka 11. stoljeća,¹¹ nalaz iz Surduka, iako necjelovit i s oštećenjima, sadržajno je kompleksniji jer objedinjuje veći broj funkcionalno povezanih predmeta: sljepoočnicarku s lijevanim privjeskom od razmaknuto nani-

zanih kuglica, nosač lanca s dužim ulomkom lanca, te kraći ulomak lanca s dvama razdjelnim karikama i dvama srcolikim privjescima. Pri tome se ne može ne pretpostaviti da su svi ti predmeti bili dijelom ili nekog skupnog nalaza što je za vrijeme kojem pripadaju poprilična rijetkost ili su pak, što je izglednije i vjerojatnije, bili dijelom nekog uništenog i po svemu sudeći raspršenog grobnog nalaza ne ranijeg od sredine 10. stoljeća ali ni kasnijeg od početka posljednje trećine 10. stoljeća.¹²

Bilješke:

¹ KISS 1985, 232.

² DEMO 2012, 81–84, 95 Tab. 1, 101–102.

³ PERÉMI 1987, 121–123, 125130, 139; PERÉMI 2001, 166–167.

⁴ TOČÍK 1992, str. 146 Obr. 91:1, 92:2, 6–9, 11–12; HORVÁTH 2004, 469 br. 7–8, 478 kép. 2:6.

⁵ *Sóshartyán-Hosszútető, gr. 30*: FODOR 1975, str. 33 kép 2, 36:3–6; HORVÁTH 2004, 471 br. 36, 478 kép 2:5. *Kistokaj-Homokbánya, gr. 5*: VÉGH 1993, str. 54, 79 kép 6:1–2; HORVÁTH 2004, 470 br. 24, 479 kép 3:8. – Za podjelu na sedam kombinacijskih skupina ukrasnih kompleta za glavu i prsa (*skupine I–VII*) zasnovanu na zastupljenosti pojedinih njenih sastavnica u nekom od nalaza, v. DEMO 2012, 84–89, 102–103. Treba također upozoriti da brojnost kombinacija različitih sastavnica ukrasnog kompleta nije uzrokovan jedino i samo necjelovitošću pojedinog nalaza nego i najvjerojatnijim postojanjem različitih ukrasnih kombinacija.

⁶ DEMO 2012, 85.

⁷ O.c., 89, 91.

⁸ Pet razdjelnih karika ima 100 cm dug lanac sa slovačkog nalazišta Galanta-«pri Hodskej ceste» (gr. 13), TOČÍK 1992, 143. Za druge podatke s ovim u svezi v. DEMO 2012, 90 bilj. 18, gdje je i opaska o dužini lanca iz Surduka koji je zajedno s pripadajućim karikama za ovjes privjeska dug tek 32,5 cm (23,8 + 8,7 cm).

⁹ KOVÁCS 1993, 53–54 bilj. 70, donosi popis dvadeset i jednog nalazišta privjesaka ovješanih o lanac koje je opisao i svrstao u svoju 2. grupu naglasivši tipološkom podjelom potrebu razlikovanja ukrasnih predmeta istog nazivlja od onih izgledom sličnih, ali funkcionalno bitno drukčijih. – Za uvid u privjeske, njihov oblik i ukrasne motive, v. DEMO 2012, 91–92, 104.

¹⁰ SKRABAR 1910, 122, Taf. III:28; KOROŠEC 1947, 12 (sl. 5); KOROŠEC 1985, 337–341; KOROŠEC 1999, 14, 70, T. 2:16a-c.

¹¹ DEMO 2012, 92–94, 104.

¹² O.c., 94, 105, upozoreno je također da bi ovome u prilog govorili, istina neizravno ali ipak, i neki drugi dijelom već objavljeni arheološki nalazi iz Surduka nabavljeni za Arheološki muzej u Zagrebu u vremenu od 1902. do 1913.

20. ČETVEROJAGODNA SLJEPPOOČNIČARKA

Sjeverna Hrvatska, Sisak; Slaveni, Hrvati; prva polovina 10. stoljeća.

Srebro; lijevanje, izvlačenje, iskucavanje; filigran i granulacija.

Vis. 6,05 cm; šir. 3,33 cm; pr. žice obruča 0,15 cm; pojas s privjescima: vis. 3,96 cm; srednjišnji privjesak s dvije jagode: vis. 3,81 cm; jagoda: vis. 1,18–1,20 cm; 1,37 cm, šir. 0,86 cm; tež. 5,847 g.

Sisak-nepoznato nalazište; Sisačko-moslavačka žup., Republika Hrvatska. – Dar društva »Siscia« 1886. godine.

Vrlo dobro očuvana

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1970.

Sljepoočničarka s četiri približno jednake, okomito postavljene, ovalno oblikovane, šuplje i od lima izrađene jagode, s ovalnim obručem od žice okruglog presjeka u gornjoj polovini sljepoočničarke i od žice okruglog presjeka ukrašene s četiri reda nalemljene filigrane tanke žice raspoređene u pravilno razmaknutim nizovima na donjoj polovini obruča. Na spojevima glatke i ukrašene žice obruča postavljena je po jedna jagoda, a na sredinu donje polovine obruča parom tankih traka pričvršćen je privjesak sastavljen od dviju okomito raspoređenih jagoda s velikom granulom na svakom od vanjskih krajeva. Jagode su izrađene od dviju zalemljenih na spojevima zaglačenih polovina te ukrašene s tri uspravno nalemljene spirale od tanke filigrane žice. Na spoju s obručem krajevi jagoda omotani su tankim žičanim prstenom.

Publ.: RIEGL-ZIMMERMANN 1923, 73 Fig. 63, Taf. XXX:7; ŠEPER 1944, 203, Tab. II:5; HORVAT 1954, Sl. 4:gore, treća zdesna; VINSKI 1949, 27 br.1, Tab. VI:40; VINSKI 1970, 47, 57 bilj. 66, Tab. I:1.

Četverojagodnu sljepoočničarku poklonilo je 1886. godine Arheološkom muzeju u Zagrebu *Arheologično društvo »Siscia«*, upravo u godini kada je ta, za arheologiju sjeverozapadne Hrvatske zaslužna udruga, proslavljala desetu, nažalost, i posljednju značajniju obljetnicu svog dotad izuzetno uspješnog postojanja.¹ O okolnostima nalaza i drugim možebitno korisnim podacima zasad nisu otkrivne nikave bilješke koje bi pomogle da se ustanovi tko ju je, kako, kada i gdje u Sisku (ili njegovoj okolici) pronašao te od koga je, kada, kako i zašto predana društvu »Siscia« da bi baš 1886. godine, slučajno ili s nekim nepoznatim razlogom, bila darovana Arheološkom muzeju u Zagrebu gdje je kao arheološka i povijesna vrijed-

nost predmet dostojan stalnog izložbenog postava. Starohrvatske četverojagodne sljepoočničarke, kojima pripada i ovaj sisački primjerak, obično su izrađivane od srebra ili pozlaćenog srebra, rijetko od zlata ili bronce, ove potonje ponekad s tragovima posrebrjenja ili pozlate. U grobovima su, ako je podatak zabilježen, obično zatečene kod glave s jedne i druge strane, jer su kako se čini u pravilu nošene u paru. Veličine im se najčešće kreću – zbog nje ih najvjerojatnije i svrstavaju među sljepoočničarke – između 7 i 10 cm² iako bi za vrijednosti prosudbu njihova težina bila upotrebljivijim i korisnijim podatkom.³ Njihove ovalne jagode su u većini slučajeva neukrašene, a samo malen broj tih jagoda resi neki od ukrasa: granule raspoređene u trokute, rombove ili uzorke u obliku arkada (Ličko Lešće, Nin-Asel, Selca-Nagorinac, Stranče-Gorica),⁴ neprekinute valovnice od tanke glatke žice (Plavno-Mađine, Biljane Donje-Begovača, gr. 484),⁵ te tri uspravne volute/dvostruke spirale ili od tanke glatke žice (Mokro polje-Crkvine) ili pak od tanke filigrane žice (Sisak).⁶ Ovjes središnjeg privjeska sastavljenog od gornje i donje jagode ostvaren je pritezanjem o donji dio obruča para uskih traka čiji su

najvjerojatnije nasuprotno savijeni završeci uvučeni u svaku od jagoda. Donji dio obruča napravljen je upravilu od žice okruglo presjeka na koju su nalemljena četiri usporedna i pravilno razmaknuta reda filigrane (ili narezane) žice. Naprotiv, rijetki su oni primjerci kojima je taj dio jednako ukrašenog obruča izrađen od trakasto raskovane šipke (Prvić Luka, Žminj-Sajmište, gr. 187)⁷ ili su pak gornji i donji rubovi trakasto raskovane šipke ukrašeni filigranom žicom između kojih je nalemljen niz razmaknutih, krupnih, pravilno raspoređenih granula (Stranče-Gorica, gr. 32 i gr. 82A).⁸ Ovjese i zatvaranje sljepoočničarke ostvarivani su uticanjem žice gornjeg dijela obruča u jednu od bočnih jagoda,⁹ najvjerojatnije u stražnju bočnu jagodu.

Četvero jagodne sljepoočničarke se u hrvatskoj stručnoj literaturi već dulje vrijeme smatraju izravnim razvojnim sljednicima naušnica s grozdolikim privjeskom koje su kao bizantske ili po uzoru na bizantske izrađivane i na hrvatsko-dalmatinskom tlu.¹⁰ Karakteristične su za kristijanizirani horizont starohrvatskog kulturnog kruga posljednje trećine 9. i prve polovine ili prvih dviju trećina 10. stoljeća, a slični primjerci četvero jagodnih sljepoočničarki od plemenitih metala tipičan su inventar ženskih grobova mlađeg velikomoravskog horizonta druge polovine 9. i prve polovine 10. stoljeća. Manjim su dijelom i u sličnom razdoblju ali pretežito ipak u ponešto kasnijem vremenu rasprostranjene na balkanskim područjima jugoistoka Europe (Bugarska, Srbija, Kosovo, Makedonija), a s drukčijim vremenskim odrednicama, raznim inovacijama i ukrasnim detaljima nalazi ih se i na istoku Europe (Poljska, istok Njemačke) uključujući u prostornom smislu ovima blisko baltičko susjedstvo.¹¹ Unatoč velikom broju svakovrsnih različitosti, tipova i varijanti izradbe i ukrašavanja starohrvatske četvero jagodne sljepoočničarke – zahvaljujući vlastitom modularnom odnosu stranica koji iznosi »5:5/2, tj. 2:1«¹² – lako je prepoznati i odvojiti od primjeraka nastalih u istočnoj i sjeveroistočnoj Europi kao i od onih nastalih u balkanskim krajevima jugoistoka Europe. To ih, u proizvodnom ali i u estetskom smislu, čini izrazito individualiziranim nakitnom skupinom zbog čega su, čini se, u pravu svi oni koji starohrvatske četvero jagodne sljepoočničarke smatraju najprepoznatljivijim starohrvatskim nakitnim oblikom uopće.

Bilješke:

¹ O djelatnosti spomenutog sisačkog društva, v. BURKOWSKY 2000, 52–70; VUKELIĆ 2012, 51–56.

² SOKOL 2006, 236.

³ Težina je, nažalost, prigodom objava ove vrste nakita ustinu rijecko kada spomenuta.

⁴ *Ličko Lešće*: VINSKI 1949, 25, Tab. IV:29–30; JURIC 2012, 103–104; *Nin-Ase!*: JELOVINA-VRSALOVIĆ 1966, 93 br. 45, Taf. XII:4; GUNJAČA-JELOVINA 1976, 70c (dolje, lijevo), 108 br. 52. *Selca-Nagorinac*: JELOVINA-VRSALOVIĆ 1966, 94 No. 65, Tab. XII:3; GJURAŠIN 2012, 50. *Stranče-Gorica, gr. 82A*: CETINIĆ 2011, 72, 147 T. XXVIII:4–5.

⁵ *Plavno-Međine/Đurića groblje*: PETRINEC 2009, 92, 568 Tab. 290:9. *Biljane Donje-Begovača, gr. 484*: JELOVINA-VRSALOVIĆ 1981, 93–94, Tab. XXXIII:484.

⁶ *Mokro polje-Crkvine*: PITEŠA 2009, 117 br. 171. *Sisak*: VINSKI 1949, 27 br. 1, Tab. VI:40; VINSKI 1970, 47, 57 bilj. 66, Tab. I:1. – Sličan volutni/spiralni ukras resi trojagodne lunulaste srebrne sljepoočničarke s groblja Mravinci-Glavičine, v. KARAMAN 1940a, 11 Sl. 8:gore; PETRINEC 2003, 529, 537 Tab. I:1–2, 538 Sl. II:1–2 (predloženo rješenje); PETRINEC 2009, 221 Sl. 113:desno.

⁷ *Prvić Luka*: VINSKI 1949, 22–23 br. 1–4, T. I:1–4; KRNCIĆ 2001, 283–284 Sl. 4. *Žminj-Sajmište, gr. 187*: MARUŠIĆ 1987, 49–50, Tab. XII:1–2, postojanje tanke pločice spominje se i u opisu sljepoočničarki otkrivenih u grobovima 151 i 210-donji kostur (o.c., 41, Tab. IX:1–2; 56 br. 7–8, Tab. XVI:5–6).

⁸ CETINIĆ 2011, 55, 133 T. XIV1, 3; 72, 147 T. XXVIII:4–5.

⁹ PETRINEC 2009, 217.

¹⁰ KARAMAN 1940, 87; VINSKI 1949, 32.

¹¹ Za nalaze velikomoravskog horizonta, v. HRUBÝ 1955, 229 Obr. 41, 238–239; DOSTÁL 1966, 37, 38 Obr. 9:1–11; CHORVÁTOVÁ 2004, 212, 216–217, 219–220, Tab. 2, 4–5, 8; CHORVÁTOVÁ 2007, 83–101; UNGERMAN 2007, 100 Obr. 9–4/9–5/9–6, 102–103, 202–203, Obr. 44. – Za nalaze starohrvatskog kulturnog kruga, v. JELOVINA-VRSALOVIĆ 1966, 93–94, Taf. XII, Karta IV; JELOVINA 1976, 102–103; BELOŠEVIĆ 1987, 146–150 br. 4–5; SOKOL 2006, 100, 128–129, 236–242 (Br. 14); PETRINEC 2009, 216–222, Tablica 309 (s literaturom); CETINIĆ 2011, 133 T. XIV:1–2, 141 T. XXII:5–6, 193–195. – Za nalaze četvero jagodnih sljepoočničarki iz Bugarske, Srbije, s Kosova i iz Makedonije, v. VAŽAROVA 1976, 358–361; VUKSANOVIĆ-HADŽI PEŠIĆ 1984, 34, 56 br. 12, Tab. IV:4, XX:5; BIKIĆ 2010, 44–48, 164–165; JOVANOVIĆ 1977; JOVANOVIĆ-VUKSANOVIĆ 1981, Y243, Y 248/1; MANEVA 1992, 50, Tab. 16:0/1,4. – Za nalaze četvero jagodnih sljepoočničarki iz Poljske, s istoka Njemačke i iz njihova baltičkog susjedstva, v. KÓČKA-KRENZ 1993, 66–67 (tip Świątki), Mapa 18 i 19; ZOLL-ADAMIKOWA 1999, 103–105; HERMANN 1985, 299–309, Taf. 70b; KOSTRZEWSKI 1962, 160–164 (Mapa 6).

¹² SOKOL 2006, 239–240. – Ovdje se također valja prisjetiti da se za ovu kao i za još dvije sisačke četvero jagodne sljepoočničarke te za niz drugih ranosrednjovjekovnih naušnica pronađenih u Sisku pretpostavlja da su izrađevine tamošnjih ranosrednjovjekovnih radionica. O tome svojevremeno, VINSKI 1970, 45–81.

21. S-KARIČICE – SLJEPOOČNIČARKE S NASTAVKOM U OBLIKU SLOVA »S«

21.1. Maloformatna S-karičica

Srednje Podunavlje; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdaska kultura; prva polovina ili sredina 11. stoljeća.

Zlato; izvlačenje, iskucavanje.

Vis. 1,74 cm; pr. obruča 1,39/1,365/1,34 cm = 4,2861 cm; pr. žice 0,16 cm; šir. S-završetka 0,385 cm – omjer 2,406; tež. 0,903 g.

Novi Banovci; opš. Stara Pazova, Sremski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Slučajni nalaz; otkupljeno od Karla Brennera 1907. godine (po cijeni od 3 krune).

Sačuvana u cijelosti.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3361.

S-karičica od žice rombičnog presjeka; jedan kraj žice je stanjen, drugi kraj prelazi u gladak, trakasto raskucani S-završetak.

Publ.: VINSKI-GASPARINI 1952, 20, 24, Tab. II:2; MESTERHÁZY 1983, 144–145, 148, 151 ábra 1:16; STANOJEV 1989, 61–62 br. 321.

21.2. Velikoformatna S-karičica

Srednje Podunavlje; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdaska kultura; prva polovina ili sredina 11. stoljeća.

Srebro; izvlačenje, iskucavanje.

Vis. 4,66 cm; pr. obruča 4,30/4,195/4,09 cm = 13,1723 cm; pr. žice 0,22 cm; šir. S-završetka 0,73 cm – omjer 3,318; tež. 5,663 g.

Novi Banovci opš. Stara Pazova, Sremski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Slučajni nalaz; otkupljeno između 1893. i 1912. godine.

Odlična.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1600-2.

S-karičica od žice okruglog presjeka; jedan kraj žice je podrezan, drugi kraj prelazi u gladak, trakast i široko raskucani S-završetak.

Publ.: STANOJEV 1989, 61–62 br. 322.

Sljepoočničarke s nastavkom u obliku slova S ili S-karičice kako se ovaj nakitni oblik skraćeno naziva tipičan su ukras glave i kose omiljen od druge polovine 10. do početka 12. stoljeća u krajevima dobrim dijelom ili pretežito nastanjenim Slavenima. Jednostavne su izradbe jer su napravljene od jed-

nog jedinog komada žice okruglog, ovalnog ili rombičnog presjeka oblikovane u krugoliki obruč s trakasto raskucanim nastavkom savijenim u obliku slova S na jednom kraju i završetkom podrezanim, stanjenim ili šiljato oblikovanim na drugom kraju.¹ S-karičice su izrađivane od bronce ili srebra, a ponekad od olova ili željeza. Pojedini primjerci izrađeni od bronce i srebra nose tragove pozlate ali primjerci izrađeni od zlata ili od elektruma iznimni su i uistinu su vrlo rijetki. Zbog jednostavnosti njihova oblika malo je razlikovnih elementa na osnovi kojih bi se u vremenu i prostoru mogle raspoznati dovoljno pouzdane kronološke odrednice budući da se ovakve S-karičice izrađuju i koriste gotovo puna dva stoljeća i na prostoru koji obuhvaća znatne dijelove srednje, istočne i jugoistočne Europe. Stoga je već zarana jedan od temeljnih razlikovnih elementa postala veličina karičice, ukrasi na obruču karičice, oblikovanje nastavaka karičice i samog S-nastavka² pa su s vremenom neke od karičica izdvojene u zasebne regionalne skupine te obilježene posebnim nazivima, npr. *sljepoočničarke tipa Nitra*³ i *sljepoočničarke pomeranskog tipa*.⁴ Tek je u jedno relativno novije vrijeme kombinacija mjernih sa-

držaja S-karičica zasnovana na razlici u duljini i debljini žice primijenjena na S-karičice otkrivene na nalazištima *bjelobrdskeg kulturnog kruga*⁵ dovela do podjele na velikoformatne i maloformatne S-karičice te na niz njihovih podgrupa i varijanti⁶.

Zlatna S-karičica iz Novih Banovca [21.1] napravljena je od žice rombičnog presjeka koja se prema podrezanom završetku stanjuje. Veličina karičice svrstava ovu među maloformatne karičice skupine G II,4/2, te se može vjerovati da je pripadala osobi mlađe dobi, najvjerojatnije nekome djetetu. S obzirom na stanjeni završetak žice vjerovati je da je služila kao naušnica ovješena o uho njezine mlade vlasnice. Suprotno ovoj srebrna S-karičica [21.2] izrađena je od žice okruglog presjeka te pripada skupini velikoformatnih karičica G I,13/3 kakve su u bijelobrdskeg kulturnom krugu uobičajene u 11. stoljeću kada su korištene kao sljepoočničarke koje su kao ukras našivene na oglavlje ili traku nošenu omotanom oko glave ili pak upletenu u kosu obično mlađih ženskih osoba.

Bilješke:

¹ Ovdje u obzir nisu uzete S-karičice s dvostrukim ili višestrukim S-nastavkom koje se u panonskom prostoru ali i u okolnim krajevima javljaju i traju od druge polovine 8. st. do prve trećine 9. st. (SLÁMA 1957, 267–268), odnosno od kasnog 8. do sredine 9. stoljeća (SZŐKE 1992, 847–849).

² MUSIANOWICZ 1948, 133–154, s podjelom uz koju pristaje i suvremenija poljska arheološka literatura (npr. KÓČKA-KRENZ 1993, 46–59, Mapa 7–11).

³ ČAPLOVIĆ 1954, 30.

⁴ Za *kablęccki typu pomorskiego* kako su ih nazvali u poljskoj stručnoj literaturi, v. BUKOWSKI 1960, 41–49, 101–106.

⁵ Bjelobrdska kultura je stručni naziv za multietničku srednjovjekovnu arheološku građu koja na sjeveru Hrvatske, u međuriječju Mure, Save, Drave i Dunava, potječe ponajviše iz skeletnih grobova poredanih u manje ili više raspoznatljive redove na grobljima bez crkava, a predstavljena je raznolikim predmetima sličnih obilježja karakterističnima za Panonsku nizinu i nalazišta u Mađarskoj, južnoj i jugozapadnoj Slovačkoj, zapadnoj Rumunjskoj, sjevernoj i sjeverozapadnoj Srbiji (Vojvodini i Srijemu), sjevernoj i sjeverozapadnoj Bosni, sjeveroistočnoj Sloveniji te istočnoj i jugoistočnoj Austriji u vremenu od druge polovine i posljednje trećine X. stoljeća do posljednje četvrtine i kraja 11. stoljeća, gdje i do početka i ranijeg 12. stoljeća. To je pojava kasnijeg ranog srednjeg vijeka i početka razvijenog srednjeg vijeka kojoj je ime podarila češka arheologija dvadesetih godina 20. stoljeća učinivši eponimnim nalazište u Bijelom Brdu smještenom u istočnoj Hrvatskoj.

⁶ GIESLER 1981, 40–41.

22. PRSTENI S KUPOLASTOM KRUNOM

22.1. Prsten s kupolastom krunom ukrašenom filigranom

Balkan; Bizant/Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdaska kultura; kasno 10. stoljeće do prva četvrtina 11. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, filigran, granulacija.

Vis. 2,95 cm; obruč: pr. 2,24 cm, šir. 0,96 cm, deb. 0,14 cm; kruna: pr. 1,30 cm, vis. 0,95 cm; granula na vrhu krune: pr. 0,26 cm; tež. 4,107 g.

Vukovar-Lijeva Bara, grob I/1951; Vukovarsko Srijemska žup., Republika Hrvatska. – Otkriveno slučajno u ožujku 1951. godine prigodom kopanja otpadne jame uz stambeni objekt Barbare Janković; predmete s terena donio Marcel Gorenc 19. ožujka 1951. godine.

Očuvan dobro. – Oštećenje na stijenci kupolaste krune te rubovima i na ramenu obruča prstena.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2885.

Prsten sa šupljom kupolastom krunom i dvoslojnim obručem trakastog presjeka i rastavljenih, krajeva. Dvoslojni obruč sačinjavaju tanka limena podloga i na nju nalemljen filigrani ukras: tropruta pletenica od troreda glatkih žica između jednoreda glatke žice i dvoreda uvijenih žica na rubovima obruča. Kruna prstena je kupolastog oblika i postavljena na okruglu bazu izrađenu od tankog iskucanog lima omotanog glatkom žicom. Na kupolaste stijenke krune prstena nalemljen je filigrani

ukras koji oblikuje četiri arkade s kapljičastim uzorkom u sredini svake od njih. Na vrh krune nalemljena je krupnija granula omotana glatkom žicom.

Publ.: DEMO 1996, 21–23 Sl. 7, 53, 71 br. 14:4; DEMO 2009, 32–33 br. 4, 521–523, 635 Tab. 6:3, 636 Tab. 7:1–4.

22.2. Prsten s kupolastom krunom ukrašenom granulacijom

Balkan; Bizant/Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdaska kultura; druga četvrtina i druga trećina 11. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, filigran, granulacija.

Vis 3,15 cm; obruč: pr. 2,24 cm, šir. 0,70 cm, deb. 0,12 cm; kruna: pr. 1,35 cm, pr. s granulama 1,70 cm; vis. 1,32 cm; granula na vrhu krune: pr. 0,23 cm; tež. 7,281 g.

Svinjarevci-Studenac, gr. 15; opć. Bogdanovci, Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Karla Nubera iz Osijeka 1896. godine; darovao inženjer A. Bukvić iz Srijemske Mitrovice 1900. godine.

Vrlo dobro očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2223.

Prsten sa šupljom kupolastom krunom i dvoslojnim obručem trakastog presjeka, rastavljenih raskucanih i zalemljenih krajeva. Dvoslojni obruč sačinjavaju tanka limena podloga i na nju nalemljen filigrani ukras: dvo-pruta pletenica od dvoreda glatkih žica između dvoreda uvijenih žica i jednoreda nešto deblje glatke žice na ru-

bovima obruča. Na ramenima obruča tri krupnije granule raspoređene u trokut s vrhom prema dolje. Kruna prstena je kupolastog oblika i postavljena na usku cilindričnu podlogu izrađenu od tankog lima omotanog dvama razmaknutim redovima glatke žice, na koju se nastavlja jedna šira cilindrična limena traka ukrašena vodoravnim nizom sastavljenim od dvanaest nalemljenih krupnijih granula. Na kupolaste stijenke krune prstena nalemljen dvored sitnih granula koje oblikuju četiri križna polja s trokutastim granuliranim uzorkom u svakom od njih. Na vrh krune nalemljena je granula omotana redom sitnih granula.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 88 Sl. 39:15; VÁŇA 1954, 67–68 Tab. III:67; SZŐKE 1962, 98–99 táb. XV:15; *Zagreb* 1969, 13 Sl. 9; JOVANOVIĆ 1988, 266, Sl. 20; TOMIČIĆ 2004, 416 Sl. 4.

Na nalazištima bjelobrdskeg kulturnog kruga srebrni prsteni s kupolastom krunom ukrašeni filigranom ili filigranom i granulacijom rijedak su i uglavnom izuzetan nalaz. Slično se može kazati i za primjerke s bjelobrdskeg nalazišta u južnoj Panoniji u međuriječju Drave, Dunava i Save gdje su prvi poznati primjerci otkriveni u njenom zapadnosrijemskom dijelu u dvama koliko-toliko arheološki iskopanim grobovima, jedan primjerak krajem 19. stoljeća na nalazištu Svinjarevci-Studenac [22.2],¹ a drugi sredinom 20. stoljeća na nalazištu Vukovar-Lijeva Bara [22.1].² U novije vrijeme broj nalaza u kontinentalnoj Hrvatskoj udvostručio se zahvaljujući primjercima otkrivenima u dvama grobovima istraženima 1993. i 1995. godine na nalazištu Zvonimirovo-Veliko polje kod Suhopolja u zapadnoslavonskoj Podravini.³ Iako rijetka na južnopanonskim nalazištima slično oblikovana ku-

polasta kruna uobičajeni je dodatak mnogih prstena s obručem ukrašenim filigranom žicom, koja se u brojnim inačicama javlja na prostorima pod kontrolom ili u neposrednom susjedstvu Bizanta u Rumunjskoj, Bugarskoj, Srbiji, Albaniji, Makedoniji, te na Kosovu i u Grčkoj,⁴ a u pojedinačnim primjercima i u drukčijoj izvedbi ukrasnih detalja pojavljuju se također u srednjoj Bosni na nalazištu Mihaljevići-Varošite,⁵ te u južnoj Hrvatskoj potkraj 10. i u prvim desetljećima 11. stoljeća u Dalmaciji na nalazištima Biskupija-Crkvina, Kašić-Mastirine te u Primorju na nalazištu Stranče-Gorica.⁶ Spomenuti nalazi pripadaju, kao uostalom i srebrni prsten s kupolastom krunom iz Vukovara [22.1] skupini jednostavnijih izrađevina za čije je kupolaste krune – s rijetkim izuzecima⁷ – karakteristična izradba ukrasa od filigrane žice. Daleko malobrojnija od predhodne je skupina kupolastog prstenja s ukrasom krune izrađenim granulacijom i s pridodanim cilindričnim limenim obručem ukrašenim više ili manje gustim nizom vodoravno raspoređenih krupnijih granula, kojima – osim nekoliko primjerak iz Mađarske, Moldavije, Rumunjske, Rusije, Slovačke, Srbije i Kosova⁸ – pripadaju već spomenuti primjerci s hrvatskih nalazišta u zapadnoslavonskoj Podravini (Zvonimirovo-Veliko polje, gr. 4 i 17) kao i prsten sa zapadnosrijemskog nalazišta Svinjarevci-Studenac [22.2]. Zbog nalaza iz Garvána (*Dinogetia*) u rumunjskoj Dobruđi

datiranog bizantskim zlatnim i srebrnim novcem kovanim ne najkasnije od 1059. godine prsten iz Svinjarevca, a i skupina kojoj ovaj u vremenskom smislu pripada, mlađa je od prethodne kojoj pripada prsten iz Vukovara, te je datacija njihova nastanka i upotrebe primjerenija drugoj četvrtini ili pak drugoj trećini 11. stoljeća [22.2].⁹ Za dataciju prstena iz Vukovara presudne su drukčije odrednice, a to su prije svega predmeti zatečeni u grobu zajedno s prstenom ali i smještaj ranosrednjovjekovnog groba na vukavarskoj Lijevoj Bari. U tom smislu prva četvrtina 11. stoljeća bila bi siguran vremenski okvir grobnog ukopa, ali bi sam prsten mogao potjecati i iz ponešto ranijeg vremena, tj. kasnog ili vrlo kasnog 10. stoljeća [22.1].¹⁰

Bilješke:

¹ Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdске kulturne pripadnosti u Svinjarevcima otkriveno je slučajno prigodom gradnje ceste Negoslavci-Orolik 1895. godine. Te prve nalaze zapazio je i spasio inženjer Hugo Stubevoll iz Vukovara te ih prikupio i potom poklonio Pretpovijesnoj zbirici Naturhistorisches Museuma u Beču (HOERNES 1903, 284–285). Drugi, brojniji i veći dio nalaza prikupljen je arheološkim iskopavanjima koja je na istom mjestu godinu dana kasnije proveo Karlo Nuber, osječki povjernik tadašnjeg Narodnog muzeja, te se ovi danas nalaze i čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu, BRUNŠMID 1904, 86–90.

² O nalazištu na vukovarskoj Lijevoj Bari (Baščine) postoji već prilična literatura. Za temeljne radove i djela, v. DEMO 2009, 21 bilj. 44–48.

³ TOMIČIĆ 1997, 46 Fig. 26 (gr. 4), 50, 79 Fig. 56 (gr. 17) = TOMIČIĆ 1999, 96, 107 Pl. 2 (gr. 4), 97, 116 Pl. 11:3 (gr. 17); TOMIČIĆ 2003, 551 Sl. 2, 554–555, Sl. 4:4 (gr. 17); TOMIČIĆ 2004, 415–416 Sl. 1–2 (gr. 4 i 17).

⁴ Za literaturu koja je brojna v. DEMO 2009, 503. Od novijih djela uputno je konzultirati, PETRINEC 2009, 243–244, 596; BIKIĆ 2010, 109–112. Za nekoliko brončanih primjeraka iz Grčke, v. BOSSELMANN-RUICKBIE 2011, 324–325 Kat. Nr. 216–220.

⁵ MILETIĆ 1956, 16–17, Tab. IX:2; MILETIĆ 1979, 301 (Fig. 2).

⁶ *Biskupija-Crkvina* (gr. 29): JELOVINA 1976, Tab. XXIV:10. *Kašić-Manastirine* (gr. 37): JELOVINA 1982, 40, 61, Tab. II:37. *Stranče-Gorica* (gr. 9): CETINIĆ 1998, 220, T. 19:6 (ne navodi se,

iako je očito, da je u grobu pokopano više od jednog pokojnika) = CETINIĆ 2011, 45–46, 123 T. IV:6.

⁷ Albanija: *Rehova-Shën Thanas* (gr. 119), ALIU 1986, 225, 244 Tab. IV:80. – Makedonija: *Demir kapija-Crkvište* (gr. 14), MANEVA 1992, 145–146 br. 317, Tab. 80:31/7; *Dunje-Trpčeva crkva* (gr. 16), KEPESKA 1993, 249 Sl. 6; KEPESKA 1996, 216 Sl. 9. – Hrvatska: *Stranče-Gorica* (gr. 9), CETINIĆ 1998, 119 br. 81, 179, 220 T. 19:6; CETINIĆ 2011, 46, 123 T. IV:6. – Rumunjska: *Păcu-iul lui Soare*, DIACONU-VÎLCEANU 1972, 140 Fig. 4. – Srbija: *Bigrenica*, JOVANOVIĆ 1998, 265, Sl. 18; *Jazovo-Proleterska ulica* (gr. 9), STANOJEV 1989, 45, 51 br. 251; *Matičane-Breg* (gr. 46), JOVANOVIĆ-VUKSANOVIĆ 1981, Y 245/2/1 br. 9; JOVANOVIĆ 1998, 264, Sl. 6.

⁸ Mađarska: *Szabolcs-Petőfi ut.* gr. 94, KOVÁCS 1994, 33 Abb. 7:1, 80 Abb. 28:1, 141–142. – Moldavija: *Germanarij* (naseobinski nalaz): RABINOVIĆ-RJABCEVA-TELNOV 2009, 197, 198 Ris. 3:2, 199 Ris. 1. – Rumunjska: *Galița-Dervent* (gr. 29), DAMIAN-VASILE 2010, 354, 383 Pl. 12:5; *Garv n-Bisericuțalant. Dinogetia* (skupni nalaz), COMȘA-BICHIR 1963, 232 Fig. 6. – Rusija: *Gušino* (skupni nalaz), KORZUHINA 1954, 87, Tab. VII:4; *Kopijevka* (skupni nalaz), LINKA-GEPPENER 1948, 184, Tab. II:9. – Slovačka: *Bodrogvécs*, DÓKUS 1900, 44, 45 táb. 7:6; HAMPÉL 1905 (II), 466 Sl. K (zlatni prsten). – Srbija: *Bač-Pješčara*, GUBITZA 1910, 170 ábra h; STANOJEV 1989, 23 br. 107 (od prstena je sačuvana jedino kruna); *Matičane-Breg* (gr. 16), JOVANOVIĆ-VUKSANOVIĆ 1981, Y240/2/2:11; JOVANOVIĆ 1998, 264, Sl. 7.

⁹ Na kraj druge trećine 11. stoljeća, tj. u 1065. god. datirana su dva srebrna prstena s kupolastom krunom i s cilindričnim dodatkom ukrašenim granulama nađeni u ostavi novca i nakita sakrivenoj u zidovima bizantske utvrde Garvān-Bisericuța (ant. *Dinogetia*) u rumunjskoj Dobruđi. Ostavu novca i nakita umotan u komad karbonizirane tkanine – osim dviju srebrnih četverojagodnih naušnica, dviju srebrnih narukvica, dvaju zlatnih prstena od uvijene, odnosno upletene žice i još jednog srebrnog prstena, te srebrne tube, malog željeznog noža i četiriju pršljena od crvenog škriljevca – sačinjavalo je sedam zlatnika bizantskih careva Bazilija II. i Konstantina VIII. (976–1025) te četiri srebrnjaka carice Teodore (1055–1056) i Isaka I. Komnena (1057–1059). O ovome pobliže, COMȘA-BICHIR 1960, 223–244.

¹⁰ O grobu I/1951 i nalazima, v. DEMO 1996, 22–23, 71 br. 14; DEMO 2009, 32–33, 461–462, 465 (torkves, tip 2b), 493, 495 (narukvice, tip 12a), 497 (narukvica, tip 1.3), 503 Sl. 43a (prsten, tip 3.2), 521–523, 556, Tab. 6:1–3, 7:1–4.

23. PRSTENI IZRAĐENI OD ŽICE

23.1. Prsten sa spiralnom krunom

Panonija; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdská kultura; 11. stoljeće.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, filigran i granulacija
Vis. 2,77 cm, šir. (pr.) 2,56 cm; obruč: šir. 0,35 cm, deb. 0,12 cm; kruna: vel. 1,21/0,93 cm, vis. 0,38 cm, pr. žice 0,14 cm; tež. 4,263 cm.

Vukovar-Lijeva Bara, gr. 316/ž; Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Arheološkog muzeja u Zagreb 1953. godine (voditelji: Marcel Gorenc, Zdenko Vinski i Ksenija Vinski Gasparini).

Odlično očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2724.

Prsten sa spiralnom krunom izrađen od jednog komada žice koja je na ramenima i kruni prstena okruglog presjeka a na obruču prstena je traksto raskucana. Dijelovi žice okruglog presjeka oblikuju spiralno namotanu krunu završavajući poprečno namotani i lagano suženi na ramenima prstena.

Publ.: VINSKI 1955a, 247 Sl. 39, 253; VINSKI 1959a, 106, 109 bilj. 41, Taf. XXXIX:39; DEMO 1996, 53, 54 Sl. 36:lijevo, 82 br. 5; DEMO 2009, 280-281 br. 5, 528-529, 648:2.

23.2. Prsten od upletene žice

Panonija; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdská kultura; 11. stoljeće.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, lemljenje, filigran, granulacija.
Pr. 2,56/2,50 cm; žica: dim. presjeka 0,61/0,34–0,32/0,28 cm, pr. žice na sredini 0,18 cm; tež. 4,139 g.

Bijelo Brdo-Ul. Venecija, gr. 163; opć. Erdut, Osječko-baranjska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Hrvatskog arheološkog društva 1896. godine (voditelj: Josip Purić).
Odlično očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-396.

Prsten otvorenih krajeva izrađen je od dviju nasuprotno postavljenih presavijenih žica okruglog presjeka. Četiri tako dobivene žičane trake međusobno su isprepletene i završavaju zakovanim i na vrhovima stanjenim krajevima sastavljenima od dviju otvorenih i jedne presavijene žičane trake

Publ.: BRUNŠMID 1904, 41 Sl. 7:11, 42, 69; *Arezzo* 1991, 193 br. 296b; *Torino* 1993, 193 br. 296b; *Zagreb* 1996, 133 br. 204b.

Među rijetke ali i izuzetne ranosrednjovjekovne nalaze svrstava se jednodijelni prsten sa spiralnom krunom otkriven u grobu 316 na ranosrednjovjekovnom groblju Lijeva Bara (Bašćine) u Vukovaru tijekom posljednje treće istraživačke sezone u ljeto 1953. godine [23.1]. Prsten je zatečen kod prstiju desne ruke ženskog skeleta kojem su pak kod prstiju lijeve ruke zatečena dva prsten (brončani sa stepeničastom krunom te srebrni, otvoreni prsten trokutastog presjeka), na podlakticama obiju ruku po jedna brončana narukvica, a sa svake strane glave srebrna karičica otvorenih krajeva.¹ Neobičnost prstena sa spiralnom krunom istaknuta je već prigodom njezove prve objave kada je konstatirano da je izrađen »prema starijim prethistorijskim tradicijama« ali je nekoliko godina kasnije to mišljenje zamijenjeno tvrdnjom da je taj lijepi srebrni prsten ipak sekundarno upotrebljeni mlađe željeznodobni, latenski proizvod.² Tvrdnja o mogućem pretpovijesnom porijeklu nije bila neopravdana jer su prsteni sa spiralnom krunom uistinu dobro poznati u mlađe željeznodobnom razdoblju, a njihova rimskodobna izradba i upotreba posvjedočena je mnogobrojnim primjercima od 1. pa sve do barem 4. stoljeća.⁴ Ranosrednjovjekovni prsteni sa spiralnom krunom zabilježeni su pak na sjeveru Njemačke (Soltau) i u Slovačkoj (Svätý Peter = Dolný Peter) gdje su, baš kao i vukovarski primjerak jednodijelnog prstena sa spiralnom krunom, datirani na kraj 10. ili u rano 11. stoljeće.⁴ U vremenskom

smislu bliski su im, po načinu izradbe moža i ne, prsteni s ranosrednjovjekovnih groblja u Albi Iulii (Cluj) u rumunjskoj Transilvaniji te primjerak iz Simenovgrada na jugu Bugarske,⁵ a brojni srodni nalazi s područja Rusije popraćeni novcem (npr. Boltinskaja, Pekunovo, Voznesenskiji Posad) obično se datiraju u sredinu ili u vrijeme oko sredine 11. stoljeća.⁶ Za razliku od predhodnog otvoreni srebrni prsten od upletene žice [23.2] nije samo tipična izrađevina bjelobrdske nakitne skupine već i potječe s ranosrednjovjekovnog groblja u Bijelom Brdu, eponimnog nalazišta bjelobrdske kulturnog kruga, gdje je zatečen kod prstiju lijeve ruke ženskog skeleta otkrivenog u grobu 163.⁷ Prsteni ove skupine poznati su u dosta velikom broju, ali unatoč uočljivim razlikama u njihovoj izvedbi, nisu posebno proučavani. Unatoč tomu, smatra ni su već zarana slavenskim nakitom⁸ što je kasnije prepravljeno u tvrdnju o njihovu importu u bjelobrdski kulturni krug iz krajeva čistih i brojnih ostava lomljenog srebra⁹. U vremenskom smislu najveći broj prstenja od upletene žice s bjelobrdskih nalazišta u Mađarskoj, sjevernoj Hrvatskoj, zapadnoj Rumunjskoj i južnoj Slovačkoj datirano je novcem mađarskih vladara od vremena kralja Andrije (1046–1060) i vojvode Bele I (1049–1060) do vremena kralja Salmona (1063–1074) i Ladislava (1077–1095),¹⁰ te je očevidno da obuhvaća razdoblje od oko sredine do pred kraja 11. stoljeća, a da vrijeme najveće popularnosti i upotrebe prstenja od upletene žice pada u treću četvrtinu 11. stoljeća.

Bilješke:

¹ DEMO 1996, 82; DEMO 2009, 280. Grob 316/ž se nalazio u blizini zapadnog ruba jugozapadne zone ukapanja (o.c., 461 Sl. 31)

zbog čega se može pretpostaviti da sam ukop nije ni u kojem slučaju kasniji od prve četvrtine 11. stoljeća.

² VINSKI 1955, 247. Za to revidirano mišljenje, v. VINSKI 1959, 106, gdje se izriječno navodi da je »in sekundärer Benützung... nicht um eine Nachahmung latenzzeitlicher Stiltradition, sondern dieser Ring ist bestimmt ein Überlebeiseil aus der La Tene-Zeit...«. – Da je na Lijevoj Bari u grobu 151/ž otkriven dvodijelni brončani prsten sa spiralnom krunom nije se znalo sve do 1996. godine kada je i taj primjerak napokon predstavljen stručnoj javnosti, DEMO 1996, 53, 54 Sl. 36:desno, 91 br. 52:15.

³ Za mlađe želznodobne (latenske) primjere te kasniju rimskodobnu proizvodnju ove vrste prstena, BECKMANN 1969, 34, Taf. 1:14, Taf. 11 (tip IV/16); GUIRAUD 1989, 193 Fig. 36, 194 Fig. 39. Za uporedne pretpovijesne, rimskodobne i pojedine srednjovjekovne primjere, v. CZARNECKA 1989, 11–17.

⁴ DEMO 2009, 529, gdje je i literatura za Soltau (slučajni nalaz) i Svätý Peter -Malé Luky (gr. 7).

⁵ *Alba Iulia-Brândușei strasse* (gr. 33 = 9/1999), DRAGOTĂ-BRÂNDA, 2006, 298, 301 Pl. VI:2; GÁLL 2010, 312–313, 328 Pl. 7:7; DRÎMBĂREAN-DELEANU-MATIȘ 2011, 33. *Alba Iulia-Stația de Salvare* (gr. 9/1999), CIUGUDEAN 2006, 31 br. 53–54 i 112 br. 54 (zlatni prsteni, 2 kom), iako za ove prstene nije posve jasno pripadaju li jednodjelnoj varijanti prstena sa spiralnom krunom ili pak dvodjelnoj varijanti. Ista dilema vezana je i uz južnobugarski prsten s nalazišta *Simeonograd-Gradištet*: KAPELNIKOVA 1989, 54 obr. 10:v.

⁶ RAVDINA 1988, 8 Tab. 1:25, 10 Tab. 3:2, 15 Tab. 8:9, 27–28, 35, 95–96.

⁷ BRUNŠMID 1904, 41 Sl. 7:11, 42, 69. Osim prstena u grobu je na desnoj podlaktici skeleta zatečen rijedak primjerak masivne otvorene narukvice izrađene od 0,5 cm debele uvijene brončane žice stanjenih krajeva (o.c., 44 Sl. 9:sredina).

⁸ NIEDERLE 1931, 214.

⁹ VÁŇA 1954, 68; SZÖKE 1962, 97; SZÖKE-VÁNDOR 1987, 151, gdje se upućuje na nalazi ove vrste prstenja i u krajevima izvan Karpatske kotline i bjelobrdske kulturnog kruga.

¹⁰ Posebno brojni nalazi novcem datiranih prstena od ispletene žice zabilježeni su na groblju Püspökladány-Eperjesvölgy, NEPPER 2002, Tab. 190:12 (gr. 271), 197:17 (gr. 328), 200:6 (gr. 355), 201:1 (gr. 376) i Nitra Šindolka u Slovačkoj, FUSEK 1999, 77 Abb. 5:F125/2 i 5:F242/3, 79 Abb. 7:F254/2 i 7:F288/2. Iz Mađarske vrijedi spomenuti još neke novcem datirane nalaze, npr. Ellend-Nagyödördülő, gr. 246 (DOMBAY 1961, Tab. XXII:23), Ibrany-Esbóhalom, gr. 85 (ISTVÁNOVITS 2003, 568 Tab. 66:85/1) i Újkígyós-Skoperda, gr. 15 (MEDGYESI 2002, 185 Sl. 13:10), iz Slovačke primjerak s nalazišta Čakajovce-Kostolné, gr. 117 (REJHOLCOVÁ 1995, 116 Tab. XXVI:21), a iz Hrvatske jedini novcem datirani primjerak s groblja Bijelo Brdo-ul. Venecija, gr. 165 (BRUNŠMID 1904, 41 Sl. 10, 69). – Jedini primjerak datiran s čak dvam srebrnjacima mađarskog kralja Stjepana (1000–1038) potječe s groblja Senta-Farkas tanya (gr. 13), JOVANOVIĆ 1978, 176 Tab XII:3; STANOJEV 1981, 113–114 br. 620.

24. NAUŠNICE S TRI MEĐUSOBNO SPOJENE JAGODE

24.1. Naušnica s tri međusobno spojene jagode jednake veličine

Balkan; Bizant; rani srednji vijek; prva polovina 11. stoljeća do sredina 11. stoljeća.

Zlato; izvlačenje, iskucavanje, žljebljenje; filigran bez podloge (*à jour*), granulacija.

Vis. 2,37 cm, šir. 2,05 cm; pr. karike 0,13 cm; pr. jagode 0,74 cm; šir. narebrenog S-završetka 0,25 cm; tež. 2,80 gr.

Novi Banovci, opšt. Stara Pazova; Republika Srbija. – Slučajni nalaz; kupljeno od Josipa Schneider 1898. godine.

Odlično.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3360.

Naušnicu sačinjavaju tri šuplje i spojene rombične jagode učvršćene lemljenjem na krugoliko oblikovani donji dio karičice od žice okruglog presjeka s raskucanim i žljebljenjem narebrenim završetkom savijenim u obliku slova S na jednom kraju i podrezanim završetkom na drugom kraju. Šuplje rombične jagode izrađene od tanke filigrane žice (bez podloge) sačinjavaju dvije, lemlje-

njem spojene polovine, svaka izrađena od dviju križno postavljenih dvostrukih spirala (svaka spirala s po tri navoja). Na donjem dijelu središnje jagode četiri granule oblikuju piramidu okrenutu prema dolje. Prednji dio gornjeg dijela karičice premotan je sa sedam navoja tanke filigrane žice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 81 bilj. 1, 82 Sl. 34; HAMPEL 1907, 176–177; VINSKI-GASPARINI 1952, 19, 22–23, Tab. II:1; STANOJEV 1989, 61–62 br. 318; *Torino* 1993, 191 br. 291.

24.2. Naušnica s tri međusobno spojene jagode različite veličine

Panonija; Slaveni, Hrvati; rani srednji vijek/razvijeni srednji vijek; bjelobrdská kultura; kraj 11. i početak 12. stoljeća.

Srebro; izvlačenje, iskucavanje; filigran bez podloge (*à jour*), granulacija.

Vis. 5,36 cm, šir. 3,66 cm; pr. karike 0,19 cm; vis./šir. velike jagode 3,31/2,53 cm; vis./šir. malih jagoda 1,53/1,15 cm; šir. S-završetka 0,62 cm; tež. 10,533 g.

Zagreb-Stenjevec/crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, grob 96/ž; Republika Hrvatska. – Iskopavanje Arheološkog muzeja u Zagrebu (voditelj: Katica Simoni).

Vrlo dobra.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3548.

Naušnicu sačinjavaju tri šuplje, međusobno spojene bikonične jagode različitih veličina izrađene od filigrane žice bez podloge (*à jour*). Jagode su učvršćene lemljenjem na krugoliko oblikovani donji dio obruča, manje bočne jagode svojom dužom osi, a središnja veća jagoda svojom kraćom osi. Jagode čine konusi sastavljeni od pet laticastih elemenata suženih i spojenih na vrhovima kojima su kod središnje jagode na gornjem i donjem kraju, te vanjskoj i unutarnjoj strani bikonusa pridodani stožasti namotaji filigrane žice s granulom umetnutom u središtu. Obruč naušnice je u gornjem dijelu izrađen od žice okruglog presjeka s podrezanim završetkom, a u donjem dijelu naušnice od žice četvrtastog presjeka sa široko raskucanim S-završetkom. Prednji dio gornjeg dijela obruča premotan je sa šest, odnosno sedam namotaja filigrane žice.

Publ.: Torino 1993, 63 Sl. 299, 194 br. 299; Zagreb 1994, 158–159 br. 427; Zagreb 1996, 134 br. 206; Zagreb 2002, 144–145; SIMONI 2004, 9, 16, 32–33.

Zlatna trojagodna naušnica iz Novih Banovaca u sjeveroistočnom Srijemu (Srbija) nabavljena je za AMZ 1898. godine [24.1]. Zbog filigrane žice uvijene u dvostruke međusobno

povezane spirale koje jagodama daju poliedričan oblik zlatna naušnica je od trenutka svoje prve objave bila i sve do danas ostala bez ikakve izravne analogije premda ju rafinirani filigranski rad svrstava među izrađevine srednjobizantskog razdoblja. Kada je prvi put spomenuta opisana je kao naušnica ne mlađa od 12. do 13. stoljeća,¹ a zbog korištenja filigrane žice bez podloge za izradbu njenih jagoda ipak je kasnije datirana u nešto ranije vremensko razdoblje, tj. od 10. do najkasnije 12. stoljeća,² za što su kao upozoravajuće poslužile usporedbe sa srebrnim trojagodnim naušnicama iz skupnih nalaza nakita i lomljenog srebra iz Čištěvesi i Žateca u Češkoj datiranim novcem na sam kraj 10. stoljeća, odnosno u neko od prvih dva desetljeća 11. stoljeća.³ Zlatnu trojagodnu naušnicu iz Novih Banovca i danas bi se zbog S-završetka na jednom kraju i podreznog završetka na drugom kraju moglo datirati u posljednju trećinu 10. do u rano 12. stoljeće, a vjerojatno i nešto kasnije,⁴ ali bi zbog drugih sastavnica postojale i drugačije i izglednije mogućnosti: zbog spojenih jagoda mogla bi biti datirana već u 10. i u rano 11. stoljeće,⁵ zbog spiralnog motiva upotrebljenog pri ukrašavanju jagoda u kasno 10. stoljeće i rano 11. stoljeće,⁶ a zbog svog narebrenog S-završetka – tipičan je za nemali broj S-karičica bjelobrdskeg kulturnog kruga među kojima ima i primjeraka izrađenih od zlata – u sredinu i drugu polovinu 11. stoljeća⁷.

Za razliku od prethodne, srebrna trojagodna naušnica iz Stejnjevca, naselja u zapadnom dijelu Zagreba, arheološki je na-

laz s kontekstom [24.2]. Otkrivena je na groblju južno od tamošnje župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u ženskom grobu zajedno s još devet istovrsnih naušnica blizu kojih je pronađeno i nekoliko perli od ametista i kauri-puža⁸ vjerojatnih dijelova ogrlice karakteristične za ženske grobove kasnog bjelobrdskog razdoblja posljednje trećine 11. stoljeća i ranog 12. stoljeća. Naušnice su zatečene oko glave, pet sa svake strane, zbog čega možemo pretpostaviti da nisu bile ovješene na uhu pokojnice već su služile kao sljepoočničarke te su stoga bile našivene i ovješene na traku ili na neki drukčiji možda i složeniji oblik pokrivala za glavu. Naušnica iz Stenjeveca pripada velikoj porodici nakita za glavu izrađivanog tehnikom filigrane žice bez podloge (*à jour*) koja je podkraj 10. i u 11. stoljeću osobito postala omiljenim načinom izradbe trojagodnih naušnica i sljepoočničarki. S vremenom nastao je velik broj naušnica trojagodnih tipova i varijanti među kojima se stenjevečki primjerci izdvajaju zbog četiriju »rogolikih izbojaka« – stožastih namotaja od filigrane žice s granulom na završetku apliciranih na središnju jagodu naušnice u poprečnom rasporedu na svakom od krajeva njene okomite i vodoravne osi. Načinom izradbe i brojem izbojaka, ne i njihovim rasporedom na središnjoj jagodi, stenjevačka naušnica podsjeća na zvjezdolike naušnice otkrivene u velikom broju u Poljskoj, manje u istočnoj Njemačkoj i Švedskoj, a najmanje u Češkoj gdje su datirane u rasponu od druge polovine 10. do početka 13. stoljeća.⁹ Vjerojatno je baš od ovih poljskih naušnica »rogoliki izbojak« preuzet i »presaden« na daleko rjeđe trojagodne naušnice kojih od druge polovine 11. i početka 12. stoljeća ima i na područjima bjelobrdskog kulturnog kruga. Za razliku od stenjevečkih naušnica, nekoliko primjeraka sa samo jednim ili s dva »rogolika izbojaka« potječe s nalazišta Lobar-Majka Božja Gorska, gr. 108 u Hrvatskoj,¹⁰ s nalazišta Krásno-Chrib i Nitrianska Blatnica-sv. Juraj, gr. 17/1976 u zapadnoj Slovačkoj,¹¹ s nalazišta Mali Borak-Crkvina, gr. 163 i Omoljica-preko Slatine, gr. 42 u srbijanskoj Vojvodini,¹² te s nalazišta Gyöngyöspata-Póctető, gr. 1/1968 i Eger-tvrđa, gr. 300 u Mađarskoj,¹³ odakle su i jedini novcem datirani primjerci: Eger-tvrđava, gr. 313/i, nalaz datiran novcem mađarskog kralja Kolomana (1095–1116) u rano 12. stoljeće i Nyáregyháza-Pusztapótharasz, skupni nalaz nakita i novca povezan s provalom Tatara 1241. godine.¹⁴

Bilješke:

¹ BRUNŠMID 1904, 81 bilj. 1.

² VINSKI-GASPARINI 1952, 22–23; *Torino* 1993, 191 br. 291. – Zbog upotrebe uvijene žice pri oblikovanju jagoda zagrebački par zlatnih naušnica iz Novih Banovaca (S-3360) moglo bi se

dovesti u vezu s parom nešto krupnijih zlatnih naušnica iz Vitovnice u zapadnoj Srbiji (čuva Narodni muzej u Beogradu) koje pripadaju skupini trojagodnih naušnica s razmaknutim jagodama. Nadalje, jagode naušnica iz Vitovnice oblikuju međusobno spojeni krugoliki namotaji uvijene žice na spojevima zalemljeni, a način zakapčanja s kukom i ušicom tipičan je upravo za te vremenski nešto kasnije trojagodne naušnice razmaknutih jagoda. Shodno spomenutom detalju naušnice iz Vitovnice datirane su u 13. stoljeće, *Beograd* 1956, Sl. 18 (nalazište nije spomenuto); RADOJKOVIĆ 1969, 97, 307, 330, no. 24, 348 br. 24, Tab. 24. Jagodama naušnica iz Vitovnice slične jagode dviju srebrnih naušnica iz Państwowe Muzeum Archeologiczne u Varšavi datirane u 12–13. stoljeće, *Böhen* 2010, 82–83 Nr. 39–40.

³ TUREK 1948, 490–492, 500, 502–504 (s literaturom).

⁴ Uobičajena datacija za S-karičice otkrivene na nalazištima bjelobrdskog kulturnog kruga.

⁵ Spojene jagode (njih tri i više) karakterističan su kreativni odabir zlatara druge i treće trećine 10. stoljeća. Za trojagodnu velikomoravsku naušnicu spojenih jagoda s groblja Předmostí-Chromečkově zahradě, v. DOSTAL 1966, 39, Tab. XXXIV:30.

⁶ ČAPLOVIĆ 1954, 46 Tab. XII:4, dvostruke spirale na naušnici s tri cilindrične jagode (Nitra-pod Zoborom, gr. 130). Za skupni nalaz Machnau. v. *Altschensien* 30/1, 1930, 69.

⁷ S-karičice s narebrenim završetkom pojavljuju se u grobovima bjelobrdskog kulturnog kruga datiranima novcem mađarskih kraljeva Salamona (1063–1074), Ladislava (1077–1095) i Kolomana (1095–1114).

⁸ *Terenski dnevnik 1990. godina*, ad 06.10.1990, spominje nalaz tek jednu perlu od ametista zatečenu »s desne strane glave«. Prigodom podizanja skeleta otkrivena je još jedna perla (*Zagreb* 2002, 145 br. 11–12; SIMONI 2004, 33 br. 11–12), a u zemlji zajedno s dijelovima skeleta naknadno su uočene još dvije perle od ametista (S-4074-4075) i ulomak kauri-puža (S-4073) koji je najvjerojatnije i sam pripadao istoj toj ogrlici.

⁹ KOSTRZEWSKI 1962, 151–154; KÓČKA-KRENZ 1993, 152–154; 65–66, 212–214, Mapa 17, s važnim dopunama za nalaze iz Poljske.

¹⁰ FILIPEC 2003, 564–565 Sl. 5; FILIPEC 2012, 125, gdje ih se naziva naušnicama tipa Stenjevec-Lobar- Nyáregyháza-Pusztapótharasz i pripisuje radionicama u Bizantu.

¹¹ *Krásno-Chrib*: RUTTKAY 1986, Taf. 7. *Nitrianska Blatnica-sv. Juraj, gr. 17/1976*: RUTTKAY 1979, 96 br. 16; RUTTKAY 1986, Taf. 7.

¹² *Mali Borak-Crkvina, gr. 163*: ROPKIĆ 2008, 333 Sl. 2:1, 334. *Omoljica-preko Slatine, gr. 42*: ĐORĐEVIĆ- ĐORĐEVIĆ-RADIČEVIĆ 2007, 190, Tab. III:5.

¹³ *Gyöngyöspata-Póctető, gr. 1/1968*: RÉVÉSZ 2008, 189 Sl. 146:1. *Eger-tvrđa, gr. 300*: KOZÁK 1986, 31 Sl. 14.

¹⁴ *Eger-tvrđava, gr. 313/i*: KOZÁK 1986, 9, 28 Sl. 10; 31 Sl. 14. *Nyáregyháza-Pusztapótharasz*: PARÁDI 1975, 121 Sl. 2:3, 123 Sl. 3:7, 126, 158.

25. PRIVJESCI POLUMJESEČASTOG OBLIKA (LUNULASTI PRIVJESCI)

25.1. Polumjesečasti privjesak s kapljičastim ukrasom na krajevima

Panonijska; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdsko-krajiška kultura; prva polovina 11. stoljeća.

Srebro (slitina), pozlata; lijevanje.

Vis. 4,72 cm, šir. 5,12 cm; tež. 10,527 g.

Vukovar-Lijeva Bara (Baščine); Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Slučajni nalaz; otkupljeno zajedno s većim brojem drugih pretežito ranosrednjovjekovnih predmeta od vukovarskog gostioničara Stjepana Srnića 1935. godine.

Vrlo dobro očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2400.

Privjesak u obliku polumjesečaste pločice (lunulasti privjesak) s kapljičastim ukrasom na krajevima, s prstenastom ušicom za ovjes u gornjem dijelu i s naočalastim dodatkom u donjem dijelu. Prednja strana privjeska je ukrašena, a stražnja je strana glatka i neukrašena. Rubove prednje strane privjeska ukrašava dvored pseudouvijene žice, a dva poprečna troreda pseudouvijene žice oblikuju tri ukrasna polja s pseudogranulama u rasporedu 1+3+1: u središnjem ukrasnom polju tri pseudogranule jednake veličine raspoređene su u obliku trokuta s vrhom okrenutim prema gore i jednom pseudogranulom postavljenom u kutove svakog bočnog polja. Naočalasti dodatak na donjem dijelu privjeska ukrašen manjom pseudogranulom.

Publ.: VINSKI-GASPARINI 1954, 126 S. 12:sredina, gore; DEMO 2009, 378 br. 23, 380 br. 23.

25.2. Polumjesečasti privjesak bez kapljičastog ukrasa na krajevima

Panonijska; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdsko-krajiška kultura; prva polovina 11. stoljeće.

Srebro (slitina); lijevanje.

Vis. 2,89 cm, šir. 3,82 cm; tež. 8,58 g.

Bijelo Brdo-Ul. Venecija, gr. 156; opć. Erdut, Osječko-baranjska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Hrvatskog arheološkog društva 1896. godine (voditelj: Josip Purić).

Vrlo dobro očuvan.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-372.

Privjesak u obliku polumjesečaste pločice (lunulasti privjesak) s narebrenom tunelastom ušicom za ovjes. Prednja strana privjeska je ukrašena plitkim pseudofiligranim cik-cak trakama i trima krupnim trokutasto raspoređenim pseudogranulama s vrhom prema dolje u središtu privjeska te jednom granulom slične veličine pri kraju svakog luka. Stražnja strana privjeska je glatka i neukrašena.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 35 Sl. 2:2, 51, 67; HAMPEL 1907, 153 br. 2, Tab. 40:II/2; KRALOVÁNSKY 1959, 76, Tab. XII:2; *Torino* 1993, 193 br. 295; *Zagreb* 1996, 133 br. 203.

Polumjesečasti privjesci otkriveni na ranosrednjovjekovnim grobljima bjelobrdskeg kulturnog kruga pripadaju grobnom inventaru ženskih ili dječjih grobova gdje su služili kao samostalan privjesak, kao jedan od nekoliko privjesaka na ogrlici-amuletu ili pak kao njezin središnji ukrasni dio. Zbog njihova polumjesečastog oblika smatraju se privjesci poput ovih lunarnim simbolom karakterističnim za društvene zajednice ovisne o obradi zemlje i s tim u svezi obično su usko povezani s kultom plodnosti,¹ čemu u prilog govori česta pojava središnjeg ukrasnog detalja – triju granula raspoređenih u obliku piramide s vrhom obično prema dolje (rjeđe prema gore). U bjelobrdsku kulturu prispjeli su posredovanjem Istočnih Slavena, te su isprva datirani u vrijeme između posljednje četvrtine 10. i prve četvrtine 11. stoljeća,² ali im trajanje i upotrebu do oko sredine 11. stoljeća³ potvrđuju rijetki primjerci s nalazišta u Mađarskoj i Slovačkoj, datirani novcem mađarskih vladara kralja Stjepana (1000–1038), vojvode Bele

(1048–1060) i kralja Andrije (1046–1061),⁴ pa većinom vjerojatno i nisu iz nekog kasnijega razdoblja.⁵

Bjelobrdski privjesci polumjesečastog oblika (lunulasti privjesci) izrađivani su lijevanjem u srebru, bronci ili olovu (ili slitni), na nekima su i tragovi pozlate. Na prednjoj su strani ukrašeni ili neukrašeni, s kapljičastim su završecima ili bez kapljičastih završetaka na krajevima i s prstenastom su ili s tunelastom ušicom za ovjes. Polumjesečasti privjesak s Lijeve Bare u Vukovaru pripada ukrašenim privjescima s kapljičastim ukrasom na krajevima i s prstenastom ušicom za ovjes, ali se na njegovu donjem središnjem dijelu nalazi pridodan još i jedan naočalasti dodatak, izgledom sličan ušicama za ovjes [25.1]. To ga povezuje s nevelikom skupinom slično oblikovanih, pokatkad ukrašenih, pokatkad neukrašenih privjesaka, češćih na bjelobrdskim nalazištima u mađarskoj Transdanubiji, čiji je najsjeverniji nalaz zabilježen na groblju Hurbanovo-Bohatá u Slovačkoj, a najjužniji baš na vukovarskoj Lijevoj Bari u hrvatskom Podunavlju. Sudeći prema vukovarskom primjerku, privjesci s kapljičastim završecima i naočalastim dodatkom su relativno kronološki starije negoli oni bez ovih dodataka, a vukovarski privjesak je uz to proizvod istog kalupa kao i lunula s naočalastim uzorkom otkrivena na groblju Pécs-Somogy u mađarskoj Baranji.⁶ Za razliku od vukovarskog bjelobrdski privjesak polumjesečastog oblika [25.2] nema kapljičastih dodataka, a osim uobičajenih pseudogranula³ u sredini prednje plohe privjeska i granula na objema krajevima (1+1) preostala površina ukrašena je pseudofiligranim cik-cak trakama, a tunelasta ušica narebrenih krajeva nizom manjih pseudogranula⁵. Najsličniji su mu (ako

ne i identični) polumjesečasti privjesci s dvaju poprilično udaljenih nalazišta u Mađarskoj, iz okolice Váca mjesta tridesetak kilometar sjeverno od Budimpešte i Pilinya smještenog osamdesetak kilometara sjeveroistočno od Budimpešte.⁷

Na bjelobrdskim grobljima u Karpatskoj kotlini polumjesečasti privjesci nisu česti,⁸ a najveći broj otkriven je na groblju Majs-Udvari rétek u mađarskoj Baranji.⁹ Južno od Mure, Drave i Save polumjesečasti privjesci (25 kom.) zatečeni su na 11 nalazišta u Sloveniji, Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, odakle potječe i najjužniji dosada poznati nalaz zabilježen na groblju Mihaljevići-Varošište u neposrednoj blizini Sarajeva.¹⁰ Na bjelobrdskim grobljima u Mađarskoj, Slovačkoj i Austriji obično je u grobu bio zatečen samo jedan polumjesečasti privjesak, a samo su gdje gdje u grobu zatečena dva privjeska (češće privjesci dviju različitih inačica, rjeđe par privjesaka izlivenih u istome kalupu). Naprotiv, nalazi dvaju ili više polumjesečastih privjeska u grobu, zasad su zabilježeni isključivo na bjelobrdskim grobljima južno od Mure, Drave, Dunava i Save u Sloveniji, Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.¹¹

Bilješke:

¹ KRALOVÁNSZKY 1968, 89; ERÝ 1968, 104.

² NIEDERLE 1913, 636–641.

³ KRALOVÁNSZKY 1959, 82. Za trajanje do oko sredine 11. stoljeća, VÁNA 1954, 60.

⁴ *Püspökladány-Eperjesvölgy*, gr. 107 (kralj Stjepan): NEPPER 1993, 95, 96 Taf. V; *Malé Kosihy-Horné Konopnice*, gr. 147 (vojvoda Bela): HANULIAK 1994, 124, 173 Tab. XXXIV:A; *Tápiószéle-Szölő*, gr. 1 (kralj Andrija): HAMPEL 1907, 209, táb. 88:4.

⁵ GIESLER 1981, 130; DEMO 2009, 482 bilj. 308, gdje je upozoreno da su pouzdano kasniji, iz vremena oko 1070. godine, samo

rijetki primjerci poput privjesaka s groblja Pusztaszentlászló-Deáksúrú, SZÓKE-VÁNDOR 1987, 45–46, 121 kép 80:6–7. Za primjerak s groblja Dunaújváros-Csetény datiran do u drugu trećinu XII. st., v. BÓNA 1978, 139 (gr. 174).

⁶ DEMO 2009, 482. – *Hurbanova-Bahotá*, gr. 36: REJHOLCOVÁ 1976, 196, 214 Obr. 26, 224 Tab. V:5. *Pécs-Somogy*, gr. 141: DOMBAY 1962, 78–79, táb. XII:2.

⁷ *Vác (okolica), sluč. nalaz*: HAMPEL 1905, 610, Taf. 411:12. – *Piliny-Sirmányhegy*, gr. 5: HAMPEL 1905, 873 br. 3, Taf. 520:2; HAMPEL 1907, 178, Tab. 65:2.

⁸ Prvi je nalaze s područja Karpatske kotline popisao, opisao i sustavno analizirao KRALOVÁNSZKY 1959a, 76–82. Njegov je popis dvadesetak godina kasnije dopunio KISS 1985, 313–315. Za nekoliko novopridonanih primjeraka, v. DEMO 2009, 382 bilj. 313. – Jedan naseobinski nalaza bjelobrdskog polumjesečastog privjeska registriran je u Velikom Gradcu (*Taliata*) kod Donjeg Milanovca u istočnoj Srbiji, v. JANKOVIĆ 1981, 35, Tab. X:15; BIKIĆ 2010, 80 Sl. 51:1, 81.

⁹ S groblja *Majs-Udvari rétek* potječe čak 25 polumjesečastih privjesaka iz 16 grobova (iz 6 grobova dva privjeska, a iz 13 grobova jedan privjesak), KISS 1983a, 186 Sl. 98, 208–210, 214, 220–228, 230, 232–234, 236.

¹⁰ DEMO 2009, 482 s bilj. 315–318, gdje su navedeni podaci i popratna literatura.

¹¹ Tri polumjesečasta privjeska istog kalupa potječu s groblja Petoševci-Bagruša u bosanskoj Posavini (ŽERAVICA 1986, Tab. VII:26–28 (gr. 141), četiri primjerka istog kalupa ili različitih kalupa potječu s groblja Gomjenica-Baltine bare (gr. 23) u bosanskoj Posavini (MILETIĆ 1967, 132–133, Tab. IX) i nepoznatog nalazišta u Donjem Vidovcu u hrvatskom Međimurju (HORVAT 1956, 21–23, Sl. 9 = Donji Vidovec-nepoznato nalazište ili Šenkovec-Sv. Jelena; TOMIČIĆ 1978, 216, 219 Sl. 9 = Šenkovec kod Čakovca), a čak pet primjeraka istog kalupa ili različitih kalupa potječe s groblja Ptuj-Grad/Turnirski prostor (gr. 1/78 = gr. 385) u sjeveroistočnoj Sloveniji (TUŠEK 1981, 16–17, Tab. 1:5–9; KOROŠEC 1999, 27, 63, Taf. 39:8–12).

26. LIJEVANE GROZDOLIKE NAUŠNICE VOLINJSKOG TIPA (PAR)

Panonija; Slaveni; rani srednji vijek, bjelobrdsko-karantavsko-krajiška kultura; prva polovina 11. stoljeća.

Srebro; lijevanje.

a) Vis. 3,83 cm; šir. 2,45 cm; privjesak: vis. 2,32 cm; tež. 7,093 g.

b) Vis. 3,85 cm; šir. 2,51 cm; privjesak: vis. 2,33 cm; tež. 6,793 g.

Veliki Bukovec-vrt grofice Drašković; opć. Veliki Bukovec, Varaždinska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanja Arheološkog odjela Narodnog muzeja u listopadu 1871. godine (voditelj: Šime Ljubić).

Očuvanost odlična.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2301 (a) i 2303 (b).

Naušnice s otvorenim obručem ovalnog oblika izrađenim od žice okruglog presjeka. U sredini donje polovi-

ce obruča postavljen je grozdoliki privjesak a sa svake strane ovog par koljenaca.

Publ.: LJUBIĆ 1871, 193; BRUNŠMID 1904, 85 Sl. 38:1–2; VINSKI 1958a, 48, Fig. 6; SIMONI 1984, 75 Sl. 4; TOMIČIĆ 2000a, 289 Sl. 4:15–16, 297–298.

Zaslugom grofa Gundakera Wurmbranda-Stuppacha (Beč, 9.5.1838-Graz, 26.3.1901) izdanka starog donjoaustrijskog plemstva, štajerskog političara druge polovine 19. stoljeća i zaslužnog istraživača posebice pretpovijesnih starina, upozoreno je 1871. godine na iskopavanja »in Bukovec bei Ludbreg« koje je urodilo otkrićem pokopališta s četiri tom prigodom otkrivena skeleta s nalazima brončanih naušnica uz jednog od tih skeleta.¹ Čim se za ovo saznalo pokrenuo je Šime Ljubić, tadašnji ravnatelj današnjeg Arheološkog muzej u Zagrebu, arheološko iskopavanje kojeg bi mogli smatrati prvim strukovnim istraživanjem ranosrednjovjekovnog groblja bjelobrdskog kulturnog obilježja na sjeveru Hrvatske. Detalji, dokumentacija i terensko izvješće o tom Ljubićevu iskopavanju u listopadu 1871. godine nisu sačuvani ali je u jednom štutom izvješću objavljenom početkom 1872. godine zabilježeno da je tada »*nadjeno 6 kostura ljudskih, na njekih od*

njih našle su se naušnice od mjedi, prstenje, veružice, niz staklenih i jantarevih zrna, puceta i drugoga nakita.«² Predmeti prikupljeni tijekom Ljubićevog iskopavanja objavljeni su tridesetak godina kasnije i često su potom bili spominjani i prikazivani³ ali je nalazištu i predmetima iz Velikog Bukovca više pažnje posvećeno tek prije petnaestak godina.⁴ U velikom repertoaru u Velikom Bukovcu prikupljenih ranosrednjovjekovnih predmeta prve polovine i sredine 11. stoljeća – osim brojnijih S-karičica, praporaca i prstenja, spomenuti treba obruč s lančićima i privjescima, dugmetasti privjesak, bulu, perle od stakla i bronce te kauri-puževe – ističu se odlično očuvani primjerci lijevanih naušnica s grozdolikim privjeskom karakteristični jer su čest nakitni oblik među grobnim nalazima bjelobrdske kulturne kruga u krajevima oko Mure, Drave i Save, a posebice južno od njih te južno od Dunava u istočnoj Slavoniji i Srijemu.⁵ Nalazi iz sjeverne Hrvatske, pa tako i ovi iz Velikog Bukovca, pokazuju da su ovdašnje lijevane grozdolike naušnice obično sastavljene od dva, u dvodijelnom kalupu zajedno salivena dijela: od prethodno odabrane i u kalup umetnute otvorene karike od glatke žice okruglog presjeka (nerijetko od druge kovine) i zajedno s njom spojenog i salivenog ukrašenog dijela oblikovanog poput grčkog slova Ψ. Na njemu se, više ili manje jasno, ali ovisno o kvaliteti obrade kalupa, kao osnovno obilježje prepoznaje kraći gornji i duži donji grozdoliki privjesak s jednim ili više parova koljenaca na objema stranama obruča. Oblikovanje ukrasnog dijela upućuje na filigranom i granulacijom izrađen luksuzni predložak prema kojem su izrađivani takvi više ili manje uspješno lijevani primjerci koje se u stručnoj literaturi naziva naušnicama »volinjskog«, »kijevskog« ili pak »volinjsko-kijev-

skog tipa.« Na nalazištima južno od Mure, Drave i Save lijevane grozdolike naušnice »volinjsko-kijevskog« tipa pojavljuju se u grobovima koji zasigurno nisu raniji od 11. stoljeća, a sudeći prema popratnim nalazima najveću popularnost dostižu u drugom, trećem i četvrtom desetljeću 11. stoljeća.⁶

Bilješke:

¹ WURMBRAND 1871, 156. Podatke je u hrvatskoj stručnoj literaturi prvi pojasnio, BRUNŠMID 1904, 84.

² RadJAZU XIX, 1872, 193.

³ BRUNŠMID 1904, 84–86. Za nekoliko kasnijih objava, v. VINSKI 1958a, 48, Fig. 6; VINSKI 1970, 60 bilj. 87 i 89, 61, 73, 76 bilj. 158, Taf. V:11–12; SIMONI 1984, 74–75, 79–80; TOMIČIĆ 1997a, 32, 36 = TOMIČIĆ 1999a, 160–161.

⁴ TOMIČIĆ 2000. – Prethodno se pokušalo ući u trag groblju koje je 1871. godine istraživao Šime Ljubić te je u studenom 1948. godine provedeno arheološko iskopavanje u parku dvorca Drašković (od 15.–21. studenog) koje nije dalo željenih rezultata jer su terenske sonde, njih sveukupne dvadeset i tri, bile »posve negativne !« Malu terensku ekipu Arheološkog muzeja u Zagrebu predvodio je Zdenko Vinski, a osim njega na terenu je radio muzejski preparator i fotograf Jakov Pavelić (Arhiv AMZ, fasc. »Veliki Bukovec«, br. 633/24.11.1948.).

⁵ O značenju i pojavi lijevanih grozdolikih naušnica u južnopanskom prostoru, VINSKI 1971, 58–61. Kartiranje dijela nalaza lijevanih grozdolikih naušnica s nalazišta južno do Mure, Drave, Dunava i Save sačinio je svojevremeno, TOMIČIĆ 2000, 298 Sl. 10. Nažalost, tom prigodom nisu analizirane brojne raznolikosti koje ta zanimljiva arheološka građa iskazuje.

⁶ DEMO 2009, 456–457.

27. NAUŠNICE S TRI S RAZMAKNUTE JAGODE

27.1. Par naušnica s tri razmaknute jagode jednake veličine

Hrvatska, dalmatinski gradovi; razvijeni i kasni srednji vijek; 13–15. stoljeće.

Srebro; izvlačenje, iskucavanje, filigran i granulacija.

a) Desna naušnica: Vis. 3,80 cm, šir. 4,09 cm; pr. karike 0,16–0,25 cm (veći); pr. jagode 1,50–1,56; šir. S-završetka 0,25 cm; tež. 10,345 g.

b) Lijeva naušnica: Vis. 3,88 cm, šir. 4,00 cm; pr. karike 0,15–0,25 cm; pr. jagode 1,48–1,54; šir. S-završetka 0,20 cm; tež. 9,641 g.

Bošnjaci-ciglana Daraž, grob 10/ž; Vukovarsko-srijemska žup., Republika Hrvatska. – Iskopavanje Arheološkog muzeja u Zagrebu, kolovoz 1958. godine (voditelji: Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović).

Vrlo dobro. – Jedna naušnica cjelovita (**a**), drugoj naušnici nedostaje kraj S-završetka (**b**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-661 (**a**), S-662 (**b**).

Tri razmaknute kuglaste jagode jednake veličine i ukraša nataknete su na donji dio karike okruglog presjeka s trakasto raskucanim S-završetkom. Jagode su šuplje, kuglasta oblika sačinjenog od tri konusna ispupčenja. Na

konuse je nalemljeno petero laticastih ukrasa izrađenih od filigrane žice. Na spojevima latica na vrhu svakog od konusa nalemljena je granula. Donji rubovi konusa ukrašeni su s tri granule slične veličine postavljene na približno jednake udaljenosti, na svakoj od jagoda nalazilo se ukupno 12 granula. Razmake među jagodama ukrašavaju četiri usporedne trokutasto oblikovane i pravilno razmaknute trake od trostruke filigrane žice. Prednji dio gornjeg dijela karike omotan je sa pet navoja filigrane žice. Karika je u prednjem dijelu deblja, prema kraju se stanjuje te završava tankom i blago raskucanom kukom za zakapčanje.

Publ.: ERCEGOVIĆ 1961, 228-232, Tab. VI:1-2.

27.2. Naušnica s tri razmaknute jagode jednake veličine

Hrvatska, dalmatinski gradovi; razvijeni i kasni srednji vijek; 13-15. stoljeće.

Srebro; izvlačenje, iskucavanje, filigran i granulacija.

Vis. 2,70 cm, šir. 2,55 cm; pr. karike 0,14 cm; pr. jagode 0,90 cm; tež. 2,657 g.

Novi Banovci, bez drugih podataka; opšt. Stara Pazova, Sremski okrug, prov. Vojvodina, Republika Srbija. – Slučajni nalaz; kupljeno prije I. svjetskog rata.

Odlično.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-1587.

Tri razmaknute kuglaste jagode jednake veličine i ukrasa nataknute su na donji dio karike okruglog presjeka koji završava ovalnom, trakasto raskucanom ušicom. Jagode su šuplje, kuglasta oblika. Na svaku jagodu nalemljena su četiri para kružnica napravljenih od tanke filigrane žice. Granula u sredini svake kružnice i u rombičnom prostoru između kružnica. Razmaci među jagodama ukrašeni su s četiri usporedne i pravilno razmaknute tanke žice s nalemljenim granulama. Prednji dio gornjeg dijela karike omotan je sa šest navoja tanke filigrane žice i obrubljen jednorodom granula. Karika se na gornjem kraju stanjuje i prelazi u kuku za zakapčanje.

Publ.: VINSKI 1949, 34-35, Tab. VIII:56; VINSKI-GASPARINI 1952, 23; STANOJEV 1989, 61-62 br. 319.

Par srebrnih trojagodnih naušnica potječe iz ženskog groba otkrivenog 1958. godine tijekom arheoloških iskopavanja na položaju Daraž u Bošnjacima, mjestu u zapadnom Srijemu oko 4 km istočno od Županje [27.1a-b]. Naušnice su zatečene pored lubanje, svaka s jedne strane, a osim njih u grobu se na nekom od prstiju desne ruke nalazio srebrni prsten, oštećen i nepotpun.¹ U Hrvatskoj arheološkoj literaturi trojagodne naušnice smatraju se najraširenijom vrstom nakita rasprostranjenom ponajviše na prostoru nekadašnje ranosrednjovjekovne hrvatske države² i baš ih se stoga smatralo s njom istovremenima te datiralo u 9.-11. stoljeće.³ Iako je istovremeno upozoravano i na prikaz ženske glave s trojagodnim naušnicama na jednoj od konzola trećeg kata zvonika crkve sv. Dujma u Splitu iz 14. stoljeća⁴ tek se nakon jednog kasnosrednjovjekovnim novcem datiranog grobnog nalaza iz Brnaza u okolici Sinja u dalmatinskom zaleđu počelo o ovom tipu naušnica razmišljati i pisati drugačije⁵ te se danas s pravom tvrdi da su naušnice s tri šuplje jagode jednake veličine, raspoređene na jednakoj udaljenosti, ukrašene filigranom i granulacijom te izrađene različitim zlatarskim tehnikama u radionicama dalmatinskih gradova, tipičan oblik ženskog kasnosrednjovjekovnog nakita korištenog i u upotrebi od 13. do 15. stoljeća.⁶ Pojavu pojedinih primjeraka istih obilježja i u kontinentalnoj Hrvatskoj tumači se širenjem utjecaja i ukusa iz primorske Hrvatske prema sjeveru »gotovo do Drave«,⁷ a na to upućuju trojagodnim naušnicama iz Bošnjaka gotovo identično koncipirani ukrasni elementi na srebrnoj trojagodnoj naušnici iz sjevernodalmatinskog mjesta Galovca smještenog nekih 10 kilometara istočno od Zadra.⁸ Za razliku od arheološkim iskopavanjima pribavljenog para srebrnih trojagodnih naušnica iz Bošnjaka u zapadnom Srijemu (Hrvatska) iz Novih Banovaca u sjeveroistočnom Srijemu (Srbija) potječe još jedan primjerak trojagodne naušnice dalmatinskog po-

drijetla nabavljene za AMZ u nepoznato vrijeme ali svakako prije početka I. svjetskog rata [27.2]. Od para srebrnih trojagodnih naušnica iz Bošnjaka [27.1a-b] razlikuje se manjim dimenzijama i težinom ali i drukčijim ukrašavanjem i izvedbom jagoda (Jakšić, tip E/v.5), a njoj sličnih primjeraka u Dalmaciji (Cetina-sv. Spas) i Hercegovini (Grborezi-Mramorje) registrirano je podosta.⁹ U starijoj arheološkoj literaturi trojagodne naušnice se zbog brojnih nalaz u okolici Kijeva u Ukrajini nazivalo, a i danas ih se naziva, naušnicama *kijevskog tipa* pa su s vremenom tim nazivom obuhvaćeni najraznovrsniji oblici naušnica opremljenih trima jagodama zbog čega je naziv postao isuviše općenit, stoga i neprikladan, te se sve češće koristi s oprezom. Unatoč tomu, treba naglasiti, da se ukrasima srodnih trojagodnih naušnica nalazilo u priličnom broju upravo u Ukrajini na području srednjovjekovne kijevske Rusi u skupnim nalazima blaga tzv. IV. grupe nastalima, kako ih se tamo u pravilu datira, od 70-ih godina 12. stoljeća do 1240. godine.¹⁰ Zbog sličnosti ukrasa i njegova oblikovanja, ne i načina zakapčanja koji je kod naušnica iz kijevske Rusi bitno drukčiji od onog korištenog na primjercima iz Bošnjaka i Novih Banovca (ali i srodnih primjeraka iz Dalmacije, Like te Bosne i Hercegovine), moglo bi se pretpostaviti da su poticaji za lokalnu izradbu trojagodnih naušnica dalmatinskih obilježja u drugoj polovini 13. stoljeća stigli s jugoistoka izravno iz bizantskih radionica ili pak posredstvom doseljenika pristiglih u hrvatsko priobalje iz udaljenih krajeva istočne Europe.

Bilješke:

- ¹ ERCEGOVIĆ 1961, 228, Tab. V:1–2 (gr. 10/ž -1958).
- ² JELOVINA 1976, 99.
- ³ KARAMAN 1940a, 36–37; KARAMAN 1956, 129.
- ⁴ KARAMAN 1940a, 36; KEČKEMET 1955, 123–125 Sl. 17–18; ERCEGOVIĆ 1961, Tab. X:1.
- ⁵ GUNJAČA 1955, 15 Tab. III:88, 126 (iskopavanje 1947. godine). Prije objave istraživača groblja u Brnazama podatak je 1949. godine spomenuo VINSKI 1949, 34 bilj. 27, 35.
- ⁶ JAKŠIĆ 1983, 71–73, s jedinom dosad sastavljenom tipologijom dalmatinskih trojagodnih naušnica. – Za instruktivan pregled literature i mišljenja hrvatskih arheologa djelatnih u Dalmaciji o kasnosrednjovjekovnim trojagodnim naušnicama iz Dalmacije, v. ZEKAN 2010, 169–169 bilj. 9–10.
- ⁷ SOKOL 2006, 293–294 (tip 29).
- ⁸ BELOŠEVIĆ 1992, 237–238, T. XVIII:3, XIX:7 (Galovac-Crkvina, gr. 59). Naušnicu karakterizira karika okruglog presjeka koja se od prednje prema stražnjoj strani stanjuje i završava kukom za zakapčanje. Okrugle jagode s trima konusnim ispupčenjima nešto su većih dimenzija od onih na naušnicama iz Bošnjaka i s nešto krupnijim granulama na spojevima peterolatičastih ukrasa od filigrane žice.
- ⁹ PETRINEC 1996, 97 (Cetina-sv. Spas, gr. 1008); BEŠLAGIĆ 1962, Tab. XXIII:1, XXIV:4, XXVI:40, XXVII:1, Tab. XLI (Grborezi-Mramorje, gr. 129, 139, 173, 177).
- ¹⁰ KORZUHINA 1954, 108, Tab. XXIX:4–5 (Kijev-Vladimirov gorod, 1936.); 128, Tab. XLVIII:8 (Knjaža Gora, 1891.), 127, Tab. XLVIII:30 (Knjaža Gora, 1891.); 130, Tab. L:5–8 (Knjaža Gora, 1898.); 129–130, Tab. L:15–22 (Knjaža Gora, 1897.); 132, Tab. LIV:6 (Piški, Karta 4. Za slične primjerke iz pojedinih poljskih muzeja, v. Paderborn-Brandenburg 2011, 80 br. 25, 81 br. 28–31.

28. MEKIŠ-ZGRUTI, SKUPNI NALAZ NAKITA I NOVCA

Mekiš-Zgruti; opć. Podravske Sesvete, Koprivničko-križevačka žup., Republika Hrvatska. – Skupni nalaz novca i nakita otkriven oko 1943. godine na položaju Zgruti u Mekišu kod Podravske Sesvete (nalaznik Ilija Šerbedžija); za Arheološki muzej u Zagrebu otkupljeno od akademika Vanje Radauša 1967. godine.

Istočna Europa/Bizant, Hrvatska/Mađarska; razvijeni i kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

28.1. Sljepoočnicarke s privjeskom u obliku ptica i lančićima s ukrasnim dodacima (par)

Istočna Europa/Bizant; razvijeni i kasni srednji vijek; kraj 12. i sredina 13. do 13/14. stoljeće.

Srebro, staklo; lijevanje, izvlačenje, iskucavanje, lemljenje; umetanje, filigran, granulacija.

- a) Vis. 31,3 cm; obruč: pr. 2,68/2,66 cm, pr. žice 0,16 cm, vis. nosača ovjesa: 0,70 cm; privjesak u obliku ptice: vis. 2,75 cm, šir. 4,37 cm; lanac: duž. 24,2–25,2 cm; okrugli privjesak: pr. 0,57 cm; tuljasti privjesak: vis. 1,55 cm, šir. baze 0,64 cm; tež. 22,943 g.
- b) Vis. 28,8 cm; obruč: pr. žice 0,17 cm, vis. nosača ovjesa: 0,70 cm; privjesak u obliku ptice: vis. 2,78 cm, šir. 4,36 cm; lanac: duž. 2,4,2–25 cm; okrugli privjesak: pr. 0,67 cm; tuljasti privjesak: vis. 1,60 cm, šir. baze 0,65 cm; tež. 22,194 g.

Vrlo dobra očuvanost. – Nedostaju ili su prignječeni pojedini ukrasni dodaci i dijelovi: nedostaje veći dio obruča za ovjes (b), oštećenje neprekinutog ukrasnog niza omega na žičanom dodatku za ovjes lančića (a, b), nedostaje donja trećina lančića s jednim okruglim i jednim četverobridim privjeskom (a), prignječena privjesaka na lančićima (a, b).

Arheološki muzej u Zagrebu, G-1039/1a (a) i G-1039/1b (b).

Sljepoočnicarke su sastavljene od obruča za ovjes privjeska s nosačima osovine, dvostranog privjeska u obliku dviju ptica okrenutih jedna prema drugoj i šest lančića s tri reda ukrasnih privjesaka ovješanih o privjesak u obliku ptice. Obruč sljepoočnicarke je okruglog oblika i izrađen je od žice okruglog presjeka, otvorenih, rastavljenih i podrezanih krajeva. Na donji dio obruča nalemljena su dva trakasta, ovalno oblikovana nosača osovine za ovjes privjeska. S obje strane privjeska reljefni prikazi dviju ptica (golubi?) sklopljenih krila okrenutih

jedna prema drugoj i s kljunovima koji se dodiruju. Tijelo i glava ptice izrađeni su od srebrnog lima na koji su nalemljeni nizovi filigrane žice koncentrično raspoređeni oko očiju i vrhova krila izrađenih od izdignutih i kapličasto oblikovanih ćelije ispunjenih žučkastim staklom. Vratovi ptica ukrašeni su gustim namotajima filigrane žice, na leđima svake ptice oblikovana je traka površina omeđena filigranom žicom u koju je umetnuto dvanaest malih granula, svaka granula u okviru od tanke žice, a vrh ptičjeg repa ukrašen je trima krupnijim granulama. Na donji dio tijela ptice nalemljen je dodatak za ovjes lančića izrađen od deblje glatke žice. Prostor između žičanog dodatka i ptičjih tijela ispunjen je neprekinutim nizom omega izrađenih od jednog komada tanke žice. Na žičani dodatak ovješena su tri lančića sastavljena od tankih presavijenih obruča. Svaki lančić ukrašen je dvama šupljim limenim kuglicama i četverobridnim tuljcem na krajevima lančića.

Publ.: MIRNIK 1991, 213 br. 310:1; MIRNIK 1993, 213 br. 310:1.

28.2. Prsten s prikazom dvostrukog križa

Hrvatska/Mađarska; razvijeni i kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, urezivanje.

Vis. 2,20 cm; šir. 2,35 cm; kruna: dim. 1,67 × 1,37 cm; šir. obruča: ramena 0,44 cm, najmanja 0,215 cm; dim. medaljona: 1,07 × 0,83 cm; tež. 2,314 g.

Vrlo dobro; na ramenim zbog upotrebe malo izlizan.

Arheološki muzej u Zagrebu, G-1039/2.

Prsten s ovalnom, tankom i na rubovima blago prema dolje zaobljenom pločicom krune te uskim obručen blago polukružnog presjeka koji se od sredine prema kruni širi i stanjuje u trakasto raskucana ramena. Na pločici krune tanka i plitko urezana crta oblikuje ovalni medaljon. U središtu medaljona urezan dvostruki križ (*crux gemina*) s utisnutom točkom sa svake strane gornjeg vodoravnog kraka križa (*haste*), a u sjecištima vodoravnih krakova i okomitog kraka dvostrukog križa urezan je mali Andrijin križ (*crux decusata*). Medaljon uokviruje ukrasni niz pravilno raspoređenih slova: + I Π Π < > X U □ I < > I I . Na proširenim ramenima obruča dva reda kratkih okomito urezanih crta, gornji red s većim brojem (6–7), a donji red s manjim brojem crta (3–4).

Publ.: MIRNIK 1991, 213 br. 310:2; MIRNIK 1993, 213 br. 310:2.

28.3. Prsten s prikazom nepravilno oblikovanog dvostrukog križa

Hrvatska/Mađarska; razvijeni i kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, urezivanje.

Vis. 2,14 cm; šir. 2,22 cm; kruna: dim. 1,30 × 1,25 cm; širina obruča: ramena 0,39 cm, najmanja 0,22 cm; medaljona: dim. 0,74 × 0,67 cm; tež. 1,986 g.

Vrlo dobro; obruč napukao.

Arheološki muzej u Zagrebu, G-1039/3.

Prsten s ovalnom, tankom i na rubovima blago prema dolje zaobljenom pločicom krune te uskim obručen blago polukružnog presjeka koji se od sredine prema pločici krune širi i stanjuje u trakasto raskucana ramena. Na pločici krune tanka i plitka urezana crta oblikuje nepravilno-ovalni medaljon. U središtu medaljona urezan je nepravilno izrađen dvostruki križ (izgledom sličan rakovici). Oko medaljona teče ukrasni niz pravilno raspo-

ređenih slova: V - Π I Π - V - Π I Π - V - Π Π - V - Π I Π. Na ramenima obruča dvored sastavljen od – četiri s jedne strane i šest s druge strane – urezanih nasuprotno postavljenih kosih crta u obliku borovih grančica (ili riblje kosti).

Publ.: MIRNIK 1991, 213 br. 310:3; MIRNIK 1993, 213 br. 310:3.

28.4. Prsten s prikazom ptice

Hrvatska/Mađarska; razvijeni i kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

Srebro; lijevanje, iskucavanje, urezivanje.

Vis. 1,97 cm; šir. 2,08 cm; kruna: pr. 1,18 cm; obruč: šir. ramena 0,41 cm, najmanja 0,17 cm; medaljon: pr. 0,82 cm; tež. 1,21 g.

Dobro; nepotpun; kruna i obruč napuknuti, dio krune odlomljen.

Arheološki muzej u Zagrebu, G-1039/4.

Prsten s okruglom, ravnom pločicom krune te uskim obručen blago polukružnog presjeka koji se od sredine prema pločici krune širi i stanjuje u trakasto raskucana ramena. Na pločici krune tanka i plitko urezana crta

oblikuje okrugli medaljon u koji je urezna ptica dugog kljuna i zatvorenih krila okrenuta nadesno, odnosno ptica dugog kljuna i podignutih krila okrenuta nalijevo ako se prikaz na prstenu okrene za 360 stupnjeva. Oko medaljona teče ukrasni niz pravilno raspoređenih slova: V - C - V - C - V - C - V - C (C u formi CI). Na ramenima obruča dvored sastavljen od sedam, odnosno šest urezanih nasuprotno postavljenih kosih crta raspoređenih u obliku borovih grančica (ili riblje kosti).

Publ.: MIRNIK 1991, 213 br. 310:4; MIRNIK 1993, 213 br. 310:4.

O postojanju nalaza srednjovjekovnih predmeta s položaja Zgruti kod Podravske Sesveta stručna je javnost prvi puta obaviještena 1955. godine s naznakom da se za nalaz saznalo dvije godine ranije iako je »prije jedno 12 godina nađen.« O nalazu je tom prigodom progovoreno u najkraćim crtama i isključivo u numizmatičkim smislu te se činilo kao da nije sadržavao nikakve druge predmete doli slavonske banovce, srebrni srednjovjekovni hrvatski novac za kojeg je konstatirana neubičajena tipološka karakteristika – svi primjerci nose iste o – o sigle. Kako je pedesetih godina 20. stoljeća u dijelu ondašnje numizmatičke struke prevladavalo uvjerenje da takvim siglama označeni banovci pripadaju isključivo vremenu vladavine Bele IV. (1235–1270) to je i čitav nalaz promptno povezan s provalom Tatara te datiran u 1242. godinu.¹ O tome da je osim novaca nalaz sadržavao i neke druge predmete nije se moglo naslutiti niti 1958. godine kada se u svezi s njim već ponešto razjasnilo: ne samo to da je do njegova otkrića došlo »negdje godine 1943,...u zaseoku Z g r u t i, kod Podravske Sesveta, nedaleko Drave«, već i to da je nalaz sadržavao ili da je od otkrivenog nalaza ostalo sačuvano »u svemu 488 komada denara i 15 komada poludenara« koji su temeljitijom numizmatičkom analizom pripisani kasnijem razdoblju, tj. vremenu zasigurno poslije provala Tatara. Tom prigodom je naime, za banovce utvrđeno »da sigurno spadaju u 14. stoljeće« i da su kovani za bana Nikole Omodejeva (1322-1324) čime je, tvrdilo se također, napokon uklonjen »nemogući vacuum u kovanju slavonskih novaca godine 1323–1324.«² Da nalaz sa Zgruta ipak nije sadržavao isključivo srebrni novac, a da se i o tome ponešto znalo ubrzo nakon njegova nalaska, govori podatak da je prvih 62 banovca jednom od dvaju tadašnjih podpredsjednika numizmatičkog društva u Zagrebu³ donijela »neka gospođa« 25. veljače 1943. godine tvrdeći da se ostalo ili kako sama tada reče »ostalih 62 komada nalazi kod gosp. Ilije Šerbedije«. Uslijedilo je očitovanje samog Ilije Šerbedije iz Podravske Sesveta od 12. travnja 1943. godine tvrdnjom da se kod njega »nalazi 462 komada banovca, 2 kom. lančića i 3 komada prstena«, da bi u svibnju mjesecu i.g. »br-

zglasno« pristigla vijest da bi se »nalaz mogao dobiti za Kn 130.000.« Istovremeno s ovime angažiran je da na licu mjesta stvar ispita povjerenik numizmatičkog društva Ivan Barešić, građevinski poduzetnik iz Bjelovara, koji je numizmatičko društvo iz Zagreba izvijestio dopisom od 2. lipnja 1943. godine opskrblivši ga crtežima, fotografijom i nizom arheološki vrlo korisnih podataka: »...nalaz nije iz Gole nego iz okolice Podravske Sesveta iz konaka Zgruti...ležao je oko 60 cm u zemlji. Čup u kojemu je bio pohranjen sada je još samo dno oko 8 cm. promjera...ostalo je razbito. U čupu se nalazila kesica za 600–700 banovca...te tri prstena...Uza sve to nalazile su se i naušnice...sa privjeskom oko 20 cm. Sve je to od tankog sreb. lima i žice...Dotični gosp. zove se Šerbedija...traži za cijeli nalaz preko 80.000 Kn.« Desetak godina kao da je trajao muk, a onda se pročulo i o tome je javno progovoreno na sastanku muzejsko konzervatorskih radnika NRH podružnice Varaždin održanom u Bjelovaru 27. kolovoza 1954. godine »da je Hinko Lederer iz Beograda...od Ilije Šerbedije iz sela Mekiš kbr. 364« još u proljeće te godine »otkupio oko 360 kom. novaca..., 3 srebrna prstena i 1 par ženskog srebrnog novca (sic! - o.p.) po cijeni od 55.000 dinara.«⁴ U nastaloj situaciji brzo i promišljenom reakcijom bjelovarskog umirovljenik-numizmatičara Mije Korčmaroša i Radoslava Kovača djelatnika muzeja u Bjelovaru te dr. Ive Meixnera, predsjednika numizmatičkog društva u Zagrebu uspjelo se postići da nalaz iz vlasništva Hinka Lederera tada već renomiranog beogradskog kolekcionara pređe u vlasništvo zagrebačkog kipara Vane Radauša⁵ od kojega su ovi predmeti 26. travnja 1967. godine napokon otkupljeni za Arheološki muzej u Zagrebu »za svotu od 10.000 novih dinara (1.000.000 starih dinara).«⁶ Ukupna težina nakita iznosi 50,647 g.

Prigodom otkupa 1967. godine u Glavni inventar Arheološkog muzeja u Zagrebu uz kratak opis para sljepoočničarki pridodano je da su one »zanimljiv i jedinstven nakit«, pretpostavljeno je da je ovaj »rađen prema antičkim, odnosno helenističkim tradicijama«, a zaključno je konstatirano da je »dosad bez paralela u očuvanom nakitu srednjega vijeka.« Sve tom prigodom zabilježeno, a posebice ovo potonje, moglo bi se jednako tako napisati i danas 2014. godine, gotovo pola stoljeća nakon otkupa! [28.1] Naime, na sljepoočničarke konceptijski slične primjercima sa Zgruta ali s piramidalnim ili stožasto oblikovanim ukrasnim privjescima o koje su također ovješeni više ili manje brojni lančići, češće se nailazi među arheološkim nalazima iz Rusije i Ukrajne te se kao tipične predstavnike toga nakitnog oblika – kolokvijalno nazivan *podveski-rjasni* – najčešće ističu i prikazuju sljepoočničarke iz tamošnjih dobro znanih skupnih nalaza Staraja Rjazan i Krestni u Rusiji, te iz Miropola, Smele, Martinovke i Černigova u

28. 4.

Ukrajni,⁷ koje se smatra karakterističnim dijelom tamošnje raskošne ženske nošnje na prelazu 11. u 12. stoljeće do u prvu polovinu 12. stoljeća i s trajanjem do oko sredine 12. stoljeća.⁸ Izvan spomenutih ruskih i ukrajinskih krajeva slično koncipirane primjerke sljepoočničarki sadrže skupni nalazi Tyúkod-Bagolyvár i Nyírmártonfalva-Gút u Mađarskoj te Dobrica u Banatu u Srbiji atribuirani vremenu tatarske provale i razdoblju prije sredine 13. stoljeća.⁹ Iz Bugarske pak potječe jedan grobni i jedan slučajni nalaz sličnih sljepoočničarki s lančićima (Lukovit-Mušat),¹⁰ a komparativno je zanimljiv i primerak iz višegeneracijskog skupnog nalaza s nalazišta Kelebia-Négyesen u južnoj Mađarskoj koji je osim sljepoočničarke s lančićima sadržavao predmete nastajale u vremenu od kraja 13. do kraja 14. ili prve trećine 15. stoljeća kad je taj skupni nalaz najvjerojatnije i zakopana.¹¹ U tipološkom smislu sljepoočničarke sa Zgruta izgledom svojih lančića pokazuju veliku podudarnost s lančićima upotrebljenima na sljepoočničarkama iz Banatskog Despotovca (Ernesztháza) u srbijanskom Banatu,¹² a izgledom svojih privjesaka s prikazom dviju ptica okrenutih jedna prema drugoj te njihovom izvedbom i ukrašavanjem – upotrebljena je ponajviše filigrana žica, u manjoj mjeri granulacija i umetanje oblo brušenog stakla u poprilično izdignute ćelije – umnogome se razlikuju od svih ovdje spomenutih komparativnih nalaza. Analogija za izvedbu i ukrašavanja također je vrlo malo te ih je upravo stoga potrebno spomenuti: prikazom ptice ukrašene zlatnom filigranom žicom i namotajima u predjelu vrata ističu se sljepoočničarke skupnog nalaza iz okolici Spasska na jugozapadu Rusije datiranog u 11–12 stoljeće,¹³ a rijedak ukras neprekinutog niza omega izrađenih od jednog komada tanke glatke žice pojavljuje se npr. na srebrnim narukvicama iz Czerkasya u središnjoj Ukrajini datiranim u 12. do sredine 13. stoljeća te na srebrnoj sljepoočničarki-koltu iz jednog od mnogobrojnih skupnih nalaza srednjovjekovnog Kijeva datiranog u sedamdesete godine 12. stoljeća do oko 1240. godine.¹⁴ Sve bi ovo govorilo u prilog bizantskim uzorima s jedne i istočnoeuropskom porijeklu zgrutskih sljepoočničari s druge strane či-

ji bi nastanak i upotreba obuhvatili vrijeme od završnog 12. do sredine 13. stoljeća odnosno 13 na 14. stoljeće u koje vrijeme se odnedavno izrijekom datiraju ukrasi za glavu i njima pripadajuće sljepoočničarke iz već spomenutog Banatskog Despotovca.¹⁵

Osim raskošnih sljepoočničarki skupnom nalazu sa Zgruta pripadala su i tri pečatna prstena, dva prstena s prikazom dvostrukog križa (*crux gemina*) – prvi s pridodanim Andrijinim križem na spojevima okomice i vodoravnih krakova križa [28.2], drugi s upadljivo nepravilnim i koso postavljenim krakovima dvostrukog križa [29.3] – te jedan s izuzetnim načinom prikaza ptice čiji se lik i položaj krila mijenjaju okretanjem prstena za 360 stupnjeva ili promatranjem prikaza s dviju suprotnih strana [28.4]. U hrvatsko-ugarskom kraljevstvu 13. stoljeća slično oblikovan dvostruki križ, obično bez pridodanih križeva sv. Andrije na spojevima krakova, nalazi se na pojedinim serijama srebrnog ugarskog novca kovanog od vremena kralja Andrije II (1205–1235), intenzivnije u vrijeme vladavine njegova sina Bele IV (1235–1270), povremeno i na novcu njihovih arpadovskih nasljednika,¹⁶ ali se koristi i traje ne samo tijekom 14. već i u 15. stoljeću. Unatoč tomu prstenje s dvostrukim križem rado se stavljalo baš u 13. stoljeće, a zbog plemenitog metala od kojeg su prsteni izrađivani, iako su poznati i evidentno kasniji brončani primjeri datirani u 14. pa i 14/15. stoljeće,¹⁷ dovodilo ih se u vezu s feudalnim slojevima društva povezanim s dvorom, dvorjaništvom, javnim službama u županijskom sustavu i sličnim djelatnostima koje je svoj društveni položaj, plemićki status, službu i ugled dugovalo kralju i to iskazivalo korištenjem njegova znaka postavljenog u središte svojih prstena-pečatnjaka. Svemu je pripomoglo širenje pismenosti a samim time sustav je bio decentraliziran jer je u državne službe primao sve veći broj ljudi, među njima i mnogo onih iz nižih staleških razreda, koji su izvršenje povjernih zadataka potvrđivali prepoznatljivim kraljevskim znakom. Za razliku od dvostrukog križa sigle koje uokviruju medaljone svih triju prstena iz Zgruta iskazuju brojne raznolikosti pa iako se mo-

že pomišljati na različito sročene invokacije njihov repertoar podsjeća na onaj korišten na ugarskome novcu 12. stoljeća,¹⁸ u odnosu na kojeg iskazuju znakovito osuvremenjavanje i zamjetljiv likovni napredak.

Numizmatički dio zgrutskog nalaza, najbrojniji je ali je još uvijek, nažalost, necjelovito objavljen.¹⁹ Dok se to ne dogodi i ostava numizmatički prouči i predstavi u cijelosti važit će ono već izrečeno o pripadnosti pronađenih banskih denara banu Nikoli Omadijevu (1322–1324) ili pak kraju 13. i početku 14. stoljeća.²⁰

Bilješke:

¹ RENGJEO 1955, 17.

² RENGJEO 1958, 2–9; RENGJEO 1959, 29–30, br. 229–257, Taf. V:229, 236, 248, 255, 257, gdje je razvidno da svi opisani banski denari potječu iz zbirke Radauš, tj. iz zbirke akademika Vanje Radauša (Vinkovci, 29.4.1906–Zagreb, 24.4.1975), nesretno preminulog hrvatskog kipara, slikara, grafičara, fotografa, pjesnika, pisca, medaljera i kolekcionara kulturno-povijesnih rijetkosti.

³ Potpredsjednici numizmatičkog društva bili su tada Ivo Hartl, industrijalac i dr. Ivo Meixner, liječnik-oftalmolog.

⁴ Podatke koji se ovdje prvi puta iznose stavio mi je na raspolaganje dr. Ivo Meixner, tadašnji predsjednik Hrvatskog numizmatičkog društva, prigodom jednog od posjeta njegovu domu u Gundulićevoj 14 u vrijeme kada sam se krajem 70-ih i početkom 80-ih godina prošlog stoljeća počeo ozbiljnije zanimati za numizmatiku poglavito za neke dijelove njegove bogate arheološko-numizmatičke zbirke koju mi je svaki put rado pokazivao, o njoj pričao i iznosio pojedinosti (npr. za njegovu malu skupinu novca vremena seobe naroda). Kada sam jednom takvom prigodom spomenuo moj posjet gosp. Željku Kranjčevu u Podravskim Sesvetama (zajedno sa arheologom Zorkom Markovićem tada kustostom u Muzeju grada Koprivnice) i razgovor o skupnom nalazu sa Zgruta o kojem sam tada, moram priznati, prvi puta slušao i ono što nigdje ranije nisam čuo ili pročitao, on je nakratko izašao iz sobe u kojoj smo se nalazili da bi se ubrzo potom pojavio s nekakvim papirima i stavlajući mi ih u ruke kazao otprilike »uzmite, pročitajte, istražite i napišite nešto«.

⁵ Arhiv AMZ, »Mekiš Podravski«, spis br. 565/1954 od 04.09.1954. godine. – Hinko Lederer (Kostajnica, 18.5.1886 – Beograd, 16.4.1979), kolekcionar antikviteta, umjetničkih predmeta i numizmatike.

⁶ Gl-inv. AMZ str. 130–131 br. 389. Podaci su u Glavni muzejski inventar upisani rukom Zdenka Vinskog, a kao akvizicije navode se predmeti: »1.) *Naušnice (par), srebro, granati, filigran u obliku ptice (goluba)...zanimljiv i jedinstven nakit...zasad bez paralela u sačuvanom nakitu srednjeg vijeka.* 2.) *Prstenje, 3 komada (jedan oštećen) ukrašeno graviranim motivima gotičkog vremena...* 3.) *Denari-banovci, 465 komada, srebro, dobro sačuvani...Veoma važan*

numizmatički materijal...4.) Fragmenti tkanine od vrećice u kojoj je blago bilo zakopano.« Njihovi inventarni brojevi jesu brojevi Numizmatičkog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁷ TOLSTOJ-KONDAKOV 1897, 110 Sl. 162. (Staraja Rjazan, 1868. god.); KORZUHINA 1954, 134 br. 137, Tab. LVII:2 (Miropol, 1938. god.), 140–141 br. 157 Tab. LX:1–2 (Kresti, 1876. god.); GUŠČIN 1936, 37–38 Sl. 7–8 (Smela, Martinovka). Za primjerke iz ostave otkrivene u Dorohobužu u zapadnoj Ukrajini, v. LIWOCH 2013, 10 br. 21 (s literaturom).

⁸ ŽILINA 2010 188, 189 Sl. 9:1–4, 190 Sl.10:1–5, 594, 596.

⁹ Mađarska: *Tjukod-Bogolyvár* (1970. god.), JAKAB 2007, 250, Abb. 5, 277–278 (.); *Nyírmartonfalva-Gút* (1959. god.), LUKÁCS 1998, 152 Fig. 4:2; JAKAB, 2007, 257–258, 259 Abb. 17, 287 Taf. IX. – Srbija: *Dobrica* (1923. god.), ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1950, 251–252 Sl. 2, 284; MILOŠEVIĆ 1990, 151 br. 243; RADOJKOVIĆ 1969, 138–139, 312, 332 br. 71, 350 br. 71.

¹⁰ *Lukovit-Mušov*: STANČEV-NAČEVA 1960, 85 Obr. 8:15 (kat. 15), 89 Obr. 9:3, 94 br. 4 (gr. 3); JOVANOVIĆ 1988a, 115 Tab. II:15 (kat. 15), 117–118 T. III:3, 120 (gr. 3).

¹¹ HATHÁZI 2005, 106–107 ábra 96–99, 166–167, 218. – Na sličan način trebalo bi gledati i na primjerke iz skupnog nalaza Banskog Despotovca/Ernesztháza (1879. god.) datiranog novcem u 15. stoljeće: HAMPEL 1881, 175 ábra 1:1a-b; KÖVÉR 1897, 243–244; ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1950, 254 Sl. 3.

¹² Slično izrađen lančić potječe i iz rumunjskog skupnog nalaza Streza-Cartișoara datiranog u drugu polovinu 13. stoljeća, LUKÁCS 1998, 145–147 Fig. 1–2, 155.

¹³ TOLSTOJ-KONDAKOV 1897, 97 Fig. 124; JAKIMOWICZ 1933, 119, 135, Tab. XIX:1 (IX. skupina); GUŠČIN 1936, 82, Tab. XXXI:9, XXXIV:1–3 (Spasko-bolgarski nalaz, 1869. god.). – Za slično omatanje srebrne filigrane žice na naušnici iz Popovca kod Paraćina datiranoj u 12–13. stoljeće, v. MILOŠEVIĆ 1959, 120–121, 131 (sl. dolje); MILOŠEVIĆ-TATIĆ-ĐUROVIĆ 1969, 99 br. 193.

¹⁴ *Bönen* 2011, 34–35 Abb. 10, 99 no. 164–165 (Cserkasy); KORZUHINA 1954, 116 br. 94, Tab. XXXV:2 (Kijev, 1893. god.; IV. grupa skupnih nalaz). Na ulomak narukvice s istim ukrasnim motivom iz poznatog skupnog nalaza u Jurkovicima u Ukrajini (datiran na kraj 10. i u rano 11. stoljeće: KORZUHINA 1954, Tab. VI:) te na još jedan slično ukrašen ulomak narukvice s arheoloških iskopavanja (sloj 14. stoljeća) srednjovjekovnog gradišta Dručka u Bjelorusiji upozorila je nedavno, RJABCEVA 2005, 257 Ris. 133:4, 6, 262.

¹⁵ RJABCEVA 2010, 86 ris 5, 88 ris. 6:1, 89.

¹⁶ HUSZAR 1979, 60, 64–67, 69, 74. Za rijedak denar s prikazom dvostrukog križa pripisan Beli III (1172–1196), o.c., 40 br. 69.

¹⁷ LOVAG 1980, 237. Za primjerke datirane u 14. i 14/15. stoljeće, v. LITAUSZKI 2012, Tab. VIII:2,5, IX:1–8, X:1–5.

¹⁸ HUSZAR 1979, 41–42.

¹⁹ Za osnovne podatke o nalazu, v. MIRNIK 1981, 118 Nr. 555; MIRNIK 1991, 213; MIRNIK 1992, 187/205 br. 37, 200/208 br. 9 (s literaturom); MIRNIK 1993, 213.

²⁰ RENGJEO 1958, 2–9; RENGJEO 1959, 29–30. Za kraj 13. i početak 14. stoljeća, v. METCALF 1979, 153–154.

29. SLAKOVCI, SKUPNI NALAZ NAKITA

Slakovci; opć. Stari Jankovci, Vukovarsko-srijemska žup.; Republika Hrvatska. – Skupni nalaz nakita otkriven 1893. godine na oranici Karla Brkića iz Slakovaca i iste godine otkupljen za Arheološki muzej.

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. do kraja prve i početka druge trećine 15. stoljeća.

29.1. Sljepoočnicarke sa tri jagode

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

Srebro; lijevanje, izvlačenje, lemljenje, iskucavanje, uvijanje, namatanja.

a) Vis. 18,15 cm; šir. (pr.) 7,61 cm; jagoda 1: duž 1,81 cm, pr. 1,45 cm; jagoda 2: duž. 1,80, pr. 1,45 cm; jagoda 3: duž. 1,72, pr. 1,52; žica obruča: pr. 0,20 cm; S-završetak: vis 1,36 cm, šir. 0,36 cm; tež. 14,066 g. (desna)

b) Vis. 18,06 cm, šir. (pr.) 7,62 cm; jagoda 1: duž. 1,68 cm, pr. 1,47 cm; jagoda 2: duž. 1,85 cm, pr. 1,49 cm; jagoda 3: 1,78 cm, pr. 1,46 cm; žica obruča: pr. 0,20 cm.; S-završetak: vis. 1,30 cm, šir. 0,37 cm; tež. 13,943 g. (lijeva)

Odlično. – Jedna sljepoočnicarka malo iskrivljena (**b**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2037a (**a**), S-2037b (**b**).

Sljepoočnicarke od srebrne žice s tri bikonične jagode te raskovanom i petljasto oblikovanom ušicom za ovjes. Bikonične jagode sastavljene su od dviju šupljih kalota, a njihov je spoj prekriven debljom jednoreznom filigranom žicom s obje strane omeđenim nizom pseudogranula oblikovanih iskucavanjem. Srebrna žica između jagoda omotana tankom filigranom žicom.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 95 Sl. 48:3; ERCEGOVIĆ 1961, 230, 234-236, 238-239, Tab. XI:5; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:4c; *Zagreb* 2009, 180 br. 619.

29.2. Sljepoočnicarke sa tri jagode i sa tri koljenca na obruču

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće.

Srebro; lijevanje, izvlačenje, lemljenje, iskucavanje, uvijanje, namatanja.

a) Vis. 7,94 cm, šir. (pr.) 7,37 cm; jagoda 1: duž. 1,55 cm, pr. 1,40 cm; jagoda 2: duž. 1,69 cm, pr. 1,36 cm; jagoda 3: duž. 1,70 cm, pr. 1,39 cm; žica obruča: pr. 0,22 cm; S-završetak: vis. 1,27 cm, šir. 0,29 cm; tež. 13,204 g. (desna)

29.1. a

29.1. b

29.2. a

29.2. b

b) Vis. 8,02 cm, šir. (pr.) 7,31 cm; jagoda 1: duž. 1,60 cm, pr. 1,47 cm; jagoda 2: duž. 1,62 cm, pr. 1,40 cm; jagoda 3: duž. 1,58 cm, pr. 1,40 cm; žica obruča: pr. 0,21 cm; S-završetak: vis. 1,15 cm, šir. 0,27 cm; tež. 13,267 g. (lijeva)

Odlično.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2036a (**a**), S-2036b (**b**).

Sljepoočničarke od srebrne žice sa tri bikonične jagode te raskovanom i petljasto oblikovanom ušicom za ovjes. Bikonične jagode sastavljene su od dviju šupljih kalota, a njihov je spoj prekriven debljom jednoređnom filigranom žicom s obje strane omeđenim nizom pseudogranula oblikovanih iskucavanjem. Srebrna žica je između jagoda omotana tankom filigranom žicom sa trima, na jednakim razmacima, raspoređenim koljencima od deblje srebrne žice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 95 Sl. 48:2; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:4b; *Zagreb* 2009, 180 br. 618.

29.3. Sljepoočničarke sa tri jagode ukrašene sa četiri granule i sa tri koljenca na obruču

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; 13. do 14. stoljeće. Srebro; lijevanje, izvlačenje, lemljenje, iskucavanje, uvijanje, namatanja.

a) Vis. 8,22 cm, šir. (pr.) 7,66 cm; jagoda 1: duž. 1,73 cm, pr. s granulom 1,78 cm; jagoda 2: duž. 1,71 cm, pr. s granulom 1,84 cm; jagoda 3: duž. 1,71 cm, pr. s granulom 1,85 cm; žica obruča: pr. 0,19 cm; S-završetak: vis. 1,30 cm, šir. 0,25 cm; tež. 15,250 g. (desna)

b) Vis. 8,34 cm, šir. (pr.) 7,65 cm; jagoda 1: duž. 1,73 cm, pr. s granulom 1,81 cm; jagoda 2: duž. 1,73 cm, pr. s granulom 1,78 cm; jagoda 3: duž. 1,72 cm, pr. s granulom 1,84 cm; žica obruča: pr. 0,18 cm; S-završetak: vis. 1,27 cm, šir. 0,27 cm; tež. 15,255 g. (lijeva)

Vrlo dobra očuvanost. – Oštećen jedan kraj srednje jagode desne sljepoočničarke (**a**) i jedan kraj stražnje jagode lijeve sljepoočničarke (**b**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2038a (**a**), S-2038 (**b**).

Sljepoočničarke od srebrne žice sa tri bikonične jagode te raskovanom i petljasto oblikovanom ušicom za vješanje. Bikonične jagode sastavljene su od dviju šupljih kalota, a njihov je spoj prekriven debljom dvoređnom filigranom žicom, na koju su u jednakim razmacima

aplicirane četiri prstenaste podloške od deblje žice s granulom u sredini. Srebrna žica je između jagoda omotana tankom filigranom žicom sa trima, na jednakim razmacima, raspoređenim karikama od deblje srebrne žice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 95 Sl. 48:1; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:4a; *Zagreb* 2009, 181 br. 620.

29.4. Ukrasna igla s ukrašenom rozetom i šest križolikih nastavaka

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, iskucavanje, lemljenje, urezivanje.

Vis. 8,48 cm, šir. 8,58–8,48 cm; rozeta: pr. donje 4,84 cm, pr. gornje 3,08 cm; tež. 22,825 g.

Dobra očuvanost, necjelovita. – Nedostaju igla i ukrasno zrno.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2039.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s nastavcima u obliku jabučastog križa i tragovima šiljaste igle za pričvršćivanje na stražnjoj strani. Rozeta je sastavljena od veće, šesterolisne donje rozete i manje osmerolisne gornje rozete u čiju su sredinu postavljena četiri profilirana i križasto raspoređena držača za ukrasno zrno. Listovi donje rozete ukrašeni su motivom riblje kosti i gustim, pravilno raspoređenim nizovima rombova s križem u sredini, a listovi gornje, manje rozete razdijeljeni su u kosa pravokutna polja naizmjenično neukrašena ili ukrašena nizovima trojista ili horizontalnih crta. Krakovi jabučastog križa ukrašeni su gustim uzdužnim narebnjima i s Andrijinim križem na spojevima. Na završetke krakova jabučastog križa nataknete dvodijelne šuplje ukrasne kuglice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 91 br. 1, 92 Sl. 41; *Torino* 1993, 62 no. 303, 195 no. 303:1a.; *Zagreb* 2009, 180 br. 612.

29.5. Ukrasna igla s rozetom i šest križolikih nastavaka

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, iskucavanje, lemljenje.

Vis. 8,95 cm, šir. 8,95 × 8,79 cm; igla: duž. 5,84 cm; rozeta: pr. donje 4,08 cm; pr. srednje 2,77 cm, pr. gornje 1,83 cm; zrno: pr. 0,85 cm; tež. 19,635 g.

29.4.

Vrlo dobra očuvanost.

Arheološki muzej u Zagrebu; S-2040.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s nastavcima u obliku jabučastog križa i šiljastom iglom za pričvršćivanje na stražnjoj strani. Rozeta je sastavljena od veće, šesterolisne donje rozete listova, manje šesterolisne srednje rozete zasječenih listova i manje četverolisne gornje rozete zasječenih listova u čiju su sredinu postavljena četiri profilirana i križasto raspoređena držača za polukružno plavo ukrasno zrno. Na završetke neukrašenih krakova jabučastog križa nataknete su dvodijelne šuplje ukrasne kuglice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 91, 94 br. 92 Sl. 44; *Torino* 1993, 62 no. 303, 195 no. 303:1b; *Zagreb* 2009, 180 br. 613.

29.6. Ukrasna igla s rozetom i šest krakova

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, iskucavanje, lemljenje.

Vis. 9,79 cm, šir. 8,16 × 8,02 cm; igla: duž. 7,89 cm; rozeta: pr. donje 4,45 cm, pr. srednje 2,86 cm, pr. gornje 2,05 cm; tež. 23,404 g.

Vrlo dobra očuvanost; necjelovita. – Nedostaje središnja gornja dvodijelna šuplja kuglica.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2041.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s nastavcima u obliku jabučastog križa i šiljastom iglom za pričvršćivanje na stražnjoj strani. Rozeta je sastavljena od veće, šesterolisne donje rozete, manje šesterolisne srednje rozete i manje četverolisne gornje rozete u čiju su sredinu postavljena četiri profilirana i križasto raspoređena držača za polukružno ukrasno zrno. Na gornje završetke profiliranih srednjih krakova nataknuta jedna, a na njihove bočne strane nataknute i nalemljene dvije dvodijelne šuplje ukrasne kuglice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 91 br. 3, 92 Sl. 43; *Beograd* 1956, Sl. 23; ERCEGOVIĆ 1961, 234–236, 238, Tab. XI:4; *Torino* 1993, 62 br. 303, 195 br. 303:1c; *Zagreb* 2009, 180 br. 614.

29.7. Ukrasna igla s rozetom i šest krakova

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, lemljenje.

Vis. 55 cm, šir. 7,2 × 6,95 cm; rozeta: pr. donje 3,82 cm, pr. srednje 2,50 cm, pr. gornje 1,6 cm; zrno: pr. 0,82 cm; tež. 17,025 g.

Dobra očuvanost; necjelovita. – Odlomljen krak križa, nedostaje igla za pričvršćivanja.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2042.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s nastavcima u obliku jabučastog križa i s tragovima igle za pričvršćivanje na stražnjoj strani. Rozeta je sastavljena od veće šesterolisne donje rozete, manje šesterolisne srednje rozete i manje četverolisne gornje rozete u čiju su sredinu

29.6.

29.7.

postavljena četiri profilirana i križasto raspoređena dr-
žača za okruglo plavo ukrasno zrno. Na gornje završetke
profiliranih srednjih krakova natakuta jedna, a na nji-
hove bočne strane nataknute i nalemljene dvije dvodi-
jelne šuplje ukrasne kuglice.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 91–92 Sl. 44; *Torino* 1993, 62
no. 303, 195 no. 303:1d; *Zagreb* 2009, 180 br. 615.

29.8. Ukrasna igla s rozetom i šest krakova

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15.
stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, iskucavanje, lemljenje.

Vis. 7,26 cm, šir. 5,17–5,08 cm; igla: duž. 6,53 cm; rozeta:
pr. 2,28 cm; zrno: pr. 0,77 cm; tež. 8,943 g.

29.8.

Odlična očuvanost.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2043.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s trakastim nastavcima prema krajevima suženima i ukrašenima nataknutim dvodijelnim šupljim ukrasnim kuglicama. Rozeta šesterolisnog oblika s četiri profilirana i križasto raspoređena držača za okruglo plavo ukrasno zrno. Na stražnjoj strani igla za pričvršćivanje.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 4, 94 Sl. 5; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:2b; *Zagreb* 2009, 180 br. 616.

29.9. Ukrasna igla s rozetom i četiri kraka

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro, pozlata; lijevanje, izrezivanje, iskucavanje, lemljenje.

Vis. 8,94 cm, šir. 6,23 cm; igla: duž. 7,91 cm; rozeta: pr. donje 2,46 cm; pr. gornje 1,85 cm; tež. 9,882 g.

Odlična očuvanost.

Arheološki muzej u Zagrebu; S-2044.

Ukrasna igla u obliku listolike rozete s trakastim nastavcima u obliku grčkog križa prema krajevima suženima i ukrašenima nataknutim dvodijelnim šupljim ukrasnim kuglicama. Rozeta sastavljena od četverolisne veće donje rozete i manje česterolisne gornje rozete sa četiri profilirana i križasto raspoređena držača za ukrasno zrno. Na stražnjoj strani igla za pričvršćivanje.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 45, 94 br. 6; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:2a; *Zagreb* 2009, 180 br. 617.

29.9.

29.10. Kopča za plašt

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. stoljeća.

Srebro; lijevanje, urezivanje.

Duž. 5,18 cm; šir. 4,95/4,79 cm; deb. 0,15 cm; igla: duž. 2,84 cm; tež. 9,08 g.

Odlična očuvanost. – Tragovim istrošenosti nastale upotrebom.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2046.

Šesterokraka kopča konkavno zaobljenih, gustim urezivanjem ukrašenih stranica s vrhovima oblikovanim poput ljiljana. U jednom od unutrašnjih krakova postavljen je tanki polukružni obroč za prihvat trakastog i prema vrhu suženog trna.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 96 Sl. 49; *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:5; *Zagreb* 2009, 181 br. 621.

29.11. Prsten s prikazom životinje

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; 14. stoljeće.

Srebro, pozlata; lijevanje, lemljenje, iskucavanja.

Vis. 1,92 cm; obroč: pr. 2 cm, pr. žice 0,15 cm; kruna: pr. 1,70 cm; deb. 0,17 cm; tež. 2.195 g.

Vrlo dobra očuvanost. – Tragovi istrošenosti na profiliranom narebrenom rubu.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2048.

Prsten s tankim obručem okruglog presjeka s rastavljivim krajevima nalemljenima uz rubove krune. Kruna prstena je okrugla s izdignutim, profiliranim i narebrenim rubom i s tankom, umetnutom pločicom s iskucanim prikazom životinje u pokretu nadesno.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 96 Sl. 50 (gore); *Torino* 1993, 62 no. 303, 196 no. 303:6

29.12. Ukrasna dugmad velika (8 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. stoljeća.

Srebro; lijevanje, lemljenje, iskucavanja.

a) Vis. 1,65 cm, pr. 2,37 cm, deb. 0,79 i 0,76 cm; tež. 2,547 i 2,39 g. (2 kom.)

b) Vis. 1,44-1,27 cm, pr. 2,27-2,22 cm, deb. 0,66-0,56 cm; tež. 2,186-2,459 g. (6 kom.)

Odličan očuvanost.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2053 (a), S-2054 (b).

a) Okrugla šuplja dugmad lećastog oblika, sastavljena od dviju lemljenjem spojenih kalota. Prednja kalota ukrašena je točkastim iskucavanjem koje oblikuje šesterolist s krugolikim i iskucavanjem oblikovanim uzor-

kom s točkom u sredini šesterolista i u svakom od listova. Na vanjskim rubovima između listova iskucan krugoliki ukras. Na stražnju probušenu kalotu nalemljena trakasta izbušena i narebrena ušica za našivanje.

b) Okrugla šuplja dugmad lećastog oblika, sastavljena od dviju lemljenjem spojenih kalota. Prednja kalota ukrašena je točkastim iskucavanjem koje oblikuje šesterolist s krugolikim i iskucavanjem oblikovanim uzor-
kom s točkom u sredini šesterolista i u svakom od listova. Na vanjskom rubu između listova iskucan ukras u obliku slova V. Na stražnju probušenu kalotu nalemljena trakasta, izbušena i narebrena ušica za našivanje.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 96 Sl. 51:1-2; Torino 1993, 62 no. 303, 196-197 no. 303:7a-b; Zagreb 2009, 181 br. 622-623.

29.12a

29.12b

29.13. Ukrasna dugmad mala (8 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. stoljeća.

Srebro; lijevanje, lemljenje, iskucavanja.

Vis. 1,5 cm (bez ovjesa: 0,65 cm), pr: 1,95-1,85 cm; tež. 2,109-1,736 g.

Odlična očuvanost. – Jednom dugmetu nedostaje ušica ovjesa.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2055.

Okrugla šuplja dugmad lećastog oblika, sastavljena od dviju lemljenjem spojenih kalota. Na stražnjoj probušenoj kaloti trakasta narebrena i izdužena ušica za našivanje dugmadi. Prednja kalota ukrašena je iskucavanjem koje tvori motiv dvaju koncentričnih krugova s krugolikim ispupčenjem u sredini iz kojih se zrakasto širi četrnaest kratkih kosih linija čineći obrub od četrnaest kružnica s manjim krugolikim ispupčenjem u sredini.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 96-97 Sl. 51:3; *Torino* 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:8; *Zagreb* 2009, 181 br. 624.

29.13.

29.14. Dugme-privjesci (31 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro; lijevanje, lemljenje, iskucavanje.

a) Vis. 1,47-1,61 cm, pr. 0,93-0,98 cm; tež. 0,418-0,575 g. (17 kom. = 13 cijelih + 2 donje kalote s nosačem + 1 donja kalota stiješnjena + 1 donja kalota bez nosača)

b1) Vis. 1,58-1,74 cm, 1,71, 1,53, 1,58, 1,72, 1,63, 1,74, 1,68, 1,61, 1,56 cm, pr. 0,93-1,15 cm; tež. 0,797-0,883 g. (11 kom)

b2) Vis. 1,53-1,69-1,71 cm, pr. 0,92-1,02-1,05 cm; tež. 0,772-0,853-898 g. (3 kom)

Dobra do vrlo dobra očuvanost. – Jednom dugmetu stiješnjena je gornja kalota, dvama dugmetima nedostaje gornja kalota, a jednom dugmetu gornja kalota i nosač (**a**).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2056.

a) Neukrašena dugmad sastavljena od šuplje okrugle glave s rupicom za odzračivanje i izduženog nosača trokutastog presjeka s ovalno savijenom ušicom za našivanje. Glava dugmeta sastavljena od dviju lemljenjem spojenih polukružnih kalota. U donju kalotu usađen i zalemljen nosač dugmeta, a u sredinu gornje kalote utisnuto točkasto ispupčenje.

b1) Neukrašena dugmad sastavljena o šuplje, okrugle glave sa rupicom za odzračivanje i izduženog nosača narebrenog presjeka s ovalno oblikovanom ušicom za našivanje. Glava dugmeta sastavljena od dviju lemljenjem

29.14.

spojenih polukružnih kalota. U donju kalotu usađen i zalemljen nosač dugmeta, a u sredinu gornje kalote utisnuto točkasto ispupčenje.

b2) Neukrašena dugmad sastavljena od šuplje, okrugle glave sa rupicom za odzračivanje i izduženog, trakastog i narebrenog nosača s ovalno savijenom ušicom za našivanje. Glava dugmeta sastavljena od dviju lemljenjem spojenih polukružnih kalota. U donju kalotu usađen i zalemljen nosač dugmeta.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 96 Sl. 51:4-5, 97; *Torino* 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:9a-b.

29.15b

29.15. Našivke s prikazom grifona (2 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje.

a) Vel. 3,00 × 2,97 cm; deb. lima 0,95 cm; tež. 0,656 g.

b) Vel. 2,79/2,18 × 2,95 cm; deb. lima 0,065 cm; tež. 0,77 g.

Slaba sačuvanost; necjelovite. – Predmeti sačuvani u ulomcima, lakšim **(a)** ili težim **(b)**.

29.15a

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2049.

Našivke kvadratnog oblika sa dva ukrasna polja odvojena okvirima od kratkih, gusto poredanih okomitih crta. U gornjem polju prikazom mistične životinje (grifona?) u pokretu nadesno, a u donjem polju uzdužni niz većih polukružnih ispupčenja. Na rubovima pločica raspoređene okrugle ušice za našivanje.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 47:4-5, 94 br. 1; *Torino* 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:3d.

29.16. Našivke s rozetama (2 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje.

a) Dim. 3,53 × 3,52 cm; deb. lima 0,80 cm; tež. 1,690 g.

b) Dim. 3,37 × 4,035 cm; deb. lima 0,90 cm; tež. 1,448 g.

Dobra očuvanost; necjelovite. – Našivke obrezane i s manje (a) ili više odlomljenim rubovima (b).

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2050.

Našivke četvrtastog (?) oblika s okvirom od tankih, gusto poredanih točkica unutar kojeg je krupnijim točkicama oblikovan veliki medaljon, a u uglovima ukras u obliku girlandi. U središtu velikog medaljona od točkica oblikovan mali medaljon ukrašen osmerokrakom zvijezdom, kojeg okružuje šest medaljona jednake veličine omeđenih kružnicom i ukrašenih naizmjeničnim uzorcima palmina drveta i križno raspoređenih četverolisnih grančica. Medaljone razdvaja ukras u obliku šiljatog lista. Po rubovima našivke nepravilno raspoređene rupice za našivanje.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 47:1, 94 br. 2; *Torino* 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:3c.

29.17. Našivke s vegetabilnim ukrasom, križem i ljiljanovim cvijetom (2 kom.)

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje.

a) Šir. 3,81 cm, vis. 3,38 cm; tež. 1,556 g.

b) Šir. 3,85 cm, vis. 3,57 cm; tež. 1,424 g.

29.16a

29.16b

29.17a

29.17b

Slaba očuvanost; necjelovite. – Djelomično očuvane; gornji dijelovi odrezani, manja (a) ili veća (b) oštećenja na rubovima. Arheološki muzej u Zagrebu, S-2051.

Našivke uspravnog oblika. Donji rub našivke ukrašen nizom naizmjeničnih, debljih točkica i šesterolisnih rozeta razdvojenih gustim nizom sitnih točkica, a bočni rubovi gustim nizom sitnih točkica. U profiliranom središnjem polju točkastim uzorkom izvedene simetrično postavljene vitice s malim istokračnim križem i velikim ljiljanom u sredini. U kutovima izbušene nepravilne rupe za našivanje, dvije u donjim a jedna u gornjim kutovima našivke.

Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 47:2, 94 br. 3; *Torino* 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:3a.

29.18. Našivka s većim vegetabilnim ukrasom

Hrvatska/Mađarska; kasni srednji vijek; druga polovina 14. i početak 15. stoljeća.

Srebro; lijevanje, iskucavanje.

Šir 3,94 cm, vis. 3,26 cm; tež. 1,151 g

29.18.

Slaba očuvanost; necjelovita. – Djelomično očuvana; gornji dio odrezan, pojedini rubovi odlomljeni.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-2052.

Našivke uspravnog oblika oblika. Donji rub našivki ukrašen nizom naizmjeničnih debljih točkica i šestero-lisnih rozeta razdvojenih gustim nizom sitnih točkica, a bočni rubovi gustim nizom sitnih točkica. U profiliranom središnjem polju točkastim uzorkom izvedene simetrično postavljene vitice s ukrasnim motivom sličnim klepsidri u sredini. U kutovima izbušene nepravilne rupe za našivanje.

Publ.: Publ.: BRUNŠMID 1904, 93 Sl. 47:3, 94 br. 4; Torino 1993, 62 no. 303, 197 no. 303:3b.

Podatke o nalazu iz Slakovaca, popis predmeta te same predmete izorane na zemlji Karla Brkića dostavio je ravnateljstvu Narodnog muzeja u Zagrebu »*Oblasni ured u Slakovcih*« 9. srpnja 1893. godine¹ te je ovom već krajem srpnja iste godine otposlana odšteta za nalaznika u iznosu od »*30 f. u ime starinskoga nakita*.«² Otkupljeni predmeti svoju su prvu objavu doživjeli desetak godina kasnije a zahvaljujući ponajprije predici »*u obliku šesterokrake zvijezde sa stiliziranim ljiljanima u uglovima*« za koju je tada jedina usporedba pronađena u grobnom nalazu iz Szabadbattyán-Somlóa u sjeverozapadnoj Mađarskoj datiranom novcem hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. (1235-1270) slakovački skupni nalaz stavljen je također »*u to vrijeme ili najkasnije u slijedeće stoljeće*.«³

O nalazu iz Slakovaca danas je moguće ustvrditi da ga sačinjavaju dvije skupine srebrnih predmeta različitih brojem zastupljenih primjeraka i stanjem njihove očuvanosti. Brojnijoj od tih dviju skupina pripadaju predmeti sačuvani pretežito u odličnom ili vrlo dobrom stanju, oštećeni najvjerojatnije tek prigodom otkrića ili čišćenja te bi ih se i dandanas moglo smatrati uglavnom prikladnima i spremnima za upotrebu. Toj brojnijoj skupini pripada 61 od ukupno 68 predmeta (ukupna težina nalaza iznosi 251,184 g), ali se veličinom i složenosti izradbe ističu: tri para različitih inačica iste vrste sljepoočničarki sa tri dvodijelne, bikonične i razmaknute jagode koje su, budući da su zatečene u paru zacijelo i nošene u paru [29.1-3] te šest igala s rozetama koje su sve odreda slične izradbe ali izgledom različite jer su zacijelo nošene kao pojedinačni ukrasni dodaci namijenjeni spajanju, povezivanju ili zakopčavanju marame, plašta ili nekog drugog istaknutog dijela onovremene ženske nošnje [29.4-9]. Ovima je pak namjenom sličan, ali korišten za zakapčanje podjednako muških i ženskih odjevnih predmeta gornje nošnje, jedan izuzetno dekorativan i kvalitetno izrađen primjerak šestero-

krake kopče s ljiljanima na završecima krakova [29.10], a sličnih je odlika i jedan naizgled jednostavan prsten s prikazom magične životinje na kruni izrađenoj iskucavanjem srebrnog lima i njegovim djelomičnim pozlaćivanjem, tj. tehnikama i kombinacijama omiljenima za vrijeme u kojem je prsten nastao [29.11]. Istom tehnikom izrađene su i sve tri inačice (16 kom.) okrugle ukrasne dugmadi lećastog oblika [29.12a-b, 19.13] te dugmetasti privjesci koji su ujedno i najbrojniji (31 kom.) u skupini pretežito odlično ili vrlo dobro sačuvanih predmeta [29.14a-b2]. Brojnost ovih potonjih, dakako, nije ni slučajna ni bez značaja jer ukazuje na vrijeme ne ranije od sredine 14. stoljeća kada je u zapadnoeuropskoj modi ranog kasnosrednjovjekovnog razdoblja funkcionalna i dekorativna gusto poredana dugmad na prednjem dijelu već skraćene gornje tunike zamijenila dotad uobičajenu jednostavnu, zatvorenu i najčešće neukrašenu dulju tuniku prethodnog razdoblja.⁴ Za razliku od skupine odlično ili vrlo dobro očuvanih predmeta, manji broj predmeta oštećen je i necjelovit (7 kom.), najvjerojatnije je još prije sakrivanja rezan, prerezan ili izrezan u oblik drukčiji od prvotnog, a sačinjavaju ga četiri vrste našivaka za počelice, vijence ili dijademe koje bi se, uspoređene s brojnijom skupinom nalaza i s obzirom na njihov sadašnji izgled i očuvanost, moglo smatrati lomljenim srebrom, preoblikovanim i prenamijenjenim predmetima ili tek sirovinom za pretapanje i preradu. Pojava lomljenih našivki za počelice, ukrasne vijence ili dijademe,⁵ nije jasna ali prisustvo našivki samo po sebi dobrodošlo jer upućuje na vremenski okvir nastanka slakovačkog skupnog nalaza. U tom smislu osobito su zanimljivi primjerci ukrašeni prikazom ljiljana [29.17a-b] za koje postoje poprilično dobre paralele otkrivene na groblju kod ili u nekadašnjoj crkvi sv. Antuna, kasnijoj Fethiji džamiji u Bihaću na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine⁶ te u skupnom nalazu iz Sibnice kod Požarevca na sjeveroistoku Srbije datiranom na kraj 14. i početak 15. stoljeća, a kojima su ovi slakovački primjerci svojim, vjerojatno uspravnim oblikom, zacijelo i najviše sličili.⁷ Sličan uspravan oblik vjerojatno je imala još jedna, necjelovita i slabo sačuvana slakovačka našivka [29.18], dok su preostale četiri pripadale ili pravokutnim oblicima s rijetkim figuralnim prikazom fantastične životinje [29.15a-b]⁸ ili četvrtastim oblicima ispunjenim rozetama ukrašenima osmerokrakom zvijezdom te uzorcima palmira drveta i križno raspoređenim četverolisnim grančicama. [29.16a-b] Osim našivki za počelice ukrasima glave pripadaju i tri para velikih trojagodnih sljepoočničarki jednakih, dvodijelnih, bikoničnih i razmaknutih jagoda koje svojim trima jagodama, S-završetkom, načinom zakapčanja koji koristi kuku te namotajima žice na obruču između jagoda podsjećaju na proizvodne osobitosti

zastupljene na ranosrednjovjekovnom nakitu zapadnih Slavena nastanjenih na istoku srednje Europe.⁹ Da su slakovačke sljepoočničarke za razliku od ovih ipak izrađevine nešto kasnijeg srednjovjekovnog razdoblja pokazuje njihov velikoformatni obroč, izduženi S-završeci na jednom od krajeva, pojava koljenaca na nekima od njih te bikoničnost dvodijelnih jagoda kojima je spoj prekriven filigranom žicom i omeđen nizom pseudogranula izvedenih iskucavanjem prema van. Odnedavno je u Starim Jankovcima, mjestu 4 km sjeverozapadno od Slakovaca, zabilježen nalaz četiriju bikoničnih šupljih dvodijelnih jagoda kojima je spoj kalota i ukras izveden na isti način kao i onaj na slakovačkim jagodama zbog čega ih se može označiti ne samo sličnim već identičnim s nekima od ovih [29.1-2].¹⁰ Kako su nalazu iz Starih Jankovaca uz ostalo pripadala i tri pečatna prsten koji morfologijom i ukrasima – brončani prsten s ljiljanom, dva srebrna prstena s gotičkim inicijalama D i I – pripadaju drugoj polovini 14. i prvoj polovini 15. stoljeća izgledno je da je i time donekle osvjetljen i prepoznat vremenski okvir prikladan za datiranje slakovačkog nalaza.¹¹ Štoviše, nalazište i nalazi iz Starih Jankovaca važni su i za slakovačke igle s rozetom [29.4-9] koje su, kao i slakovačke trojagodne sljepoočničarke također prava rijetkost jer pokazuju da im adekvatne usporedbe zasada potječu jedino s nalazišta u istočnoj Slavoniji ili zapadnom Srijemu.¹² U tom smislu važan je i jedan identičan ali nažalost samo djelomično sačuvan primjerak gornjeg dijela srebrne igle s rozetom iz skupnog nalaza iskopanog u Vinkovcima 1919. godine (nekad u zbirci Mate Medvedovića), a pohranjenog u keramičku posudu zajedno sa srebrnim prstenom i novcem hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika (1342-1382), kraljice Marije (1382-1385) i kralja Žigmunda (1387-1437).¹³ Jedan Žigmundov denar i četvrtina denara označeni dijelom istog, čini se, raspršenog skupnog nalaza kovani su, prvi u Košicama u jugoistočnoj Slovačkoj 1434-1436. godine, a drugi u neodređenoj kovnici 1430-1437. godine,¹⁴ pa su spomenute godine ili one neposredno nakon njih najvjerojatnije vrijeme nastanka vinkovačkog nalaza.

Sveukupnoj raznolikosti slakovačkog nalaza doprinosi i srebrna, ljiljanima ukrašena šesterokraka kopča kakvih je u susjednoj Mađarskoj registrirano barem desetak, ponajviše onih izrađenih od bronce i karakterističnih za 14. stoljeće,¹⁵ iako je zbog kvalitetnije izradbe i ukrašavanja slakovačka kopča [29.10] usporedivija s šesterokrakom kopčom iz Banatskog Despotovca kod Zrenjanina¹⁶ ili pak sa osmerokrakom kopčom iz velikog skupnog nalaza Kelibia-Négyes kod Subotice u srbijanskoj Vojvodini atribuiranog nekom od kumanskih klanova nastanjenih u Potisju tijekom 14. i u prvoj polovini 15. stoljeća.¹⁷ S primjercima iz Kelebije usporediva je i slako-

vačka dugmad lećastog oblika kojima slični ili izradbom [29.13] ili izradbom i ukrasima [29.12],¹⁸ a za slakovačke ukrasne igle s rozetom [29.4-9] zanimljiv je i kelebijiški srebrni zvjezdoliki privjesak, ne zbog inicijala I E u središnjem polju već zbog načina na koji su izrađeni i na pozadinu privjeska nalemljeni prema vrhovima suženi nosači za ukrasne kuglice krakova privjeska.¹⁹

Sličnosti pojedinih predmeta iz nalaza u Kelebiji i onih otkrivenih u Slakovcima, Starim Jankovcima i Vinkovcima važne su ne samo u smislu njihovih stilskih i tipoloških osobitosti već i u smislu određenja vremena u kojem je slakovački skup nastao i potom stoljećima ostao u zemlji na čuvanju. Predmeti iz Kelebije udaljene od Slakovaca dobrih stotinjak kilometara u pravcu sjeveroistoka datirani su u vremenski raspon koji započinje u posljednjim desetljećima 13. i završava se krajem 14. stoljeća, a vrijeme sakrivanja nalaza stavljeno je na kraj 14. ili u prvu trećinu 15. stoljeća.²⁰ Predmeti i novac iz vinkovačkog nalaza, naprotiv, prilično jasno upućuju na sakrivanje do kojeg je došlo krajem prve i početkom druge trećine 15. stoljeća. Zbog blizine Vinkovaca i istočno od njih smještenih Slakovaca i Starih Jankovaca moglo bi se, vjerojatno s pravom, pomišljati na približno ili čak istovremeno sakrivanje ovih triju slavonskih skupnih nalaza. Ako takvo što zbog nekog razloga ne bi bilo moguće izgledan bi svakako bio nešto širi vremenski raspon od kraja 14. stoljeća do kraja prve i početka druge trećine 15. stoljeća.

Bilješke:

¹ U dopisu br. 1800 od 24. lipnja 1893. godine (Arhiv AMZ, fasc. »Slakovci«) navode se »*sljedeće starinske stvari: 6. komada Brocheva srebreni pozlaćeni – 6. komada Narukvica (Bräslтна) srebreni – 2. komada Prstena srebro – 7. komada Pločica – 29. komada malih okruglih puceta (dugmetah) – 16. komada većih plosnatih dugmetah srebrenih – 1. komad Schnallen (predjica) srebrena.*«

² Zabilješka na stražnjoj strani dopisa Općinskog ureda u Slakovcima br. 2177 od 25. srpnja 1893. godine (Arhiv AMZ, fasc. »Slakovci«).

³ BRUNŠMID 1904, 90-97, s datacijom na str. 91. U odnosu na popis iz 1893. godine (ovdje bilj. 1) Brunšmid bilježi postojanje »31 manjeg okruglog dugmeta« (o.c. 90), a od dva prstena koja se spominju u popisima iz 1893. i 1904. godine u Arheološkom muzeju danas se čuva samo jedan (za taj primjerak: o.c., 96 Sl. 50:gore). Iz slakovačkog nalaza u Arheološkom muzeju u Zagrebu nalazi se ukupno 61 predmet.

⁴ NEWTON 2002, 4. – Dugmad-privjesci koristili su se i na posve drukčiji način jer s kasnosrednjovjekovnog groblja Mirijevo-Čurtovo brdo kod Beograda potječe nalaz petnaest dugme-privjesaka zatečenih u dječjem grobu u predjelu vrata, BAJALOVIĆ-BIRTAŠEVIĆ 1960, 15, 31, Tab. VIII:11.

- ⁵ Pregledno je o ovoj vrsti ukrasa za glavu u novije vrijeme pisala, BIKIĆ 2010, 33-38, gdje je navedena i ostala za tu temu korisna ponajviše, naravno, srbijanska starija i novija literatura.
- ⁶ ČREMOŠNIK 1951, 256, Tab. III:8, spominje 17 našivki za počelicu dugu 41 cm za koju je, budući da je otkrivena »u grobu pod pločom« pretpostavila da je »mlađa od XIII. vijeka«; RADOJKOVIĆ 1969, 142, 332-333 br. 80, 350 br. 80, T. 80, spominje tek 15 našivki.
- ⁷ RADOJKOVIĆ 1969, 219, 234-235 Sl. 122-123, 345 br. 122-123; MINIĆ-TOMIĆ 1972, 163-168, Tab. I:2-3. Vrijedi podsjetiti da iz skupnog nalaza iz Peći na Kosovu potječu našivke ukrašene vrlo stiliziranim motivom ljiljana za koje je s pravom pretpostavljeno da su zasigurno nešto mlađe od požarevačkih, RADOJKOVIĆ 1969, 217 Sl. 124, 219. Za neke istočnoeuropske primjere našivki za počelice s prikazima ljiljana, REABŤEVA 2012, 101 Fig 7:4-5, 102 Fig. 8:1-6.
- ⁸ Za neke daleko manje atraktivne prikaze fantastične životinje na počelicama iz sjeveroistočne Rumunjske, REABŤEVA 2014, 283 Fig. 15-18, 35 (s literaturom).
- ⁹ Za primjerke ovih obilježja s nalazišta u Erfurtu, Kehmstedtu i Possendorfu, REMPEL 1966, 117 Nr. 113, Taf. 28:1-2; 122 Nr. 129; Taf. 43:C1-2, 98:1-2; 130-131 Nr. 153, Taf. 54:A1-2.
- ¹⁰ Za podatak o postojanju skupnog nalaza iz Starih Jankovaca ljubavno zahvaljujem kolegici Aniti Rapan Papeši arheologinji i kustosici Gradskog muzeja Vinkovci koja me je u siječnju ove godina e-mailom upozorila na nalaz, njegov sadržaj i zanimljivosti s tim u svezi.
- ¹¹ ERCEGOVIĆ 1961, 235, predmete iz Slakovaca datirala je »u vrijeme 14. i prve polovine 15. stoljeća, s napomenom da je to gornja vremenska granica, i da je ovakav luksuzni nakit, posebno trojagodne naušnice, bio u upotrebi mnogo ranije.«

- ¹² Za jednu od igala iz Slakovaca [29.6.] pretpostavljeno je svojevremeno da »predstavlja zaseban luksuzni ukras kojim se pridržavala marama«, RADOJKOVIĆ 1969, 221, koja ovdje citirajući *Katalog savezne izložbe metala I (= Beograd 1956, Sl. 23)* greškom navodi da primjerak potječe »iz Bosne« i da se »čuva u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.«
- ¹³ O tom vinkovačkom skupnom nalazu otkrivenom 1919. godine prigodom gradnje kuće Krste Filipa u današnjoj Dugoj ulici 67 (u vrijeme nalaza Ul. kralja Petra II; kasnije Ul. Adofa Hitlera = Ul. Crvene Armije = Ul. JNA) posebice o njegovu numizmatičkom sadržaju i nekadašnjem smještaju, KLEMENC 1936, 127-128 br. 8, 132-133, s datacijom na kraj 14. stoljeća; MIRNIK 1981, 117 br. 547, s datacijom u vrijeme poslije 1394. godine). Za korisne podatke o nakitu iz ovog samo djelomično spašenog skupnog nalaza, ERCEGOVIĆ 1961, 234-236, Tab. XI:1-3.
- ¹⁴ POHL 1982, Taf. 39:118-4 (denar), Taf. 53-59:124 (1/4 denara).
- ¹⁵ ÓDOR 1998, 128-129 Sl. 8:1-9, 130-131 Sl. 9.
- ¹⁶ HATHÁZI 2005, 113 kék 110.
- ¹⁷ O.c. 2005, 113 kék. 109, 169, 171 táb 4, 172 (Kelebia)
- ¹⁸ Za primjerke slične izgledom i ukrasima, HATHÁZI 2005, 120 kék 122 (Kat. 58-60), 181 táb. 11:2-4 (Kat. 59-60, 58); za izradbom sličnu lečastu dugmad, o.c. 119 kék 121 (Kat. VI/45-51), 120 kék 121-123 (Kat. 52-53, 56), 181 táb. 11:1 (Kat. VI/53). – Ukrasni segment vrlo sličan promjerom i ukrasom nekim primjercima okrugle šuplje dugmadi lečastog oblika iz Slakovaca [29.12b] nazire se na i dvostranom zlatarskom kalupu otkrivenom u Našicama 1972. godine, KRANJČEV 1974, 37 Sl. 2 (datiran na kraj 14. stoljeća).
- ¹⁹ TÓTH 1972, 221 kék 9; HATHÁZI 2005, 115-116 kék 115, 168 táb. 2:1.
- ²⁰ HATHÁZI 2005, 217, 219.

30. PEČATNI PRSTEN TRIPKA BUĆE

Italija, Venecija; kasni srednji vijek; druga polovina osamdesetih ili početak devedesetih godina 14. stoljeća.

Zlato; lijevanje, graviranje, urezivanje, niello.

Vis. 2,55 cm, šir. 2,31 cm; glave: duž. 1,44 cm, šir. 1,1 cm; obruč: deb. 0,25 cm; tež. 18,637 g.

Bosna, bez drugih podataka; Republika Bosna i Hercegovina. – Darovao Fidelis Höpperger u drugoj polovini 19. stoljeća.

Vrlo dobro. – Djelomično izlizan ukras na donjem dijelu središnjeg polja karike.

Arheološki muzej u Zagrebu, S-3380.

Masivan zlatni lijevani prsten sastoji se od obruča nepravilnog kružnog (kruškolikog) oblika i trapezoidnog presjeka iz koje se izdiže glava osmerokutnog oblika, dok vrat nije posebno naglašen. Glava je postavljena okomito na obruč, a po njezinoj dužini ugravirana je heraldička kompozicija. Pečatni simbol smješten je unutar bisernog okvira kakav se nalazi i uz sam rub glave. Čini ga potpuni grb koji se sastoji od štita, kacige s plaštem i perjanice. U donjem dijelu smješten je štit nepravilnog trokutastog oblika. Polje štita podijeljeno je kosom desnom gredom, a cijeli je štit nagnut u lijevu stranu.¹ Na desni ugao štita naslonjena je duboka kaciga s naglašenim otvorom za oči. S njezine desne strane prikazan je jednostavan plašt s malo nabora. Na kacigu je postavljena perjanica u obliku vuka okrenutog u lije-

vu stranu s podignutim prednjim nogama i raširenim šapama. Krzno mu je naglašeno, uši podignute a čeljust otvorena. Uz rub prstena unutar dva biserna okvira smještena je legenda ispisana slovima gotičke majusku-
le i moguće ju je čitati na dva načina. Slova teku od desnog gornjeg kuta u smjeru kazaljke na satu. Prva, i vjerojatnija, varijanta je .S.D. TRIPCO CA. Druga je varijanta .S.D. TRIPCI (O) CA. Vanjske plohe trapezoidne karike bogato su ukrašene, dok je unutrašnja strana neukrašena. Promatrajući ju kao rašireni plašt, ona je ravna traka koja se na krajevima (ramenima) prema spoju s glavom trapezoidno širi. Podijeljena je na tri vodoravna polja. Vanjska polja središnjeg dijela trake nose natpis a središnje je ukrašeno vegetabilnim motivom. Vanjska su polja ramena ukrašena vegetabilnim a središnje zoomorfnim motivom. Oni su međusobno odijeljeni (rameni ukras i središnji dio karike) praznim, neukrašenim prostorom koji se u plaštu ocrtava poput cik-cak linije. Vegetabilni motiv čini valovita grana s listovima vinove loze, a zoomorfni prikazuje nogu i rep lava. Obruč je ukrašen niellom koji je vrlo dobro očuvan, osobito u ramenom pojasu. Na početku i kraju sva tri središnja polja nalazi se znak u obliku trolista, na vanjskim sa svake strane po jedan, a na središnjem po dva trolista sa svake strane. Natpis na obruču ispisan je gotičkom majuskulom na latinskom jeziku i glasi: IESUS AUTEM TRANSIE(N)S PER MEDIUM IL(L)ORUM IBA[N]T AME(N).

Publ.: LJUBIĆ 1887, 99-100; BUNČIĆ 2013, 257-288.

Visokokvalitetno raskošno zlatno i srebrno prstenje s natpisima, heraldičkim obilježjem, osobnim imenima i/ili monogramima uobičajeni su atribut i statusni simbol kasnosrednjovjekovne elite, a česti su kako u kasnobizantskom tako i u zapadnoeuropskom okruženju.² Kontekst nalaza takvih prstena uglavnom nije poznat, odnosno njihov pronalazak nije rezultat arheoloških iskopavanja te najčešće potječu iz davno formiranih privatnih ili muzejskih zbirki. No prikazi i natpisi na njima često sadrže podatke koji svjedoče o osobi³ i vremenu kojemu je pripadao, porijeklu i radionici. Pečatne prstene s osmerokutnom glavom, poput ovoga, neki autori nazivaju i viteškim tipom.⁴

Posebnost ovoga primjerka iskazuje se u kombinaciji heraldičkog obilježja u obliku potpunog grba s imenom vlasnika pečata te magijskim karakterom natpisa. Natpis,⁵ dekorativni elementi i upotreba niela ocrtavaju zapadni i mediteranski stil osobito čest u Italiji, iz čijih radionica potječe i najviše prstena sličnih ovome.⁶ Varijante ovog (viteškog) tipa prstena te općenito pečatnih prstena sa sličnim heraldičkim kompozicijama nerijetke su u drugoj polovini 14., a osobito početkom i u prvoj polovini 15. stoljeća na prostorima današnje Bosne i Hercegovine, Republike Srbije, Kosova, Makedonije i Hrvatske.⁷ Vlasnik prstena čije je ime ispisano na glavi bio je Tripko, odnosno Tripe (Petrov) Buća.⁸ Riječ je o uspješnom i uglednom Dubrovčaninu, rodom Kotoraninu, koji je djelovao u drugoj polovini 14. stoljeća. U početku svoje karijere u Apuliji je nabavljao žito za Dubrovčane te obavljao razne posredničke poslove između Bosne i Dubrovnika. Arhivski podaci prvi ga put krajem 1381. g. dovode u vezu s Bosnom kada je bio u službi dubrovačkog poslanika kod bosanskoga kralja. Kao protovestijar bosanskoga kralja Tvrtka I. prvi se put spominje 1386. godine. Obavljao je i razne druge poslove (trgovina, politika i sl.), a najčešće je u ulozi Tvrtkovog poslanika odlazio u Dubrovnik. Na tome je položaju ostao do Tvrtkove smrti (ožujak 1391.) kada se najvjerojatnije vratio u Dubrovnik, gdje se kao moćan zemljoposjednik i feudalac i dalje bavio trgovinom te kreditiranjem Dubrovčana i Kotorana. Zadnji spis koji ga spominje potječe iz 1399. g. te se pretpostavlja da je tada i umro. (9) Kao jedna od nedoumica u tumačenju grba na prstenu ostaje povezanost vuka s vlasnikom prstena, usprkos činjenici da je vuk vrlo česta heraldička životinja. (10) Povijesne okolnosti, analogije na zapadu i istoku te stil i značajke samog zlatarskog rada ukazuju na to da je prsten proizvod talijanske, točnije venecijanske radionice, dok je heraldički prikaz s legendom na glavi najvjerojatnije, prema narudžbi vlasnika, naknadno urezan na bosanskom dvoru.

Bilješke:

- ¹ Kod opisivanja heraldičke kompozicije opisuje se orijentacija na pečatu a ne na prstenu.
- ² O kasnobizantskim prstenima v. SPIER 2013, ali za zapadnoeuropske pečatne prstene najsveobuhvatniji pregled daje, DALTON 1912, 37–103.
- ³ Brojni se prsteni s osobnim imenima (Radoslav, Dragoje, Gradislav itd.) čuvaju u Narodnom muzeju u Beogradu, ČORVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1975, 173 bilj. 9, 175, MILOŠEVIĆ 1990, 90-91 br. 98, 91-92 br. 99, 97-98 br. 115, 99 br. 117, 118-119 br. 161-162, a jedan od najpoznatijih potječe s Peloponeza (*Signum de Zeno Donati*) i čuva se u British Museumu u Londonu, DALTON 1912, 41 No. 239 (Pl. III); SPIER 2013, 51, Pl. 24, Fig. 33 a-b. Taj prsten ujedno pokazuje i najveću radioničku sličnost s prstenom iz Bosne.
- ⁴ MILOŠEVIĆ 1990, 124, 125; IVANIĆ 1998, 15.
- ⁵ Riječ je o biblijskom tekstu iz Evanđelja po Luki (Djelovanje u Galileji, Isus u Nazaretu, glava 4,30), a rečenica u hrvatskom prijevodu glasi: »Ali on prođe između njih i umakne.« (*BIBLIJA* 1974, 987). Ta se biblijska rečenica (*Jesus autem...*) obično koristila kao amulet za sigurna putovanja morem ili kopnom, a posebno protiv napada pljačkaša. Trgovci, vojnici i putnici običavali su nositi te riječi tijekom putovanja uvjereni da će njihovim nošenjem biti blagoslovljeni božanskom zaštitom, v. DALTON 1912, 138 No. 877 (Pl. XV); SKEMER 2006, 89-90, 155.
- ⁶ U Daltonovom katalogu prstenja iz zbirke British Museuma ukupno je predstavljeno sedam prstena s istim natpisom ili njegovim varijacijama, što ga čini jednim od statistički najzastupljenijih natpisa. Svi su talijanske proizvodnje, zlatni su i datiraju u 14. st., a jedini srebrni datiran je u 15. stoljeće, DALTON 1912, 39 No. 231, 41 No. 239 (Pl. III), 48 No. 283, 138 Nos. 877- 879 (Pl. XV), 142 No. 895 (Pl. XV), 362.
- ⁷ Važno je istaknuti da je veći broj tih prstena izrađen od srebra, a tek pokoji je zlatan, uglavnom ukrašen još i niello tehnikom. Za najbliže nalogije v. MILOŠEVIĆ 1990, 125-127 br. 175, 177; IVANIĆ 1998, 15, 45 Sl. 22, ČREMOŠNIK 1951, 252, T. III/6; ZEČEVIĆ 2006, 103-104, 202 br. 79.
- ⁸ Kao *Triphon Buche de Catharo* identificirao ga je prilikom prve objave prstena LJUBIĆ 1887, 100. Bucchie su bili istaknuto kotorsko plemstvo koje je tijesno surađivalo s Dubrovčanima i koje je imalo utjecaja na srpskome dvoru sudjelujući u diplomatskim i političkim poslovima nemanjičke Srbije, VEKARIĆ 2012, 146-147; TOŠIĆ 1974, 26.
- ⁹ Njegovu je iscrpnu biografiju objavio TOŠIĆ 1974, koju je kasnije i nadopunio, TOŠIĆ 2007.
- ¹⁰ LJUBIĆ 1887, 99 je na temelju sličnosti prikaza vuka na novcu prsten doveo u vezu sa zetskom dinastijom Balšić. O neslaganju s tom tvrdnjom i s mogućim objašnjenjem, BUNČIĆ 2013, 280-282.

BIBLIOGRAFIJA

A) Kratice časopisa i serija

<i>ActaAntHung</i>	Acta Antiqua Hungarica, Budapest	<i>Dacia</i>	Dacia, București
<i>ActaArchHung</i>	Acta Archaeologica Hungarica, Budapest	<i>Diadora</i>	Diadora, Zadar
<i>ActaHistNeos</i>	Acta Historica Neosoliensia, Banská Bystrica	<i>Die Kunde</i>	<i>Die Kunde</i> , Hannover
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia, Székesfehérvár	<i>DÖAW phil.-hist. Kl.</i>	Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften philosophisch-historische Klasse, Wien
<i>Agria</i>	Agria, Eger	<i>EphNapocensis</i>	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
<i>Antaeus</i>	Antaeus, Budapest	<i>ESA</i>	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
<i>AntN</i>	Antiquités Nationales, Saint-Germain-en-Laye	<i>FolArch</i>	Folia archaeologica, Budapest
<i>AnTard</i>	Antiquité tardive, Turnhout	<i>FontesArchHung</i>	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
<i>AnzGNM</i>	Anzeiger des germanischen Nationalmuseums, Nürnberg	<i>FÖ</i>	Fundberichte aus Österreich, Wien
<i>APA</i>	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin	<i>Gallia</i>	Gallia, Paris
<i>Apulum</i>	Apulum, Alba Iulia	<i>Germania</i>	Germania, Frankfurt a. M.
<i>ArchAdriatica</i>	Archaeologia Adriatica, Zadar	<i>GDV-A</i>	Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit – Serie A, Berlin
<i>ArchAust</i>	Archaeologia Austriaca, Wien	<i>GlasnikSAD</i>	Glasnik Srpskog arheološkog društva, Beograd
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest	<i>GodišnjakDIBiH</i>	Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo
<i>ArchHung</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest	<i>GodišnjakGMS</i>	Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, Sisak
<i>ArchIug</i>	Archaeologia Iugoslavica, Beograd	<i>GZM</i>	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
<i>ArchKorr</i>	Archäologische Korrespondenzblatt, Mainz	<i>HistArch</i>	Histria archaeologica, Pula
<i>ArchLit</i>	Archaeologia Lituana, Vilnius	<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
<i>ArchMed</i>	Archeologia Medievale, Firenze	<i>HrvSmotra</i>	Hrvatska Smotra, Zagreb
<i>ArchRozhledy</i>	Archeologické Rozhledy, Praha	<i>IAI</i>	Izvestija na Arheološkij Institut, Sofija
<i>ArhSof</i>	Arheologija, Sofija	<i>Iliria</i>	Iliria, Tiranë
<i>ArhVes</i>	Arheološki Vestnik, Ljubljana	<i>IstČas</i>	Istorijski časopis, Beograd
<i>Asseria</i>	Asseria, Zadar	<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyháza Josa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>Balcanoslavica</i>	Balcanoslavica, Prilep	<i>JbRGZM</i>	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
<i>BAR</i>	British Archaeological Reports, Oxford	<i>JMPÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
<i>BJ</i>	Bonner Jahrbücher, Bonn	<i>JshrVgHaale</i>	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle/Saale
<i>BMMK</i>	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba	<i>KölnJb</i>	Kölner Jahrbuch
<i>BudRég</i>	Budapest Régiségei, Budapest		
<i>BVbl</i>	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München		
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest		
<i>Cumania</i>	Cumania, Kecskemét		

<i>KSLA</i>	Kratkie soobšetnija Insitituta arheologii, Moskva	<i>RVM</i>	Rad Vojvođanskih muzeja, Novi Sad
<i>MacActaArch</i>	Macedoniae Acta Archaeologica, Skopje	<i>SaalbJb</i>	Saalburg Jahrbuch, Berlin
<i>Mannus</i>	Mannus, Zeitschrift für Deutsch-Vorgeschichte, Leipzig	<i>SbPFFBU</i>	Sborník prací filosofické fakultety brněnské university, Brno
<i>MatArch</i>	Materiały archaeologiczne, Kraków	<i>SCIVA</i>	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
<i>MaterijaliADJ</i>	Materijali Arheološkog društava Jugoslavije, Beograd	<i>SCN</i>	Studii și cercetări de numismatică, București
<i>MCA</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București	<i>SHP</i>	Starohrvatska prosvjeta, Split
<i>MFME</i>	A Móra Ferenz Múzeum Évkönyve, Szeged	<i>Situla</i>	Situla, Ljubljana
<i>MFME – StudArch</i>	A Móra Ferenz Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica, Szeged	<i>SLA</i>	Slavia antiqua, Poznań
<i>MonAvarArch</i>	Monumenta Avarorum Archaeologica, Budapest	<i>SlovArch</i>	Slovenská archeológia, Bratislava
<i>MPC</i>	Mitteilungen der prähistorischen Commission, Wien	<i>Starinar</i>	Starinar, Beograd
<i>Numismatika</i>	Numismatika, Zagreb	<i>StudieAÚČAV</i>	Studie archeologického Ústavu Československé akademie věd v Brne, Brno
<i>NumVijesti</i>	Numizmatičke vijesti, Zagreb	<i>ŠtudZvesti</i>	Študijné Zvesti, Nitra
<i>OpArch</i>	Opuscula Archaeologica, Zagreb	<i>Światowit</i>	Światowit, Warszawa
<i>PA</i>	Památky archeologické, Praha	<i>Tyragetia</i>	Tyragetia, Chișinău
<i>Peristil</i>	Peristil, Zagreb	<i>VAHD</i>	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
<i>PodZb</i>	Podravski zbornik, Koprivnica	<i>VAMZ</i>	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
<i>PriloziIAZ</i>	Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Zagreb	<i>VHAD</i>	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
<i>PriloziPUD</i>	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split	<i>VMKH</i>	Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb
<i>PZ</i>	Prähistorische Zeitschrift, Berlin	<i>VMMK</i>	Vesprémi Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
<i>RadJAZU</i>	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb	<i>WiadArch</i>	Wiadomosci Archeologiczne, Warszawa
<i>RadoviFFZd</i>	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti, Zadar	<i>WMBH</i>	Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien
<i>Republika</i>	Republika, Zagreb	<i>ZalMúz</i>	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
<i>RevArh</i>	Revista Arheologică, Chișinău	<i>ZbFilFakBg</i>	Zbornik Filozofskog fakultetam Beograd
<i>RGA</i>	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin-New York	<i>ZbMGZ</i>	Zbornik Muzeja Grada Zagreba, Zagreb
<i>RGAErganzungsbände</i>	Erganzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin-New York	<i>ZhVSt</i>	Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark, Graz

B) Literatura

AIMONE, Marco

- 2011 Nuovi dati sull'oreficeria a cloisonné in Italia fra V e VI secolo. Ricerche stilistiche, indagini tecniche, questioni cronologiche, *ArchMed* XXXVIII, 459–506.

Alba Iulia

- 2006 *Habitat – religie – etnicitate: Descoperire arheologice din secolele IX–XI in Transilvania [Habitat – Religion – Ethnicity: 9th – 11th Century Archaeological Finds in Transylvania]*, ed. Horia Ciugudean, Zeno K. Pinter & Gabriel T. Rustoiu, Bibliotheca Musei Apulensis XXI, Alba Iulia.

ALFÖLDI, András

- 1932 *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sondierung / Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*, *ArchHung* IX, Budapest.
- 1934 Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, *ESA* IX, 285–307.

ALFORD, Kenneth D.

- 2011 *Allied Looting in World War II – Thefts of Art, Manuscripts, Stamps and Jewelry in Europe*, Jefferson-London.

ALIU, Skënder

- 1986 Varreza mesjetare në tumën e Rehovës [La nécropole médiévale du tumulus de Rehova], *Iliria* XVI/2, 215–239, 241–249 [franc. 240].

AMBROZ, Anatolij K.

- 1968 Dunaiskie elementy v rannesrednevekovoi kul'ture Krýma (VI–VII vv.), *KSlA* 113, 10–24.

AMREIN, HEIDI – BINDER, Eugen

- 1997 Mit Hammer und Zange an Esse und Amboss – Metallgewinnung und Schmidekunst im frühen Mittelalter, u/in: *Stuttgart* 1997, 359–370.

Arezzo

- 1991 *Tesori nazionali della Croazia – Capolavori dei Musei di Zagabria, Arheoloski muzej*, ur./ed. Ante Rendić-Miočević, Arezzo – Basilica inferiore di San Francesco, 7 Settembre – 20 Ottobre 1991, Arezzo 1991.

ARRHENIUS, Birgit

- 2000 Garnet Jewelry of the Fifth and Sixth Centuries, u/in: *From Attila to Charlemagne – Arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art*, New York, 214–225.

BAJALOVIĆ-BIRTAŠEVIĆ, Marija

- 1960 *Srednjevekovna nekropola u Mirijevu [La nécropole médiévale dans le village de Mirievo]*, Muzej Grada Beograda-Posebna izdanja 1, Beograd.

BÁLINT, István

- 2002 Über den Schatz von Nagyszentmiklós – kurze Übersicht, u/in: KOVÁCS (Ed.) 2002, 57–80.

BARKOCZI, László

- 1968 A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta, *ActaArchHung* XX, 275–311.

BARTZAK, Andrzej

- 1998 The Early Abbasid dinars of the Petrovci hoard, *VAMZ* XXX–XXXI (1997–1998), 259–271.

BECKMANN, Christamaria

- 1969 Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien, *Saalbjb* XXVI, 5–119, Taf. 1–18.

BELOŠEVIĆ, Janko

- 1984 Bizantske naušnice grozdolika tipa iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta na području Dalmacije [Byzantine Earrings of the grape-like type from old Croatian necropolises of the early horizon on the territory of Dalmatia], *RadoviFilFakZd* 23 (1983/1984), 41–46, 53–56, T. I–IV, [engl. 52].
- 1987 Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije [Some early medieval archaeological finds from northern Dalmatia yet unknown], *RadoviFilFakZd* 26 (1986/1987), 141–163 [engl. 163].
- 1992 O rezultati istraživanja lokaliteta »Crkvina« u selu Galovcu kod Zadra u 1990. godini [The results of the investigation on the site »Crkvina« in the village of Galovac near Zadar in 1990], *RadoviFilFakZd* 30/17 (1990/1991), 79–91 [engl. 92], T. I–XXXIII.
- 2002 Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih groblja horizonta 7.–9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata [Development and basic characteristics of the Early Croatian cemeteries of the 7th–9th centuries horizon on the historical Croatian grounds], *RadoviFFZd* 39/26 (2000/2001), 71–97 [engl. 96–97], Tab. I–XXXI, Karta 1–2.
- 2007 *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu [Der altkroatische Friedhof Ždrijac in Nin/The Early Croatian Cemetery at Ždrijac in Nin]*, Zadar.

BEMMANN, Ian

- 2008 Mitteleuropa im 5. Jahrhundert – Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mittleren Donauraum?, u/in: *Kulturwandel in Mitteleuropa Langobarden – Awaren – Slawen*. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, ur./ed. Jan Bemann und Michael Schmauder, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11, Bonn, 145–227.

BENINGER, Eduard

- 1931 Der westgotisch-alkanische Zug nach Mitteleuropa, *Mannus Bibliothek* 51, Leipzig.

Beograd

- 1956 *Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove, knj. I* [The Artistic Working of Metals by the Peoples of Yugoslavia Throughout the Ages, Book I], Katalog izložbe / Exhibition catalogue, red. Ivan Bach, Bojana Radojković, Đurđica Comisso, Beograd 1956.

BEŠLAGIĆ, Šefik

- 1964 *Grborezi – srednjovekovna nekropola* [Die mittelalterliche Nekropole in Grborezi bei Livno], Sarajevo.

Biblija

- 1974 *Biblija, Stari i Novi zavjet* [The Bible, Old and New Testaments], ur./ed. Jure Kaštelan, Bonaventura Duda, Zagreb.*

BIERBRAUER, Volker

- 1971 Zu den Vorkommen ostgotischer Bügelfibeln in Raetia II, *BVbl* 36, 131–165.
- 1973 Die ostgotische Funde von Domagnano, Republik San Marino (Italien), *Germania* 51/2, 499–523, Taf. 35–40.
- 1975 *Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*, Biblioteca degli »Studi medievali«, Spoleto.
- 1987 *Invillino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum (Text)*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 33, München.
- 1990 Il.c2. Il ducato Tridentino, u/in: *I Langobardi*, cura Gian Carlo Manis, Cadroipo-Cividale del Friuli, 113–127.
- 1992 Historische Überlieferung und archäologischer Befund. Ostgermanische Einwanderung unter Odo-

kar und Theodorrich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie, u/in: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühenmittelalter*, Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung in nördlichen Mitteldonauegebiet (Kraków-Karniowice, 3.–7. December 1990), Kraków, 261–277.

- 1994 Archeologia degli Ostrogoti in Italia, u/in: *Milano 1994*, 170–214.

- 1995 Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur Chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien, *JbRGZM* 38/2 (1991), 1995, 541–592.

- 1995a Il rinvenimento di Domagnano, Repubblica di San Marino, u/in: *San Marino 1995*, 42–47.

- 2002 Fibeln als Zeugnisse der persönlichen Christentums südlich und nördlich der Alpen im 5. bis 9. Jahrhunderts, *APA* 34, 209–224.

- 2009 Beschreibungen: Florian Gauss, Völkerwanderungszeitliche »Blechfibeln«. Typologie, Chronologie, Interpretation, *BJ* 209, 443–451.

BIERBRAUER, VOLKER – BÜSING, HERMANN – BÜSING-KOLBE, Andrea

- 1993 Die Dame von Ficarolo, *ArchMed* XX, 303–320.

BIKIĆ, Vesna

- 2010 *Vizantijski nakit u Srbiji – Modeli i nasleđe* [Byzantine Jewellery in Serbia – Models and Heritage], Beograd.

BLIUJENÉ, Audronė

- 2006 Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period, *ArchLit* 7, 123–143.

- 2009 *Northern Gold – Amber in Lithuania (c. 100 to c. 1200)*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Ur./Ed. Florin Curta, Vol. 18, Leiden.

BITENC, POLONA – KNIFIC, Timotej (ur./ed.)

- 2001 *Od Rimljanov do Slovanov – Predmeti* [From the Romans to the Slovenes – Objects], Ljubljana.*

BÖHME, Horst Wolfgang

- 1974 Völkerwanderungszeitliche Metallgegenstände vom Büraberg bei Fritzlar, *ArchKorr* 4, 165–172.

- Bojčić, Zvonko (ur./ed.)
- 2009 *Seoba naroda i srednji vijek – Vodič kroz stalni postav* [The Migration Period and Middle Ages – Guide to the Permanent Display], Osijek.*
- BÓNA, István
- 1956 Die Langobarden in Ungarn, *ActaArchHung* VII/1–4, 183–243 [rus. 243]
- 1971 A népvándorlás kora Fejér megyében, *Féjér Megye Története I/5*, Székesfehérvár, 221–314.
- 1976 *Der Anbruch des Mittelalters – Gepiden und Langobarde n im Karpatenbecken*, Budapest.
- 1978 Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros, *Alba Regia* XVI, 99–157.
- 1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár, *ActaArchHung* XXXII/1–4, 31–95.
- 1987 Gepida fejedelmi sír Tiszaszőlősön? A moigrádi kincs harmis népvándorláskori aranyairól [Ein gepidisches Fürstengrab aus dem 6. Jahrhundert in Tiszaszőlős? Über die völkerwanderungszeitlichen Fälschungen des Goldschatzes von Moigrad], *VMMK* 18 (1986), 95–113 [njem. 111–113].
- 1990 Byzantium and the Avars: the archaeology of the first 70 years of the Avar era, u/in: *From Baltic to the Black Sea (Studies in Medieval Archaeology)*, eds. David Austin & Leslie Alcock, London-New York, 113–117.
- 1991 *Das Hunnene-Reich*, Stuttgart.
- Bönen
- 2011 *Schätze de Mittelalters – Schmuck aus dem Staatlichen Archäologischen Museum Warschau*, Bönen.
- BOSSELMANN-RUICKBIE, Antje
- 2011 *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts*, Spätantike-Frühes Christentum-Byzanz / Kunst im ersten Jahrhundert, Reiche B: Studien und Perspektiven 28, Wiesbaden.
- BREUER, Eric
- 2007 Bemerkungen zur absoluten Chronologie im Frühmittelalter an der mittleren Donau, *Ungarn-Jahrbuch* 28 (2005–2007), Regensburg-München, 1–16.
- BROZZI, Mario
- 1989 *La popolazione Romana nel Friuli longobardo (VI–VIII sec.)*, Pubblicazioni della deputazione di storia patria per il Friuli 19, Udine.
- BRUNŠMID, Josip
- 1904 Hrvatske sredovječne starine [Croatian Medieval Antiquities], *VHAD* VII (1903–1904), 30–97.*
- 1905 Starine ranijeg srednjeg vijeka iz Hrvatske i Slavonije. Fibule iz doba seobe naroda u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu [Antiquities of the Early Middle Ages from Croatia and Slavonia. Fibulae from the Migration Period in the Croatian National Museum in Zagreb], *VHAD* VIII, 208–220.*
- 1914 Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu [Roman figural bronze objects in the Croatian National Museum in Zagreb], *VHAD* XIII, 207–268.*
- BÜCHLER, Birgit
- 2014 *Der »Schatz« von Brestovac, Kroatien – Seine kulturellen Beziehungen und technologischen Aspekte*, MonographienRGZM 85, Mainz.
- BUGARSKI, Ivan
- 2012 On the Jánoshida Type Earrings and the Seventh Century Byzantine Finds from the Western Balkans, with a Retrospective View of the Vajska (Vajska) Cemetery, u/in: *Thesaurus Avarorum – Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére /Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, ur./ed. Vida Tivadar, Budapest 2012, 233–254.
- BUKOWSKI, Zbigniew
- 1960 *Puste kabłączki skroniowe typu pomorskiego*, Szczecin.
- BUNČIĆ, Maja
- 2013 *Sigillum domini Tripco comes aulae*: zlatni pečatni prsten iz Arheološkog muzeja u Zagrebu [Sigillum domini Tripco comes aulae: the gold signet ring from the Archeological Museum in Zagreb], *VAMZ* XLVI, 257–288.
- BURKOWSKY, Zdenko
- 2000 O djelatnosti društva »Arheologičko društvo Siscia u Sisku« [About the activity of the »Archaeology Association Siscia in Sisak«] *GodišnjakGMS* I, 52–70 [engl. 69–70].
- BÜSING, ANDREA – BÜSING, Hermann
- 1998 Die Dame von Ficarolo in ihren historischen Kontext, *KölnJb* 31, 253–276.
- CETINIĆ, Željka
- 1998 *Stranče – Gorica, starohrvatsko groblje [Stranče-Gorica, An Early Croatian Cemetery]*, Rijeka.

- 2011 *Stranče-Vinodol, starohrvatsko groblje na Gorici [Stranče-Vinodol. An Early Croatian Cemetery in Gorica]*, Rijeka.
- CHORVÁTOVÁ, Hana
- 2004 K relativnej chronológii na pohrebisku Staré Město v polohe Na valách [Zur relativen Chronologie des Gräberfeldes von Staré Město Na valách], *ActaHistorica* 7, 199–236 [njem. 236], Tab. 1–9.
- 2007 Horizonty byzantsko-orientálneho šperku na tzv. veľkomoravských pohrebiskách [Horizonte des byzantinisch-orientalischen Schmucks auf den sogenannten großmährischen Gräberfeldern], u/in: *Byzantská kultúra a Slovensko – Zborník štúdií [Byzantinische Kultur und die Slowakei : Studien]*, ur./ed. Juraj Bartík, Juraj; Vladimír Turčan, Zborník Slovenského národného múzea archeológia, Supplementum 2, Bratislava, 83–101 [njem. 100–101].
- CIGLENEČKI, Slavko
- 1993 Arheološki sledovi zatona antične Petovione [Archaeological traces of the fall of Roman Poetovio], *Ptujski arheološki zbornik*, Ptuj, 505–516, Taf.1–3 [516–517].
- CIUGUDEAN, Horia
- 2006 Necropola de la Alba Iulia – Stația de Salvare [The Necropolis from Alba Iulia-«Stația de Salvare''], u/in: *Alba Iulia*, 12–25, 27–32 [engl. 16–18].
- COMȘA, Eugen – Bichir, Gh.
- 1960 O nuaă descoperire de monede și obiecte de podoabă din secolele X–XI în așezarea de la Garvăn (Dobrogea) [Monnaies et objets de parure des Xe–XIe siècles nouvellement découvertes dans les fouilles archéologiques de Garvăn (Dobroudja)], *SCN* II, 223–243 [franc. 243–244].
- CSALLÁNY, Dészö
- 1941 A szentes-nagyhegyi gepid a sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai [Der gepidische Grabfund von Szentes Nagyhegy und seine archäologische Beziehungen], *ArchÉrt*, 127–161.
- CURTA, Florin
- 2005 Before Cyril and Methodius: Christianity and Barbarians beyond the Sixth- and Seventh-Century Danube Frontier, u/in: *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, ed. Florin Curta, Ann Arbor, 181–209.
- CURTA, FLORIN – KOVALEV, Roman (Eds.)
- 2008 *The Other Europe in the Middle Ages – Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, u/in: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, Vol. 2, ed. Florin Curta, Leiden-Boston.
- CZARNECKA, Katarzyna
- 1989 Ein Ring aus Roggendorf in Niederösterreich und seine kaiserzeitlichen Parallelen in Barbaricum, *FÖ* 28, 11–17.
- ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, Mirjana
- 1950 Nalaz iz Dobrice u Banatu – »Kruškolike« minduše sa lančićima [Le dépôt de Dobritza], *Naučni zbornik Matice srpske (društvene nauke)* 1, Novi Sad, 250–257 [franc. 284].
- ČAPLOVIČ, Pavol
- 1954 Slovanské pohrebisko v Nitre pod Zoborom [Slavjanskii mogiljnik v Nitre Pod Zoborom/Eine slawische Begräbnisstätte in Nitra unter dem Zobor], *SlovArch* II, 1954, 5–50 [rus. 32–33; njem. 33–34].
- ČILINSKÁ, Zlata
- 1975 Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken, *SlovArch* XXIII/1, Bratislava 1975, 65–96.
- 1990 K otázke príchodu Antov na sredn'ý Dunaj [Zur Frage der Ankunft der Anten in den mittleren Donauraum], *SbPFFBUE* 34–37 (1989–1990), 19–25 [njem. 25].
- ČREMOŠNIK, Irma
- 1951 Nalazi nakita u Srednjevjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu [Parure dans la collection du moyen âge au Musée National de Sarajevo], *GZM* VI, 241–269, Tab. I–IV. [franc. 270].
- DAIM, Falko
- 1992 *Awarenforschungen* I, Archaeologia Austriaca – Monographien 1 = Studien zur Archäologie der Awaren 4, Hrg. Falko Daim, Wien.
- 2000 «Byzantinische» Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts, u/in: *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt / The Avars on the Border of the Byzantine World*, Hrg. Falko Daim, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7, Wien, 77–204.

- DALTON, ORMONDE Maddock
 1912 *Franks bequest. Catalogue of Finger Rings early Christian, Byzantine, Teutonic, Mediaeval and later*, London.
- DAMIAN, OANE – VASILE, Gabriel
 2010 Vestigii arheologice descoperite pe dealul Dervent (jud. Constanța) [Vestiges archéologiques sur la colline Dervent (dép. de Constanța)], u/in: MĂGUREANU – GÁLL 2010, 337–384.
- DAVID, John J.
 1968 *Biblical Numerology*, Grand Rapids.
- DAX, Margit Cs.
 1980 Keleti germán női sírok Kapolcson [Ostgermanische Frauengräber in Kapolcsa], *VMMK* 15, 97–106 [njem. 106].
- DEKAN, Ján
 1972 Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts, *SlovArch* XX/2, 317–452.
- DEMO, Željko
 1983 Bjelobrdski dvodjelni privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec – Gornji Batijan I) [Bijelobrd Two-Part Pendants in Yugoslavia (In relation to the finds from the site Djelekovec-Gomji Batijan I)], *PodZb* '83, 271–301 [engl. 299–301].
 1994 *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Situla 32.
 1996 *Vukovar-Lijeva bara*, Katalog izložbe / Exhibition catalogue, Zagreb.
 2009 Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar-Lijeva Bara (X–XI. stoljeće) [An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture – Vukovar-Lijeva Bara (10th–11th Centuries)], *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographie* VI/1–2, Zagreb.
 2012 Srebrni ukrasni komplet za glavu i prsa iz Arheološkog muzeja u Zagrebu [A silver attire set for the head and chest from the Archaeological Museum in Zagreb], u/in: *Dani Stjepana Gunjače 2 – Zbornik radova »Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština: međunarodne teme«*, Split, 81–105 [engl. 101–105].
- DIACONU, PETRE – VÎLCEANU, Dumitru
 1972 *Păciul lui soare. Cetatea bizantină, Vol. I*, Institutul de arheologie – Biblioteca de arheologie XVIII, București.
- DIMITRIJEVIĆ, Danica – KOVAČEVIĆ, Jovan – VINSKI, Zdenko (ur./ed.)
 1978 *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini [Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken]*, Novi Sad.
- DOMBAY, János
 1961 Árpád-kori temetők Baranyában I. [Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya], *JMPÉ* (1960), 135–149 [njem. 157; rus. 158], táb. XIII–XXIII.
 1962 Árpád-kori temetők Baranyában II. [Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya], *JPMÉ* (1961), 69–84, táb. I–XV [njem. 84; rus. 84].
- DOSTÁL, Bořivoj
 1966 *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě [Slawische Begräbnisstätten der mittleren Burgwallzeit in Mähren]*, Praha.
- DRAGOTĂ, Aurel – BRÂNDĂ, DĂNUȚ Sever
 2006 Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – Str. Arhimandrit I. Hossu (fostă Brândușei) săpăturile de Salavare din anul 1999 [The medieval cemetery at Alba Iulia Arhim Iuliu Hossu street (formerly Brândușei): rescue excavations from 1999], *Apulum* XXXVIII/1, Alba Iulia, 289–318 [engl. 318].
- DRAGOTĂ, Aurel – RUSTOIU, Gabriel-Tiberiu – DRÎMBĂREAN, Matei
 2011 *Valori le patrimoniul românesc. Podobea și accesorii vestimentare din secolele X–XI*, Alba Iulia.
- DRÎMBĂREAN, Matei – DELEANU, Valentin – MATIȘ, Anca
 2011 Alba Iulia – Strada Brandușei, u/in: DRAGOTĂ – RUSTOIU – DRÎMBĂREAN 2011, 11–38.
- DROBERJAR, Eduard
 2001 Zlatý náramek typu Tournai-Blučina z Čech [Zlatý náramek typu Tournai-Blučina z Čech. – A gold bracelet of the Tournai-Blučina type from Central Bohemia], *Archeologie ve středních Čechách* 5, 2001, 517–527 [engl. 527].
- ĐORĐEVIĆ, Jelena – ĐORĐEVIĆ, Vojislav – RADIČEVIĆ, Dejan
 2007 Srednjovjekovna crkva u Omoljici: Istraživanja u 2006. godini [Medieval Church in Omoljica: Excavations in 2006].

- vations in 2006], *GlasnikSAD* 23, Beograd, 187–192 [engl. 192].
- ENTWISTLE, Chris – ADAMS, Noël (ur./ed.)
- 2010 *'Intelligible Beauty' – Recent Research on Byzantine Jewellery*, British Museum Research Publication 178, London.
- ERCEGOVIĆ, Slavenka
- 1961 Istraživanja srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima [Grabungsergebnisse der mittelalterlichen Nekropole von Bošnjaci], *VAMZ* II, 225–236 [njem. 236–239], Tab. I–VIII.
- ÉRY, Kinga K.
- 1968 Reconstruction on the Tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data [A sárbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján], *AlbaRegia* VIII–IX (1967–1968), 93–147 [mađ. 130–132].
- FETTICH, Nándor
- 1942 Der Fund von Čadjavica, *VHAD* XXII–XXIII (1942–1943), 55–61, Taf. III–V.
- 1951 *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez* [Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst], *ArchHung* XXXI, Budapest.
- 1953 *A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet* [La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksős], *ArchHung* XXXII, Budapest.
- FILIPEC, Krešimir
- 2003 Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočnicarki u sjevernoj Hrvatskoj [A contribution to the knowledge about three-bead hair-loops in the Northern Croatia], *OpArch* 27, 561–568 [engl. 568].
- 2012 *Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo-Župna crkva* [The Medieval Cemetery and Settlement of Đakovo-Parish Church], Istraživanja Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju – Monografije 1, Zagreb.*
- FODOR, István
- 1973 Honfoglaláskori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez [On the problem of the influence of Iranian art upon Hungarian art in the conquest period (10th century)] – A Pair of Discs from Sósartyán], *ArchÉrt* 100/1, 32–40 [rus. 41; engl. 41].
- FOGOLARI, Gino
- 1906 *Cividale del Friuli*, Collezione di monografie illustrate – Italia artistica 23, Bergamo.
- FREMERSDORF, Fritz
- 1953 *Goldschmuck der Völkerwanderungszeit – Sammlung Diergart*, Köln.
- FUCHS, Sigfried – WERNER, Joachim
- 1950 *Die Langobardische Fibeln aus Italien*, Berlin.
- FURASIEV, Aleksej Gennadievich
- 2009 *Hunnii, Goti i Sarmatii meždu Volgoi i Dunaem*, ur./ed. A.G. Furasiev, Sankt Peterburg.
- 2010 O vremeni pojavljenja palčatih fibul dneprovskoi podgruppai (po materialam mogilnikov Jožnogo Krima) u/in: *Lesnaia i lesostepnaia zony Vostochnoi Evropy v epokhi rimskih vliianii i velikogo peresele-niia narodov* 2, red. A.M. Voroncov & I.O. Gavrithin, Tula 2010, 128–142.
- FUSEK, Gabriel
- 1999 Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra [Hroby s arpadovskými mincami z pohrebiska na Šindolke v Nitre], *SlovArch* XLVI/1 (1998), 71–112 [slovak. 112–118].
- GÁLL, Erwin
- 2010 An analysis of the Cemeteries from the 10th and 11th Centuries in Brândușei Street, Alba Iulia (Gyulafehérvár, Karlsburg). New theories on the migration of People in Transylvania in the 10th–11th Centuries, u/in: MĂGUREANU-GÁLL 2010, 297–334.
- GARAM, Éva
- 1984 Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum [Későavar kori aranyár-gyak a Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorlás kori Gyűjteményében], *FolArch* XXXV, Budapest, 87–109 [mađ. 109].
- 1992 Münzdatierte Gräber der Awarenzeit, u/in: *DAIM* 1992, 135–250.
- 1993 *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*, Catalogi Musei Nationalis Hungarici – Seria Archeologica I, Budapest.
- 1995 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tisafüred*, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3, Budapest.

- 2000 Gurtelverzierungen byzantinischen Typs im Karpatenbecken des 6.–7. Jahrhunderts, *ActaArchHung* LI (1999–2000), Budapest, 379–391.
- 2001 *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, *MonAvarArch* 5, Budapest.
- GASPARRI, Stefano – CAMMAROSANO, Paolo (ur./ed.)
1990 *Langobardia*, Udine.
- GAUSS, Florian
2009 *Völkerwanderungszeitliche »Blechfibeln«. Typologie, Chronologie, Interpretation*, RGA-Ergänzungsbände 67, Herausg. Heinrich Beck, Dieter Geuenich, Heiko Steuer, Berlin-New York.
- GIESLER, Jochen
1981 *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, PZ 56/1.
- GJURAŠIN, Hrvoje
2012 *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača [Medieval archaeological heritage of the island of Brač]*, Katalog izložbe / Exhibiton catalogue 24, Split.
- ALFRED Götze
1907 *Gotische Schnallen*, Germanische Funde aus der Völkerwanderungszeit, Berlin.
- GREGL, Zoran
1990 Rimskodobna nekropola Velika Gorica-Visoki Brijeg [Das römerzeitliche Gräberfeld Velika Gorica-Visoki Brijeg], *OpArch* 14 (1989), 67–73, T. 1–6 [njem. 73].
- GUIRAUD, Héléne
1989 Bagues et anneaux à l'époque romaine en Gaule, *Gallia* 46, 173–211.
- GUNJAČA, Stjepan
1955 Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja [L'église vieille-croate et le cimetière du Bas-Moyen-Âge de Brnaze près Sinj], *SHP* IV, 85–134 [franc. 133–134].
- GUŠČIN, A. S.
1936 Pamjatniki hudožestvenogo remesla drevnej Rusi X–XIII vv., Lenjingrad.
- HAMPEL, József (Joseph)
1881 A nemzeti múzeum érem- és régiség-osztálygyarapodása 1881. januárius-április havában, *ArchÉrt* I, 166–178.*
- 1894 *A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban I*, Budapest.
- 1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, T. I–III, Braunschweig.
- 1907 *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, 1907.
- HANSEN, Svend
2010 *Archaeological Finds from Germany*, Berlin.
- HANULIAK, Milan
1994 *Malé Kosihy I, pohrebisko z 10.–11. storočia (archeologicko-historické vyhodnotenie) [Gräberfeld aus dem 10.–11. Jh. in Malé Kosihy]*, Materialia Archaeologica Slovaca XII, Nitra.
- HARHOIU, Radu
2008 Dunărea de Jos în epocă romană târzie și în epoca migrațiilor, *MCA* n.s. IV, 61–97.
- HARHOIU, Radu – SPĂNU, Daniel – GÁLL, Erwin
2011 *Barbari la Dunăre*, Cluj-Napoca.
- HATHÁZI, Gábor
2005 *Sírok, kincsek, rejtélyek (Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén) [Gräber, Schätze, Rätsel (Berühmte mittelalterliche archäologischen Schatzfundes in der Nähe von Kiskunhalas) / Graves, treasures, mysteries (Famous medieval archaeological finds around Kiskunhalas)]*, Halasi albumok 7, Kiskunhalas.
- HAUSER, Stefan R.
1992 *Spätantike und frühbyzantinische Silberlöffel*, Jahrbuch für Antike und Christentum – Ergänzungsband 19, Münster.
- HERRMANN, Joachim (Hrg.)
1985 *Die Slawen in Deutschland: Geschichte und Kultur d. slaw. Stämme westl. von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jh.*, Berlin.
- HOERNES, Moriz
1903 Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Sirmien, *MPC* I, 265–289.
- HOFFILLER, Viktor
1909 Staro groblje u Velikoj Gorici [An old cemetery in Velika Gorica], *VHAD* X (1908–1909), 120–134.*
- HOPPER, Vincent Foster
2000 *Medieval Number Symbolism*, New York.

- HORED, Kurt
1977 Der Goldfund von Moigrad, *Germania* 55, 7–20.
- HORED, Kurt – PROTASE, Dumitru
1972 Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen), *Germania* 50, 174–220, Taf. 32–56.
- HORVAT, Anđela
1954 O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaz [Sisak in the Time of the old Croatia – Based on Written Sources and Archaeological Finds], *SHP* III, 93–103, Sl. 1–12 [engl. 104].
1956 *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju* [Monuments of Architecture and Fine Arts in the Međimurje Region], Zagreb.
- HORVÁTH, Ciprián
2004 Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban [Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial], *MFME – StudArch* X, 459–482 [njem. 476].
- HRUBÝ, Vilém
1955 *Staré Město – velikomoravské pohřebiště »na Valách«* [*Staré Město – Die Grossmährische Begräbnisstätte »na Valách«*], Monumenta archaeologica III, Praha.
- HUSZAR, Lajos
1979 *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg.
- ISTVÁNOVITS, Eszter
2003 *A rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4 = Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2, Nyíregyháza.
- IVANIĆ, Branka
1998 *Prstenje srpske srednjovekovne vlastele* [*Rings of the Medieval Serbian Nobility*], Iz riznice Narodnog muzeja u Beogradu / The National Museum Belgrade Collection 2, Beograd.
- JAKAB, Attila
2007 Tatárjárás kori kincslelet Tyukod-Bagolyvárról [Hortfund aus der Zeit des Mongolenüberfalls in Tyukod-Bagolyvár], *JAMÉ* 49, 247–296 [njem. 277–278].
- JAKIMOWICZ, Roman
1933 O pochodzeniu ozdób srebrnych znalezionych w skarbach wczesnohistorycznych [Sur l'origine des parues d'argent trouvées dans les dépôts du Moyen âge], *WiadArch* XII, Warszawa, 103–136 [franc. 127–131].
- JAKŠIĆ, Nikola
1983 Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu [Boucles d'oreille à trois fraises appartenant au Musée des monuments archéologique Croates de Split], *PriloziPUD* 23, 49–74 [franc. 74].
- JANKOVIĆ, Milica
1981 *Srednjovekovno naselje na Velikom Gradcu u X–XI veku* [*La site d'habitation de Veliki Gradac aux Xe–XIe siècles*], Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Vol. 1, Beograd.
- JARAK, Mirja
2006 Smjernice u razvoju srednjovekovne arheologije u Hrvatskoj [Main directions in the development of medieval archaeology in Croatia], *OpArch* 30, 183–224.
- JELOVINA, Dušan
1976 *Starohrvatske nekropole na području između rijeke Zrmanje i Cetine* [*Altkroatischer Gräberfelder im Gebiet zwischen den Flüssen Zrmanja und Cetina*], Split.
1982 Starohrvatsko groblje na »Manastirinama« u selu Kašiću kod Zadra [La nécropole paléocroate à »Manastirine« dans le village de Kašić, près de Zadar], *SHP* 12, 35–65, Tab. I–V [Fr. 66].
- JELOVINA, Dušan – VRŠALOVIĆ, Dasen
1966 Die materielle Kultur der altkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiet des dalmatischen Kroatien, *ArchIug* VII, 85–97, Taf. I–XIV.
1981 Srednjovekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra [Das mittelalterliche Gräberfeld von »Begovača« im Dorfe Biljani Donji bei Zadar], *SHP* 11, 55–134, Tab. I–LII [njem. 135–136].
- JEREMIĆ, Miroslav
1995 Balajnaca agglomération protobyzantine fortifiée (Région de Niš, Serbie du Sud), *AnTard* 3, 193–207.
- JONES, Mark (ed.)
1990 *Fake? – The Art of Deception*, London.
- JOVANOVIĆ, Vojislav
1977 Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečan auf Kosovo, *Balkanoslavica* 5 (1976), Prilep, 123–145.

- 1978 Prilozi hronologiji srednjevekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (I) [Contribution a la chronologie des necropoles medievales de Yougoslavie et de Bulgarie (I)], *Balcanoslavica* 6 (1977), 141–187 [franc. 158–160].
- 1988 Prilog proučavanju prstena Stefana Prvovenčanog [The Contribution to the Study of the Ring of King Stefan Prvovenčani], u/in: »*Studenica i vizantijska umetnost oko 1200 godine [Studenica et l'art byzantine autout de l'année 1200]*«, Naučni skupovi SANU, knj. XLI (= odelenje ist. nauka, knj. 11), Beograd, 257–269 [engl. 269–270].
- 1988a Razmatranja o srednjovekovnoj nekropoli Lukovit-Mušat u Bugarskoj [Cosideration sur la Necropole medievale Lukovit-Mušat près de Loveč en Bulgare], *Starinar* XXXVII (1987), 111–132[130–132].
- JOVANOVIĆ, VOJISLAV – VUKSANOVIĆ, Ljiljana
- 1981 *Matičane – nécropole sud-slave de X^e et XIe siècle*, Inventaria Archaeologica 25, Priština.
- JURIĆ, Radomir
- 1993 Fibula oblika križa iz Privlake kod Zadra [A cruciform fibula from Privlaka near Zadar], *Diadora* 15, 103–116, 121–125 [tal. 117; eng. 118–119].
- 1998 Le fibule a forma di croce in Croazia, u/in: *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae / Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju* vol. II (*Split-Poreč, 25.9–1.10.1994.*) = *VAHD suppl.* 87/89 = *Studi di antichità cristiana* LIV, ur./ed. Nenad Cambi & Emilio Marin, Vaticano-Split, 1091–1106.
- 2003 Fibula oblika križa iz Podgrađa (Asseria) kod Benkovca [Cross-shaped fibula from Podgrađe (Asseria) near Benkovac], *Diadora* 21, 213–227 [engl. 227].
- 2005 Fibula oblika križa iz Podgrada (Asseria) kod Benkovca [A cruciform fibula from Podgrađe (Asseria) near Benkovac], *Asseria* 3, 99–117 [engl. 113–117].
- 2012 Srednjovekovni hrvatski nakit u Gackoj i Krbavi [Medieval Croatian Jewellery in Gacka and Krbava], u/in: *Gacka u srednjem vijeku – Zbornik radova*, ur./ed. Hrvoje Gračanin, Željko Holjevac, Otočac-Zagreb, 93–115 [engl. 113–115].
- KAPELKOVA, Kristina
- 1989 Nakiti ot srednjovekovnija nekropol kraja Simeonovgrad (predvaritelno saobštenie) [Parures de la nécropole médiévale près de Siméonovgrad], *ArchSof* XXXI/1, 48–55 [franc. 56].
- KARAMAN, Ljubo
- 1940 Starohrvatsko groblja na »Majdanu« kod Solina [La cimetière paléocroate à »Majdan« près de Solin], *VAHD* LI (1930–1934), 67–91, Tab. X-XXIII [njem. 98–100].
- 1940a Iskopine društva »Bihać« u Mravincima i starohrvatska groblja [Excavations of the »Bihać« Society in Mravinci and the early Croatian cemetery], *RadJAZU* 268, 1–44.*
- 1956 Dva kronološka pitanja starohrvatske arheologije [Two chronological questions of Early Croatian archaeology], *SHP* V, 129–134.*
- KASTELIC, Jože
- 1956 Le boucles d'oreilles à corbeille en Slovenie, *ArchJug* II, 119–129.
- KAZANSKI, Michel
- 1990 La diffusion de la mode danubienne en Gaule (fin du IVe siècle-début du VIe siècle): essai d'interprétation historique, *Antiquités Nationales* 21 (1989), Saint-Germain-en-Laye, 59–73.
- 1998 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren (Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg), Hrgs. Jürgen Kunow, *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5, Wünsdorf, 375–386.
- 2009 *Archéologie des peuples barbares*, Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi V, București-Brăila.
- 2013 Les Gepides et la Crimée [Gepidi i Krim], *Starinar* LXIII, 115–130 [srp. 130].
- KEČKEMET, Duško
- 1955 Figuralna plastika romaničkog zvonika splitske katedrale [La sculpture figurale du clocher roman de la cathédrale de Split], *PriloziPUD* 9, 82–135, [franc. 311–312].
- KELLER, Erwin
- 1977 Germanischen Truppenstationen an der Neuburg an der Donau, *ArchKorr* 7/1, 63–73.
- 1979 *Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau*, Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte – Reiche A 40, Kallmünz.

KEPESKA, Liljana

- 1993 Slovenska nekropola kaj c. Dunje – Mariovo [La nécropole Slave près du village de Dunje, Mariovo], *ActaArchMac* 13 (1992), 245–251 [franc. 252].
- 1996 Novi naodi od Trpčeva crkva [Finds from Trpčeva crkva], *MacActaArch* 14 (1993–1995), 225–223 [engl. 224].

KISS, Attila

- 1979 Ein Versuch die Funde und das Siedlungsgebiet der Ostgoten in Pannonien zwischen 456–471 zu bestimmen, *ActaArchHung* XXXI/3–4, 329–339.
- 1983 Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitzen und ihre Materielle Hinterlassenschaft, *ActaArchHung* XXXV/1–2, 1983, 97–131.
- 1983a *Baranya megye X-XI. századi sírleletei [Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn)]*, Magyarország honfoglalás és kori Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1, Budapest.
- 1985 Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert, u/in: *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil 2, Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung, 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 9 = DÖAW (phil.-hist. Kl.) 180, 217–279, Taf. 1–8, Karte 1–21.
- 1986 Die Goldfunde des Karpatenbecken vom 5–10. Jahrhundert, *ActaArchHung* XXXVIII/1–2, 105–145.
- 1994 Stand und Bestimmung archaologischer Denkmäler der »gens Alanorum« in Pannonien, Gallien, Hispanien und Afrika, *ActaAntHung* XXXV, 167–204.
- 1995 Die Werkstätten der Gräberfunde des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen), *ActaArchHung* XLVII/1–4, 1995, 305–318.
- 1996a Das Graberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien, *ZalMúz* 6, 53–86.
- 1996b Die Ostrogothen in Pannonien (456–473) aus archäologischer Sicht, *ZalMúz* 6, 87–90.
- 1999 A 375 és 1000 közötti kincsleletek, mint a Kárpát-medence kora köz'pkori történeti forrásai. A kincsleletek katalógusa [Die volkerwanderungszeitlichen und frühmittelalterlichen Schatzfunde im Kar-

patenbecken. Katalog der Schatzfunde von 375 bis 1000], *ZalMúz* 9, 55–75 [njem. 68].

KISS, Gábor

- 1995 A késői avar aranyozott övdíszek [Sie spätawarischen vergoldeten Gürtelbeschläge], *SomogyiMK* XI, Kaposvár 1995, 99–124 [njem. 106].

KLEEMANN, Otto

- 1951 Die Kolbenarmringe in den Kulturbeziehungen der Völkerwanderungszeit, *JshrVgHaale* 35, 102–143, Taf. XXI–XXVII.

KLEMENC, Josip

- 1936 Nalazi novca u Jugoslaviji 1910–1936 [Die Münzfunde in Jugoslavien 1910–1936], *Numismatika* II–IV (1934–1936), 124–133 [njem. 132–133].
- 1938 *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Blatt Zagreb, Beograd.*

KNIFIC, Timotej – ŽBON-TRKMAN, Beatrice

- 1990 Staroslavensko grobišče pri Sv. Urhu v Tolminu [Die altslawische Nekropole beim Sv. Urh in Tolmin]; *ArhVes* 41, 505–520 [njem. 515].

KOCH, Ursula

- 1968 *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg*, GDV-A X.
- 1977 *Das Reihengräberfeld bei Schreitzheim*, GDV-A XII.
- 2001 *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden Württemberg 60, Stuttgart.

KOCH, Alexander – WENZEL, Astrid

- 2002 Germanen und Romanen in Tessin. Überlegungen zur Besiedlungsgeschichte der heutigen Südschweiz im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung langobardischer Hinterlassenschaft, *APA* 34, 191–207.

KÓČKA-KRENZ, Hanna

- 1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu [The North-western Slavonic jewellery in the early Middle Ages]*, Seria Archeologia 40, Poznań.

KOROŠEC, Josip

- 1947 *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji [Early Slavic Cemeteries in Northern Slovenia]*, Celje.*

- 1954 Podela naušnica sa zvezdolikim priveskom u slavenskim kulturama Jugoslavije [Classification des boucles d'oreilles à appendice en forme étoillée dans la civilisation slaves de la Yougoslavie], *GZM IX*, 77–86 [franc. 84–86].
- KOROŠEC, Paola
- 1968 Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujem Gradu [Elemente aus der Periode der Völkerwanderung in der Nekropole auf dem Burghügel von Ptuj], *ArhVest XIX*, 287–291 [njem. 291–292].
- 1985 Ungarische Elemente aus der Nekropole auf der Burg zu Ptuj [Mađarski elementi na nekropoli na Ptujem Gradu], *ArhVes XXXVI*, 1985, 337–349 [slov. 349–350].
- 1999 *Nekropola na ptujem gradu [Das Gräberfeld an dem Schlossberg von Ptuj]*, Ptuj.
- KORZUHINA, Gali Fedorovna
- 1954 *Russkie kladji IX–XIII vv.*, Moskva.
- KOŠTIĆ, Dušan – VELIČKOVIĆ, Milivoje – MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, Gordana
- 1983 *Arheološko blago Srbije – iz muzejskih zbirki [Archaeological Treasury of Serbia – From Museum Collections]*, Beograd.
- KOSTRZEWSKI, Józef
- 1962 O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbow wczesnośredniowiecznych [Sur l'origine des objets de Parure en argent provenant des dépôts polonais du haut moyen], *SLAnt IX*, 139–211 [franc. 208–211].
- KOVÁCS, László
- 1989 *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit (Archäologische Untersuchungen der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts)*, *FontesArchHung 6*, Budapest.
- 1993 A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka) [Zu einigen alten, Landnahmezitlichen Fundmaterialien des Móra-Ferenz-Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka)], *MFME* (1991–1992), 37–72 [njem. 73–74], Tab. XXII–XXXVI.
- KOVÁCS, Tibor (Hrg.)
- 2002 *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*, Budapest.
- KOVAČEVIĆ, Jovan
- 1960 *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka [L'archéologie et d'histoire de la colonisation barbare des territoires des Slaves du sud du IV au VII s.]*, Novi Sad.
- 1961 O tamgama iz Caričinog Grada i Sonta [Sur les tamgas de Caričin Grad et Sonta], *Starinar XII*, 1–9 [franc. 9].
- 1964 Mercenaires germains à Ulpiana c. 550, u/in: *Actes du XIe Congrès International d'études Byzantines, Ochride 10–16 septembre 1961*, T. III, Beograd, 187–192, Fig. 1–4.
- 1966 Avari na Jadranu [Les Avars aux Bords de l'Adriatique], *MaterijaliADJ III* (1965), 53–81 [franc. 80–81].
- 1977 *Avarski kaganat [The Avar Khaganate]*, Beograd.*
- KÖVÉR, Béla
- 1897 Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban, *ArchÉrt XVII*, 227–253.
- KOVRIG, Ilona
- 1951 A tiszalöki és médi lelet, *ArchÉrt 78/2*, 112–120, Taf. 44.
- KOZÁK, Károly
- 1986 Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása III. [Freilegung des árpádzeitlichen Friedhofes in der Burg von Eger], *Agria XXII*, 5–33 [njem. 33–34].
- KRALOVÁNSZKY, Alán
- 1959 Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez [Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10–11. Jh im Karpatenbecken], *ArchÉrt 86/1*, 76–82, Tab. XII–XVII [njem. 82].
- 1968 Contribution à la question du sarcophage de Székesfehérvár dit de Sainte Étienne [A székesfehérvári u.n. István szarkofág kérdéséhez], *Alba Regia VIII–IX* (1967–1968), 85–91 [mađ. 90–91].
- KRANJČEV, Branko
- 1974 Nalaz srednjovjekovnog kalupa iz Našica [The find of a medieval mould from Našice], *Peristil 16/17* (1973/1974), 35–38.*

- KRNČEVIĆ, Željko
 2001 Srednjovjekovni arheološki nalazi na šibenskim otocima [Medieval Archaeological Finds from the Šibenik Islands], *Diadora* 20, 271–296 [engl. 295–296].
- LÁSZLÓ, Gyula – RÁCZ, István
 1977 *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*, Wien-München.
- LEADER-NEWBY, Ruth E.
 2004 *Silver and Society in Late Antiquity: Function and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries*, Aldershot-Burlington.
- LILL, Georg
 1950 Die Adlerfibel von 1936 und andere Fälschungen aus einer Münchener Goldsmiedewerkstatt, *Germania* 28 (1948–1950), 54–62, Taf. 5–12.
- LINTNER-POTZ, Angelika
 2006 *Die Eruler – eine misslungene Ethnogenese* [unpublished MA thesis, Universität Wien], Wien.
- LITAUSZKI, Zoltán
 2012 *Árpád- és késő középkori pecsétgyűrűk a dél-Alföldi régióban (Kutatások Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében)*, Szeged. (diplomski rad)
- LIWOCH, Radosław
 2013 Skarbu zachodnioruskie doby przedmongolskiej [Western rus' hoards of the pre-mongol era], *MatArch* XXXIX, Kraków 2013, 7–31 [engl. 18].
- LOSERT, Hans – PLETESKI, Andrej
 2003 *Altenerding in Oberbayern – Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und »Ethnogenese« der Bajuwaren*, Berlin-Bamberg-Ljubljana 2003.
- LOVAG, Zsuzsa
 1980 Árpád-kori pecsétgyűrűk [Arpdenzeitliche Siegelring], *FolArch* XXXI, 1980, 221–236 [njem. 237–238].
- LUKÁCS, Antal
 1998 Tezurul de la Streza – Carțișoara (jud. Sibiu) [Le trésor de Streza-Carțișoara (dép. de Sibiu)], *SCIVA* 49/2, 145–156 [franc. 155–156].
- LJUBIĆ, Šime
 1887 Staro-bosanski pečat [An early Bosnian seal], *VHAD* IX, 99–100.*
- MADGEARU, Alexandru
 2003 The 6th Century Lower Danubian Bridgeheads: Location and Mission, *EphNapocensis* XIII, 295–314.
- MĂGUREANU, Andrei – GÁLL, Erwin
 2010 Între stepă și imperiu – Studii în onoarea lui Radu Harhoiu / Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag / Archaeological Studies in honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary, București.
- MANEVA, Elica
 1992 *Srednovekoven nakit od Makedonija [The Medieval Jewellery of Macedonia]*, Skopje.
 1996 Srednovekovnata nekropola »Krstevi« – iskopavanja 1992–1994 [Mediaeval necropolis »Krstevi« in the village of Korešnica], *MacActaArch* 14 (1993–1995), 185–198 [engl. 199–200].
- Mannheim
 1996 *Die Franken – Wegbereiter Europas (6.–8. Jahrhundert): Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben*, Hrgs. Alfried Wiczorek, Patric Périn, Karin von Welck, Wilfried Menghin, Mannheim.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, Gordana
 1983 *Srednji vek [Medieval period]*, u/in: KOSTIĆ – VELIČKOVIĆ – MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1983, 105–150 [engl. 159–163].
- MARTIN, Max
 2000 K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent, u/in: Heinrich Beck, Heiko Steuer, Dieter Timpe, Reinhard Wenskus (ur./eds.), *Fibel und Fibeltracht*, Berlin-New York, 131–172.
- MARUŠIĆ, Branko
 1987 Starohrvatska nekropola u Žminju [Alt kroatische Nekropole in Žminj], *HistArch* 17–18 (1986–1987), 5–125, Tab. I-XXVIII, Prilog I-II [njem. 103–125].
- MATEJČIĆ, Radmila
 1971 Istraživanje dijela starohrvatske nekropole u Velom dolu kod Križišća u Vinodolu [The Exploration of the Part of the Old Croatian Necropolis at Veli dol near Križišće in Vinodol], *HistArch* II/1, 1–25 [engl. 17–25], Fig. 1–6, Tab. I-III. Prilog 1–2; Plan.

- MAVRODINOV, Nikola
- 1943 *Le tresor protobulgare de Nagyszentmiklós*, ArchHung XXIX, Budapest.
- MEDGYESI, Pál
- 2002 Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet 145 [Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde], *BMMK* 23, 145–217 [njem. 172].
- MESTERHAZY, Károly
- 1983 Köznépi ékszerek nemesfém változatai: Arany S-végű hajkarikák [Edelmetall-Varianten von Schmuckstücken des Geeinvolkes: Goldene Schläfenringe mit S-förmigen Ende], *Alba Regia* XX, 143–151 [njem. 148–149].
- 1991 Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. [Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprungs in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.], *FolArch* XLII, 145–174 [njem. 175–177].
- MIGOTTI, Branka
- 1997 *Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia) – A catalogue of finds and sites*, BAR International Series 684, Oxford.
- Milano
- 1994 *I Goti*, Eds. Volker Bierbrauer, Otto von Hesse, Ermanno A. Arslan, Milano.
- MILAVAC, Tina
- 2007 Prispevek h kronologiji S-fibul v Sloveniji [A contribution to the chronology of S-fibulae in Slovenia], *ArhVes* 58, 333–355 [engl. 346–352].
- MILETIĆ, Nada
- 1956 Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca [Das Gräberfeld in Mihaljevići bei Rajlovac], *GZM* XI, 9–37, Tab. I–XII [njem. 37–39]
- 1962 Izveštaj o zaštitnom iskopavanju u Potocima kod Mostara [Compe-rendu sur les fouilles de protection effectuées à Potoci près de Mostar], *GZM* XVII, 153–157, franc. 157 [Tab. I–III].
- 1967 Slavenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora [Slawische Nekropole in Gomjenica bei Prijedor], *GZM* XXI/XXII (1966/1967), 1967, 81–145 [njem. 146–154], Tab. I–XXXII.
- 1979 Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine, u/in: *Rapports du IIIe Congrès Internatioanal d'Archéologie Slave*, Tome 2, Bratislava 7–14 septembre 1975, Bratislava, 287–306.
- 1988 s.v. »24.388 Vrba«, u/in: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* 3, ur./ed. Borivoj Čović, Sarajevo, 308.
- MILINKOVIĆ, Mihajlo
- 2003 O tzv. ženskom germanskom grobu iz Ulpijane [Über das sog. germanische Frauengrab aus Ulpiana], u/in: *Spomenica Jovana Kovačevića / Memorative de Jovan Kovačević*, Beograd, 143–178 [njem. 177–178].
- 2011 Volkerwanderungszeitliche Funde und Befunde im heutigen Sebien, u/in: *Bruckneudorf und Gamzigrad – Spätantike Paläst und Grossvillen*, Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008, ur./ed. Gerda v. Bülow und Heinrich Zabehlicky, Bonn, 129–142.
- MILOJČIĆ, Vladimir
- 1970 Zu den spätkaiserzeitlichen und merowingischen Silberlöffeln, *BerRGK* 49 (1968), 111–148.
- MILOŠEVIĆ, Desanka
- 1959 Zaštitna iskopavanja u Popovcu [Fouilles de conservation à Popovac], *ZbNMBg* II, 111–134 [franc. 126–127].
- 1990 *Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog muzeja [Jewelry from the 12th to the 15th Century from the Collection of National Museum]*, Beograd.
- MILOŠEVIĆ, Desanka – TATIĆ-ĐUROVIĆ, Mirjana
- 1969 *Srednjovekovna umetnost u Srbija [Medieval Art in Serbia]*, Beograd.*
- MINCHEV, Alexander
- 2011 The third early Byzantine treasure from Odessos (Varna) [Treći ranovizantijski zlatni trezor iz Odesosa (Varna)], *Niš i Vizantija* IX, Niš, 85–111 [bug. 111].
- MINIĆ, Dušica – TOMIĆ, Mirjana
- 1972 Ostava srednjovekovnog nakita u Narodnom muzeju u Požarevcu [Dépôt de parures médiévales au musée de Požarevac], *Starinar* XXI (1970), 163–168 [franc. 163].
- MIRKOVIĆ, Miroslava
- 1968 Ostrogoti u Panoniji posle 455. godine [Die Ostgoten in Pannonien nach dem Jahre 455], *ZbFil-FakBg* X/1, 119–128 [njem. 127–128].

MIRNIK, Ivan

- 1981 *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR International Series 95, Oxford.
- 1991 310. Tesoretto di Zgruti, u/in: *Arezzo* 1991, 213.
- 1992 Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu [Münzfunde slawonischer Banaldenare in der numismatischen Sammlung der Archäologischen Museum in Zagreb], *VAMZ* 24–25 (1991–1992), 183–248 [njem. 205–209].
- 1993 310. Zgruti (Podravska Slatina, Hrvatska), u/in: *Torino* 1993, 213.
- 1997 O nekim nalazima novca 11. stoljeća u Hrvatskoj [On some 11th century coin finds in Croatia], u/in: *Zvonimir kralj hrvatski – Zbornik radova [Zvonimir King of the Croats – Collected Works]*, ur./ed. Ivo Goldstein, Zagreb, 191–206 [engl. 206].
- 2005 Novac iz starohrvatskih grobova [Coins from early Croatian graves], *VAMZ* XXXVII (2004), 205–250.

MRKOBRAĐ, Dušan

- 1980 *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji [Archäologische Funde der völkerwanderungszeit in Jugoslawien]*, *Fontes Archaeologiae Iugoslaviae* III – Fontes 6, Beograd.

MÜLLER, Robert

- 2003 Germans and Alans in Transdanubia in the 5th century, u/in: *Visy – Nagy – Kiss* 2003, 291–293.
- 2010 *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Kesthely-Fenekpuszta*, *Castellum Pannonicum Pelsonense*, Budapest-Leipzig-Keszthely-Rahden.

MUSIANOWICZ, Krystina

- 1948 Kabłączki skroniowe - próba typologii i chronologii [Résumé], *Światowit* XX, 117–229 [franc. 229–232].

NAGY, Margit

- 2002 Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen [A gepida sasos csatok és kapcsolataik], *BudRég* XXXVI, 363–392 [mađ. 376].

NAWROTH, Manfred

- 1998 Der Fund von Domagnano, Republik San Marino. Einflüsse der byzantinischen Herkunft auf Schmuck und Kleidung der Goten, *AnGNM* 2000, 89–101.

NEPPER, Ibolya M.

- 2002 *Hajdú-Bihar megye 10. – 11. századi sírleletei, rész 1–2*, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 3, Budapest-Debrecen.

NEWTON, Stella Mary

- 2002 *Fashion in the Age of the Black Prince: A Study of the Years 1340–1365*, Woodbridge.

NIEDERLE, Ľubor

- 1913 *Slovanské starožitnosti – oddíl kulturní. Život Starých Slovanů*, Vol. I/2, Praha.
- 1931 *Rukověť slovanské archeologie*, Praha.

NOLL, Rudolf

- 1958 *Vom Altertum bis zum Mittelalter*, Wien.

Nürnberg

- 1988 *Germanen, Hunnen und Awaren – Schätze der Völkerwanderungszeit*, Hrgs. Wilfried Menghin, Tobias Springer, Egon Wamers, Nürnberg.

ÓDOR, János Gábor

- 1998 Anjou-okori öntőforma Majsról (Adatok a 13–15. századi viselettörténehez) [Gussform aus der Anjouzeit von Majsd (Angaben zur Tracht des 13–15. Jahrhunderts)], *CommArchHung* 1998, 123–137 [njem. 137].

OPREANU, Coriolan Horațiu

- 2009 Theoderic cel Mare și Transilvania. O ipoteză de lucru [Theodoric the Great and Transylvania. A work hypothesis], *EphNapocensis* XIX, 109–127 [engl. 126–127].

ORMÁNDY, János

- 1995 Granulációs díszítés avar kori társakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók [Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger], *MFMÉ-StudArch* 1, 151–181 [njem. 168–169].

Paderborn-Brandenburg

- 2011 *Schätze des Mittelalters – Schmuck aus dem Staatlichen Archäologischen Museum Warschau*, ur./ed. Martin Kroker, Michael Rind, Franc Schopper, Bönen.

PARÁDI, Nandor

- 1975 Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-Pusztapótharaszti kincslelet, [Münzdatierte

- Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert der Schatzfund von Nyáregyháza-Pysztapótharasztl], *FolArch* XXVI, 119–161 [njem. 158–161].
- PEKARSKAJA, Ljudmila – KIDD, Dafydd
 1994 *Der Silberschatz von Martynovka*, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 1, Innsbrück.
- PERÉMI, Ágota S.
 1987 Honfoglalaskori leletek Veszprem megyeben (elzozetes jelentes) [Funden aus der Zeit der Landnahme im Komiytat Veszprem], *VMMK* 18 (1986), 115–133 [njem. 132–133].
 2001 A Várpalota-Semmelweis utcai honfoglalaskori köznépi temető [Ein Volksfriedhof aus der Zeit der ungarischen Landnahme an der Semelweiss Strasse in Várpalota], u/in: »Együtt a Kárpát-medencében«: a népvándorlaskor fiatal kutatóinak VII. összejövetele (Pécs, 1996. szeptember 27–29), Pécs, 157–213.
- PETRINEC, Maja
 2003 Srebrne sljepoočnicarke s Glavičina u Mravincima kraj Solina [The silver hair ornaments from Mravinci near Solin], *OpArch* 27, 539–542 [engl. 536].
 2009 *Grobља od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države* [Cemeteries from the 8th to the 11th Centuries in the Early Medieval Croatian State], Split.*
- PITEŠA, Ante
 2009 Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu [Catalogue of Finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split], *Katalozi i monografije* 2, Split.
- POHL, Artur
 1982 *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*, Graz-Buda-pest.
- POSSENTI, Elisa
 1994 *Gli Orecchini a cestello altomedievali in Italia*, Recherche di archaeologia altomedievale e medievale 21, Firenze.
- POULIK, Joseph – CHROPOVSKÝ, BOHUSLAV et alii
 1986 *Grossmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit*, Praha.
- PRICHODNJUK, Oleg M.
 1994 Der Schatz von Martynovka und seine ethnokulturelle Interpretation, u/in: PEKARSKAJA – KIDD 1994, 163–173.
- PROHÁZKA, Péter
 2007 Ein neues altes ostgotisches Frauengrab aus Belgrad-Zemun (1883) [Egy »régi-új« keletigót női temetkezés és mellékletei Belgrad-Zimonyból (1883)], *FolArch* LII, 179–192 [mađ. 191–192].
 2014 Die Fundgeschichte des Fundus von Brestovac und sein Weg ins kaiserliche un königliche Antikenkabinett, u/in: BÜCHLER 2014, 3–20.
- QUAST, Dieter
 1992 Merowingische Fischfibeln, *Die Kunde* 41/42 (1990/1991), 493–510.
 2005 Völkerwanderungszeitliche Frauengräber aus Hippo Regius (Annaba/Bône) in Algerien, *JbRGZM* 52, 237–315.
 2009 An eagle-head buckle with a gemstone, u/in: FURASJEV 2009 (ed.), 183–188.
- RABINOVIČ, Roman A. – RJABCEVA, Svetlana S. – TELNOV, Nikolaj P.
 2009 Itogi raskopok gorodišta Germanarie v svete issledovanija kulturni kolčevih gorodišt v Moldove [Results of Excavation of the Hillfort of Hermanarij in the Light of Investigations of the Culture of Ring Hillforts in Moldova], u/in: *Kraevgolnii kameni – Arheologija, istorija, iskustvo, kultura Rossii i sopredelnyih stran*, Sankt Peterburg-Moskva, 194–207 [engl. 207].
- RADDATZ, Klaus
 1957 *Der Thorsberger Moorfund – Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster.
- RADIMSKY, Vaclav (Wáclav)
 1890 Rimski grobovi kod Han-Potoka blizu Mostara [Roman graves at Han-Potoci near Mostar], *GZM* II, 337–342.*
 1893 Römische Gräber bei Han Potoci nächst Mostar, *WMBH* 1, 303–307.
- RADOJKOVIĆ, Bojana
 1969 *Nakit kod Srba (od XII do kraja XVIII veka)* [Jewellery with the Serbs (XII – XVIII century)], Beograd.

- RADOMĚRSKÝ, Pavel
- 1953 Byzantinské mince z pokladu v Zemianském Vrbovku [Byzantinische Münzen aus dem Verwahrfunde in Zeminsky Vrbovok], *PA XLIV/1*, 109–127 [rus. 123–125; njem. 125–127].
- RAPAN-PAPEŠA, Anita
- 2012 Fibule seobe naroda s vinkovačkog područja [Fibulae from the Migration Period in the Vinkovci Area], *SHP* 39, 7–17 [engl. 16–17].
- RAU, Günter
- 1972 Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum, *APA* 3, 109–214.
- RAVDINA, Tamara Vladimirovna
- 1988 *Pogrebenija X-XI vv. s monetami na teritoriji Drevnej Rusi – Katalog*, Moskva.
- REABŢEVA, Svetlana (= RJABCEVA)
- 2012 Coronițele din plăcuțe imprimate din regiunea carpato-dunăreană în contextual antichităților din Europa de est și sud-est (secolele XII-XV) [The crowns made of the embossed plaques of the Carpathian-Danube region in the context of the Antiquities of Eastern and South-Eastern Europe (XII-XV centuries)], *RevArch* VIII/1–2, 93–104 [engl. 93].
- 2014 *Piese de podoabă și de vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVII) [Jewelry and costume decorations from the Moldavian and Wallachian principalities in the context of the cultural and historical contacts (XIV–XVII centuries)]*, Brăila.
- REINERTH, Hans
- 1941 Stellungnahme des Reichsamtes für Vorgeschichte zur Adlerfibel von Königsberg, *Mannus* 33/3, 379–386.
- REJHOLZOVÁ, Mária
- 1976 Pohrebisko z 10. storočia v Hurbanove-Bohatej [Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Hurbanovo-Bohatá], *SlovaArch* XXIV/1, 191–234 [njem. 231–234].
- 1995 *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie) [Das Gräberfeld von Čakajovice (9.–12. Jahrhundert)]*, *Archaeologia Slovaca Monographiae – Fontes* XV, Nitra.
- REMPEL, Heinrich
- 1966 *Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 20, Berlin.
- RENGJEO, Ivan
- 1955 Nalaz banovaca u zaseoku Zgruti [A find of banales in the hamlet of Zgruti], *NumVijesti* 5, 17.*
- 1958 Slavonski banovci bana Nikole (1323–1325) [The Slavonian banales of Ban Nicholas], *NumVijesti* 11, 2–9, Tab. I:9–14.*
- 1959 *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz.
- RÉVÉSZ, László
- 2008 *Heves megye 10–11. századi temetői*, Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírletei 5, Budapest.
- RIEGL, Alois
- 1903 Die Krainburger Funde, *JbZentralkomm* NF 1, 217–250.
- RIEGL, Alois – ZIMMERMANN, Ernst
- 1923 *Die spätromische Kunst-Industrie: nach den Funden in Österreich-Ungarn: Kunstgewerbe des frühen Mittelalters auf Grundlage des nachgelassenen Materials*, Teil 2, Wien.
- RIETH, Adolf
- 1970 *Archaeological Fakes*, trans. Diana Imber, New York.
- RJABCEVA, Svetlana Stanislavovna (= REABŢEVA)
- 2005 *Drevnerusskii juvelirnij ubor*, Sankt – Peterburg.
- 2010 Ob odnom tipe srednjevekovnih jovelirnih urkašenii XII-XVI vv. [About one type of medieval jewellery decoration XII-XVI c.], *RevArch* V/1, 80–90 [engl. 80].
- ROPKIĆ, Antonija
- 2008 Srednjovekovna nekropola na lokalitetu Crkvine-Mali Borak kod Lajkovca [Medieval cemetery at the site Crkvine-Mali Borak near Lajkovac], *GlasnikSAD* 24, 329–337 [engl. 337].
- ROSS, Marvin Chauncey
- 1961 *Arts of the Migration Period in the Walters Art Gallery – Hunnish, Gothic, Ostrogothic, Frankish, Burgundian, Langobard, Visigothic, Avaric, Irish and Viking*, Baltimore.

- 1965 *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, Vol. 2 – Jewellery, Enamels and Art of the Migration Period*, Washington DC.
- VON RUMMEL, Philipp
- 2007 *Habitus barbarus: Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*, RGA-Ergänzungsbände 55, Berlin-New York.
- 2012 L'aquila gotica. Sull'interpretazione di un simbolo, u/in: *La trasformazione del mondo romano e le grandi migrazioni. Nuovi popoli dall'Europa settentrionale e centro-orientale alle coste del Mediterraneo*, Atti del Convegno internazionale di studi Cimitile-Santa Maria Capua Vetere, 16–17 giugno 2011, ur./ed Carlo Ebanista & Marcello Rotili, Cimitile, 51–66.
- RUSU, Mircea
- 1959 Pontische Gürtelschellen mit Adlekkopf (VI.-VII. Jh. u. Z.), *Dacia* IX, 485–523.
- RUTTKAY, Alexander
- 1979 *Sredoveké umelecké remeslo [Mittelalterliche Kunstwerk]*, Bratislava.
- 1986 Problematik der historischen Entwicklung im Gebiet der Slowakei im 10.–13. Jahrhundert aus der Sicht der archäologischen Forschung, u/in: POULIK – CHROPOVSKÝ et alii 1988, 159–211.
- SANADER, Mirjana
- 2000 Kasnocarska grobnica iz Vojnića [A late imperial grave vault from Vojnić], *OpArch* 23–24 (1999–2000), Zagreb 2000, 225–236 [engl. 236].
- San Marino* (ur./ed. Maria Grazia Curletti, Carola Della Porta)
- 1995 *I Goti a San Marino – Il tesoro di Domagnano*, San Marino.
- SCHÜLLER, Sepp
- 1960 *Forgers, Dealers, Experts – Strange Chapters in The History of Art*, trans. James Clugh, New York 1960.
- SCHULZE-DORLLAMM, Mechtild
- 2011 Bemerkungen zu den jüngsten Elementen des Schatzes von Nagyszentmiklós und zum Zeitpunkt seiner Deponierung, *Antaeus* 31–32 (2010), Budapest, 127–142.
- SCHWARCZ, David – VARGA, Zsuzsa
- 2010 Metalwork in the Early Avar Period: Granulation, Fligree – Imitation, *Tyragetia* IV/1, 208–223
- SEĆ, Franjo
- 1892 Dopisi – Ruma 30. studeni 1891. [Reports – Ruma, 30 November 1891], *VHAD* XIV, 1892, 22–23.*
- SIMONI, Katica
- 1981 Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku [Zagreb und Umgebung im Frühmittelalter], u/in: »*Arheološka istraživanja u Zagrebu i okolici / Archaeological Research in Zagreb and the Vicinity*«, Znanstveni skup / Tagung – Zagreb 14.–16.XI.1978., *IzdHAD* 6, 155–168 [njem. 167–168].
- 1984 Ludbreg i okolica u ranom srednjem vijeku [Ludbreg und Umgebung im frühen Mittelalter / Early medieval archaeological finds in the Ludbreg Region], u/in: *Monografija Ludbreg*, Ludbreg, 73–80 [njem. 79; engl. 80].
- 1988 Srebrna žlica iz Siska [Ein Silberlöffel aus Sisak], *VAMZ* XXI, 79–86 [njem. 83–84].
- 1989 Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des archäologischen Museums in Zagreb [Nalazi seobe naroda u zbirakama Arheološkog muzeja u Zagrebu], *VAMZ* XXII, 107–134 [hrv. 119–125].
- 1989a Knin-Greblje – Kataloški opis grobova i nalaza [Knin-Greblje – Catalogue description of the graves and finds], *SHP* 19, Split, 5–73 [njem. 34–35].*
- 1996 Rezultati dosadašnjih istraživanja srednjovjekovnog groblja u Stenjevcu [Ergebnisse der bisherigen Forschungen am mittelalterlichen Gräberfeld in Stenjevec], in: »*Archaeological research in Zagreb and the Zagreb Area and Archaeology and Renewal*«, Znanstveni skup / Conference – Zagreb, 23–27.X.1989., *IzdHAD* 17 (1989), 73–78 [njem. 76].
- 2000 s.v. Velika Gorica kraj Zagreba, u/in: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, ur./ed. Ante Milošević, Split, 106–109.*
- 2004 *Stenjevec – starohrvatsko groblje [Stenjevec – An Early Croatian Cemetery]*, Katalog izložbe / Exhibition catalogue, Zagreb.
- SKEMER, Don C.
- 2006 *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages*, University Park – Pennsylvania.
- SKRABAR, Viktor
- 1910 Das Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, *ZhVSt* VIII/3–4, 119–134, Taf. I–V, Plan.

SLABE, Marijan

- 1990 O prstanih iz časa preseljevanja ljudstev na Slovenskem [Über die Fingerine aus der Völkerwanderungszeit in Slowenien], *ArhVes* 41, 455–464 [njem. 463–646].

SLÁMA, Jiří

- 1957 K chronologické průkaznosti náušnice s několika násobnou esovitou smyčkou [À la démonstration chronologique de la boucle d'oreille à noeud en S multiple], *ArchRozhledy* IX/2, 250–268 [franc. 267–268].

SOKOL, Vladimír

- 2006 *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save [The Medieval Archaeological Heritage of Croatia]*, Zagreb.

SOMOGY, Péter

- 1997 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, Monographien zuu Frühgeschichte und Mittelelerarchäologie 5, Innsbruck 1997.
- 2008 New remarks on the flow of Byzantine coins in Avaria and Walachia, u/in: CURTA-KOVALEV (ed.) 2008, 83–149.

SPIER, Jeffrey

- 2010 Some Unconventional Early Byzantine Rings, u/in: ENTWISTLE – ADAMS (ur./ed.) 2010, 13–19.
- 2012 *Byzantium and the West: Jewelry in the First Millennium*, London.
- 2013 *Late Byzantine Rings, 1204 – 1453*, Wiesbaden.

Srbija (ur./ed. Ivana Popović)

- 1994 *Antičko srebro u Srbiji [Antique Silver from Serbia]*, Beograd.

STADLER, Peter

- 1996 Archäologie am Computer: Awarische Chronologie mit Hilfe der Seriation von Grabkomplexen, u/in: *Reitervölker aus dem Osten: Hunnen + Awaren*, Hrg. Falko Daim, Eisenstadt, 456–461.
- 2008 Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar qaganate, u/in: *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, ed. Florin Curta & Roman Kovalev, Leiden-Boston 2008, 47–82.

STANČEV, Stančo – NAČEVA, Ivanka

- 1960 Srednovjekoven balgarski nekropol do Lukovit [Une nécropole bulgare du Moyen Âge], *IAI* XXIII, 1960, 71–98 [franc. 98].

STANOJEV, Nebojša

- 1987 Naselja VIII-IX veka u Vojvodini [Ansiedlungen im VIII-IX Jahrhundert in der Vojvodina], *RVM* 30, 119–146 [njem. 144–146].
- 1989 *Nekropole X-XV veka u Vojvodini [Nekropole aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina]*, Katalog – Arheološko društvo Vojvodine 1, Novi Sad.

STARE, Vida

- 1980 *Kranj – nekropola iz čas preseljevanja ljudstev [Kranj – Völkerwanderungszeitliche Nekropole]*, *Katalogi in monografije* 18, Ljubljana.

STEINACHER, Roland

- 2010 The Herules: Fragments of a History, u/in: *Neglected Barbarians*, Ed. Florin Curta, Studies in the Early Middle Ages 32, Brill, 319–360.

STEUER, Heiko

- 1987 Helm und Ringschwert/Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht, *Studien sur Sachenforschung* 6, Hildesheim 1987, 189–236.
- 2000 s.v. »Späte Völkerwanderungszeit um Merowingerzeit auf dem Kontinent«, in: *Fibel und Fibeltracht*, ur./ed. H. Beck at alii, Berlin-New York 2000, 131–172 = *RGA* 8, Berlin-New York, 541–582.
- 2010 Zur archäologischen Korrelation von Awarenzeit, Karolingerzeit und Wikingerzeit, *Antaevs* 31–32, 53–80.

VON STOKAR, Walter – ZEISS, Hans

- 1940 Das gefälschte Adlerfibel von 1936., *Germania* 24/4, 266–277.

Stuttgart (Hrgs. Archäologischen Landesmuseum Baden-Württemberg)

- 1997 *Die Alamannen*, Stuttgart.

SVOBODA, Bedřich

- 1953 Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku [Der Verwahrfund eines byzantinischen Meisters in Zemiansky Vrbovok (Südslowakei)], *PA* XLIV/1, 33–108 [rus. 93–101; njem. 101–108].

SZALONTAI, Csaba

- 1995 Avar kori lelőhelyekés leletek Mindszentről [Awarenzeitliche Fundorte und Funde in Mindszent], *MFMÉ-StudArch* I, 127–209 [njem. 201].

SZENTPÉTERI, József (Hrg.)

- 2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Hrg. József Szentpéteri, *Varia Archaeologica Hungarica* XIII/1, Budapest.

SZŐKE, Béla

- 1962 *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei [The Archaeological Heritage of the Conquest Period and the Early Árpadian Age]*, Régészeti tanulmányok I, Budapest.*

SZŐKE, Bela Miklós

- 1992 Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn, u/in: *Awarenforschungen* II, *Archaeologia Austriaca Monographien* 2 = Studen zur Archäologie der Awaren 4, Wien, 841–968.

SZŐKE, Béla Miklós – VÁNDOR, László

- 1987 *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*, *FontesArchHung* 8, Budapest.

ŠČEGLOVA, Olga Aleksejevna

- 1995 A Közép-Dnyeper-vidéki »ant régiségek« vagy »martinovkai típusú« kincsleletek tanulmányozásának néhány problémája [Some problems of the research of the »Ant Antiquities« or »Martynovka type« treasure finds of the middle Dnieper region], *MFMÉ-StudArch* I, 375–397 [engl. 386].

ŠČUKIN, Mark – KAZANSKI, Michel – SHAROV, Oleg

- 2006 *Des les Goths aux Huns: Le Nord de la Mer Noire au Bas-Empire et a L'epoque des Grandes Migrations*, *BAR International Series* 1535 = *Archaeological Studies on Late Antiquity and Early Medieval Europe (400–1000 A. D.)*, Oxford.

ŠEPER, Mirko

- 1944 Dva neobjavljena starohrvatska nalaza iz posavske Hrvatske [Two unpublished early Croatian finds from the Croatian Sava basin], *HrvSmotra* XII/5, 200–209, Tab. I–II.*

TEJRAL, Jaroslav

- 1973 *Mähren im 5. Jahrhundert (Stellung des Grabes XXXII aus Smolin im Rahmen der donaulandischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit)*, *StudieAŮČAV* I/3 (1972), 1973.

- 1973a Kostrové horby z Mistřína, Polkovic, Šlapanic a Tasova a jejich postavení v rámci moravského stěhování národů [Skelettgräber aus Mistřína, Polkovice, Šlapanice und Tasov und ihre Stellung im Rahmen der mährischen Völkerwanderungszeit], *PA* LXIV/2, 301–339 [njem. 332–336].

- 1982 *Morava na sklonku antiky*, *Monumenta Archaeologica* XIX, Praha.

- 1988 Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donaurum, *ArchAust* 72, 1988, 223–304.

- 1997 Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum, u/in: *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*, Hrgs. J. Tejral-H. Friesinger.M. Kazanski, *Spisy Arch. Ústavu AV ČR* Brno 8, Brno, 321–392.

- 2005 Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses, u/in: *Lango-barden – Herrschaft und Identität*, *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 9 = *DÖAW phil.hist. Kl.* 329, Wien 2005, 103–200.

Točík, Anton

- 1991 Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí [Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7.–14. Jahrhundert], *ŠtudZvesti* 28, 1992, 5–250 [njem. 248–250].

TOLSTOJ, Ivan – KONDAKOV, Nikodim Pavlović

- 1897 *Russkija drevnosti v pamjatnikah iskusstva 5. Kurgan-nye drevnosti i kladi domongolskago perioda*, S. Peterburg.

TOMASIJEVIĆ-POPOVIĆ, Nataša

- 1986 *Umjetnost na tlu Jugoslavije – Rani srednji vijek [Art in Yugoslavia – the Early Middle Ages]*, Beograd-Zagreb-Mostar.

TOMIČIĆ, Željko

- 1978 Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju i varaždinskoj regiji [Ergebnisse früh-mittelalterlicher Forschungen im Međimurje und auf dem Gebiet von Varaždin], u: *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj [Archäologische Forschungen im nordwestlichen Kroatien]*, *Znanstveni skup / Tagung – Varaždin* 22–25.X.1975, *IzdHAD* 2 (1975), Zagreb, 209–221 [njem. 222].

- 1990 Tragom novijih istraživanja bjelobrdske kulture u slavonskom dijelu Podravine [Recent Investigations of Bijelo Brdo Culture in Slavonian Podravina (Drava valley), *Prilozi IAZ* 7, Zagreb 1990, 85–93, 95–105 [engl. 94].
- 1997 *Zvonimirovo i Josipovo, groblja starohrvatskog doba u Virovitičko-podravskoj županiji [Zvonimirovo and Josipovo, Graveyards from the Croatian Early Mediaeval Period in the Virovitica and Podravina County]*, Katalog izložbe / Exhibition catalogue, Zagreb-Virovitica.
- 1997a Arheološka topografija i toponimija (Iovia-Botivo-Ludbreg) [Archeological topography and toponymy (Iovia-Botivo-Ludbreg)], u/in: *Ludbreg – Ludbreška Podravina*, Umjetnička topografija Hrvatske 3, ur. Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski, Zagreb, 20–41 [engl. 347–348].
- 1999 Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo – Veliko Polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije [Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo-Veliko Polje. Ein Beitrag zu den Erkenntnissen über die Bijelordo-kultur in der slawonischen Podravina], *Prilozi IAZ* 13–14 (1996–1997), 91–120 [njem. 103–105].
- 1999a *Panonski periplus – Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske [Pannonian Periplus – The Archaeological Topography of Continental Croatia]*, Hrvatska arheološka baština 1, Zagreb.
- 2000 Arheološka slika ranog srednjeg vijeka na prostoru međuriječja Dunava i Save [The archaeological picture of the Early Middle Ages in the area between the Danube and Sava Rivers], u/in: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, ur./ed. Ante Milošević, Split, 142–161.*
- 2000a Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – Uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj [The Early mediaeval cemetery at Veliki Bukovec – The Beginnings of the Bijelo brdo Culture in Croatia], u/in: *Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata*, *OpArch* 23–24 (1999–2000), 285–305 [engl. 306–307].
- 2003 Grob odličnice iz ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo-Veliko Polje kraj Suhopolja [The noble women grave from the Early Medieval cemetery Zvonimirovo-Veliko polje near Suhopolje], *OpArch* 27, 2003, 549–560 [engl. 559–560].
- 2004 O prstenima s kalotom iz ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo-Veliko polje (Hrvatska) [On rings with a domed crown from the early medieval cemetery of Zvonimirovo-Veliko polje (Croatia)], u: *Zbornik na počast Dariny Bialekovej*, ured./ed. G. Fusek, *Archaeologia Slovaca Monographiae* VII, Nitra, 415–418.*
- Torino
- 1993 *Arte cultura in Croazia – Collezioni del Museo archeologico di Zagabria*, ur./ed. Ante Rendić-Miočević, Torino – Museo di Antichità, 18 Marzo – 9 Maggio 1993, Torino.
- Tošić, Đuro
- 1974 Tripe Buća, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića [Tripe Buća, Dubrovnik merchant and finance minister to the Bosnian King Tvrtka I Kotromanić], *Godišnjak DIBiH* XX (1972–1973), 25–40.
- 2007 Po drugi put o Tvrtkovom protovestijaru Tripi Bući [On Tvrtko's protovestiar Tripe Buća, for the second time], *IstČas* 55, 83–98 [engl. 98].
- TÓTH, Elvira H.
- 1972 A kelebíai kincslelet fémtárgyainak ötvöstechnikai vizsgálata, *Cumania*, Kecskemét, 215–223.*
- TUREK, Rudolf
- 1948 České hradištní nálezy, datované mincemi [Les trouvailles slaves de la Bohême, datées à l'aide des monnaies du Xe – XII-e siècle], *SlAnt* I, 485–535 [franc. 534–535].
- TUŠEK, Ivan
- 1981 Zaštitno izkopavanje na turnirskom prostoru na Ptujem Grad u letu 1978 [Schatzgrabung auf dem Turnierplatz auf der Burg zu Ptuj im Jahr 1978], *ArhVes* XXXII, 13–20 [njem. 20], Tab. 1–4.
- UGLEŠIĆ, Ante
- 1990 Tipološko stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije, *Radovi FFZd* 16 (1989/1990), 207–230 [engl. 230].
- VAGALINSKI, Lyudmil – ATANASSOV, Georgii – DIMITROV, Dmítar
- 2000 Eagle-head buckles from Bulgaria (6th–7th centuries) [Orlovoglavi toki ot Balgarija], *ArchBulg* IV, 78–91 [bug. 91].

- VÁŇA, Zdeněk
- 1954 Mad'aři a Slované ve světle archeologických nálezů X-XI. století [Les Magyars et les Slaves à la lumière des fouilles archéologiques du X.-XIe siècle], *Slov-Arch* II, 51–104 [rus. 94–97; franc. 98–104].
- VÁŽAROVA Živka N.
- 1976 *Slavjani i Prabalgari (po dannu na nekropolite ot I-XI v. na teritorijata na Bălgarija)*, Sofija.
- VÉGH, Katalin K.
- 1993 A kistokaji honfoglalás kori temető [Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj], *HOMÉ* XXX-XXXI/1, 53–103 [njem. 102–103].
- VEKARIĆ, Nenad
- 2012 *Vlastela grada Dubrovnika, 2: vlasteoski rodovi (A – L) [The Nobility of Dubrovnik 2. The Families (A – L)]*, Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, 17/2, Zagreb-Dubrovnik.
- VIDA, Tivadar
- 2006 s.v. »Ungarn – Völkerwanderungszeit«, u/in: *RGA* 31, 461–468.
- VIDA, Tivadar – VÖLLING, Thomas
- 2000 *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*, Archäologie in Eurasien 9, Rahden-Leidorf.
- VINSKI, Zdenko
- 1949 Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu [Ancienne boucles d'oreilles Croates au Musée archéologique de Zagreb], *SHP* 1, 22–37 [franc. 37].
- 1952 Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadavica [Ohrgehänge mit sternförmigen Ansatzstück und ihre Beziehung zu den Trägern des Silberfundes von Čadavica in Kroatien], *SHP* 2, 29–56 [njem. 53–56].
- 1954 Ein völkerwanderungszeitliche Goldschmuck aus der Herzegovina, *Germania* 32/4, 307–313.
- 1955 Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskog tipa u VI. i VII. stoljeću [La bague en or de Samobor et le type architectural de l'orfèvrerie aux VIe et VIIe siècles], *Tkalčićev zbornik* I, Zagreb, 31–42 [franc. 42–43].
- 1955a Prethodni izvještaj o iskopavanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine [A preliminary report about the excavation of the cemetery at Lijevo baro in Vukovar], *Ljetopis JAZU* 60, 231–255.*
- 1956 Zlatne okovice iz vremena Seobe naroda – Rijedak arheološki nalaz u Baranji [Gold fittings from the Migration Period – a rare archaeological find from Baranya], *Republika* 2, 20–21.*
- 1956a Nalazi iz Velike Kladuše i problem naušnica tipa okrenute piramide [La trouvaille de Velika Kladuša et le problème des boucles d'oreilles du type pyramide renversée], *GZM* n.s. XI, 63–95 [franc. 82–84], Tab. I-VII.
- 1956b Körbschenohrringe aus Kroatien, u/in: *Die Wiener Schule der Völkerkunde, Festschrift zu 25jährigen Bestant 1929–1954*, Wien, 564–568.
- 1957 *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu [Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Syrmien]*, Situla 2.
- 1958 O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata [Zu den Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien mit besonderer Berücksichtigung der archäologischen Hinterlassenschaft aus der Zeit des ersten awarischen Khaganates], *OpArch* III, 13–67 [njem. 56–67], Tab. I-XVIII.
- 1958a Une collection d'art Haut Moyen Âge provenant des Croates panoniens au Musée archéologique de Zagreb, *Revue archéologique* I, Paris, 44–50.
- 1959 Orlovske kopče iz Jugoslavije [Eagle-head buckles from Yugoslavia], *VMKH* VIII/4, 99–102.*
- 1959a Ausgrabungen in Vukovar, *ArchJug* III, 99–109, Taf. XXXII-XXXIX.
- 1960 Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i njegovoj okolini [Die frühmittelalterlichen Bodenfunde in der Stadt Zagreb und deren Umgebung], *ZbMGZ* II, 47–63 [njem. 64–65], Tab. 11–17.
- 1962 O značaju nalaza Seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj [The importance of Migration Period finds from Karavukovo in Bačka], *VMKH* XI/3, 75–79.*
- 1964 Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des auctonen romanisierten Ethnikos im 6. und 7. Jahrhundert [Osservazioni sul problema della »continuità« delle popolazioni autoctone romanizzate nel 6 e 7 secolo / Observations on the problem of the »continuity«

- of the autochthonous populations romanized in the VI and VII centuries], u/in: *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda*, *Economia e Storia* 12, ured. Amelio Tagliaferri, Milano, 101–116 [tal. 113–115; engl. 115–116].
- 1966 Zur Deutung der Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts in Jugoslawien, u/in: *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche – Comunicazioni Sezioni V-VIII*, Roma, 29 agosto–3 settembre 1962, Vol. III, Roma, 147–152.
- 1968 Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji [Kreuzförmiger Schmuck der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien], *VAMZ* III, 103–166 [njem. 151–166], Tab. I-X.
- 1968a Adlerschnallenfunde in Jugoslawien, u/in: *Liber Iosepho Kostrzewski Octogenario a veneratoribus dicatus*, Ed. K. Jazdzewski, Wrocław – Warszawa-Kraków.
- 1970 O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku [Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit], *VAMZ*, IV, 45–81 [njem. 81–91], Tab. I-VIII.
- 1971 Rani srednji vijeki u Jugoslaviji od 400. do 800. godine [The Early Middle Ages in Yugoslavia from 400 to 800 AD], *VAMZ* V (1970), 47–73 (+ karta/map).*
- 1973 O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni [Zu ostgotischen und thüringischen Fibeln anlässlich eines seltenen thüringischen Fundes in Salona], *VAMZ* VI-VII, 177–227, Tab. I-XIV [njem. 216–227].
- 1974 Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata [Die altsässige Bevölkerung der Spätantike im salonitanische Bereich gemäss der archäologischer Hinterlassenschaft des vorlawischen Substrats], *VAHD* LXIX (1967), Split, 1–86 Tab. I-L, Prilog A.¹
- 1974a O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama [Zu späten byzantinischen Schnallen und die Frage ihrer Beziehung zu awarischen Ziergebilden], *VAMZ* VIII, 57–81 [njem. 74–81].
- 1978 Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, u/in DIMITRIJEVIĆ – KOVAČEVIĆ – VINSKI 1978, 33–47, Tab. I-XVIII.
- 1980 Ovrednotenje grobnih pridačaka [Betrachtung zur Auswertung des Grabbeigabefundstoffes der völkerwanderungszeitlichen Nekropole in Kranj], u/in: *STARE* 1980, 17–32, 91–104, Barvna tab. 1:8.
- 1986 Epoha seobe naroda [The Migration Period], u/in: TOMASIJEVIĆ-POPOVIĆ 1986, 7–27.
- 1989 Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje [Betrachtungen zu den Grabungen in Knin, Fundstelle Greblje], *SHP* 19, 5–73 [njem. 34–35].
- VINSKI-GASPARINI, Ksenija
- 1952 Ranosrednjovjekovan slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu [Résumé], *SHP* 2, 19–27 [franc. 28].
- 1954 Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima [Certain aspects of continuity in the field of archaeology in our lands], *Peristil* I, 119–127.*
- VÍSY, Zsolt – NAGY, Mihály – KISS, Zsuzsa B.
- 2003 *Hungarian Archeology at the Turn of the Millennium*, Budapest.
- VUKELIĆ, Vlatka
- 2012 Arheologija Kupe i Siska do 1. svjetskog rata, u/in: VUKELIĆ, Vlatka – RADMAN LIVAJA, Ivan, *Thesaurus Colapis Fluminis – Blago rijeke Kupe*, Zagreb, 51–56.
- VUKSANOVIĆ-HADŽI PEŠIĆ, Marija
- 1984 *Nakit VIII-XVIII veka u Muzeju grada Beograda [The Collection of Jewelry in the Belgrade City Museum (8th–18th Century)]*, Beograd.
- WAMERS, Egon
- 1986 *Schmuck des frühen Mittelalters im Frankfurter Museum für Vor- und Frühgeschichte*, Archäologische Reihe 7, Frankfurt am Main.
- WERNER, Joachim
- 1935 *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, GDV III, Berlin-Leipzig.
- 1950 Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, u/in: *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke am 25. September 1947*, Mainz, 150–172, Taf. 27–43.

¹ Sažetak rada tiskan je na francuskom jeziku pod naslovom »Les autochtones de la Basse Antiquité dans la région salonitaines d'après l'héritage archéologique du substrat antelave« u seriji *Disputationes Salonitanae* I, Split 1970, 102–110.

- 1956 *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Abhandlungen der Philosophisch-historischen Klasse, N.F. 38, München.
- 1960 Die frühgeschichtlichen Grabfunde vom Spielbergn b. Erlbach, Ldkr. Nördlingen, und von Fürst, Ldkr. Laufen a. d. Salzach, *BVBl* 25, München, 164–179.
- 1980 Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit, *Frühmittelalterliche Studien* 14, Münster, 1–49.
- WÜHRER, Barbara
- 2000 *Merowingerzeitlicher Armschmuck aus Metall*, Europe médiévale 2, Montagnac.
- ZÁBOJNÍK, Jozef
- 1991 Seriation von Gürtelbeschlag Garnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats), u/in: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*, Hrg. Zlata Čilinská, Nitra, 219–321.
- Zagreb
- 1969 *Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka – Iz zbirki Arheološkog muzeja [The Art of Goldworking from Prehistory to the Middle Ages – from the Collections of the Archaeological Museum]*, Zagreb.*
- 1994 *Zagreb prije Zagreba [Zagreb before Zagreb]*, ur./ed. Ante Rendić Miočević, Zagreb.
- 1994a *Od Nepobjedivog sunca do Sunca pravde – Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj [From the Invincible Sun to the Sun of Justice – Early Christianity in Continental Croatia]*, ur./ed. Željko Demo, Zagreb.
- 1996 *Muzeopis...1846–1996 [Muzeopis...1846–1996]*, ur./ed. Dubravka Balen, Zdenka Dukat, Zagreb.
- 2002 *Kolomanov put [Koloman's Way]*, ur./ed. Jelena Borošak-Marijanović, Dora Bošković, Marina Bregovac Pisk, Ela Jurdana, Ankica Pandžić, Zagreb.
- 2013 *Let u prošlost – ptice u arheološkoj baštini [Flight to the Past – Birds in the Archaeological Heritage]*, Katalog izložbe/Exhibition catalogue, ur./ed. Maja Bunčić, Zagreb.*
- ZASETSKAJA (= ZASECKAJA), Irina Petrovna
- 2004 On the Chronology of the Eagle-Head Buckles from the Necropolis of Bosphorus and South-Crimean Burial-Grounds of the Early Medieval Period (6th – Early 7th Centuries AD), *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* XI/1–2, Leiden, 77–138.
- ZEKAN, Mate
- 2010 Uz jedno kronološko pitanje starohrvatske arheologije (postavljeno od Ljube Karamana) [On one Chronological Question of Early Croatian Archaeology (asked by Ljubo Karaman)], *ArchAdriatica* IV, 167–176 [engl. 176].
- Zemun
- 1962 *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja [The Migration Period – Archeological Finds in the Yugoslav Danube Basin]*, Katalog izložbe / Exhibition catalogue, Red. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević, Zdenko Vinski, Zemun.*
- ZEČEVIĆ, Emina
- 2006 *Nakit Novog Brda iz Arheološke zbirke poznog srednjeg veka [Jewelry from Novo Brdo: From the archaeological collection of the late Middle Ages]*, Srednji vek / Middle Age 3, Beograd.
- ZOLL-ADAMIKOWA, Helena
- 1999 3.4. Typological and chronological analysis [Analiza tipologiczno-chronologiczna], u/in: ZOLL-ADAMIKOWA, Helena – DEKÓWNA, Maria – NOSEK, Elzbieta Maria, *The Early Mediaeval Hoard from Zawada Lanckorońska (Upper Vistula River)*, Warszawa, 96–118 [polj. 124–124].
- ŽERAVICA, Zdenko
- 1986 Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša [The Early Slav Cemetery of Bagruša in Petoševci near Laktaši], *GZM* 40/41 (1985/1986), 129–209 [engl. 195–196].
- ŽILINA, Natalija B.
- 2010 Istorija drevnegoruskogo metalličeskogo ubora IX–XIII vv. [The History of the Russian Metal Attire of the 9th – 13th Centuries], u/in: Slavjano-russkoe jovelirnoe delo i ego istoki / *Slavic and Old Russian Art of Jewelry and its roots (Materials of the International Scientific Conference dedicated to the 100th anniversary of Gali Korzukhina's birth, St. Petersburg, 10–16 April 2006)*, ur./ed. A.A. Peskova, O.A. Šeglova, A.E. Musin, Sankt-Peterburg, 175–198 [engl. 594–597].

